

**İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ VE
TÜRKİYE'DE KURUMSAL YAPILANMASI**

ÜLKÜ FİTNET KARSLI

2021

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Abdülazim İBRAHİM**

**İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ VE
TÜRKİYE'DE KURUMSAL YAPILANMASI**

Ülkü Fitnet KARSLI

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Fakültesi
Kamu Yönetimi Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

Dr. Öğr. Üyesi Abdülazim İBRAHİM

**KARABÜK
Eylül 2021**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	5
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖNSÖZ	7
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	11
ARCHİVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	14
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	14
KAPSAM VE SINIRLILIKLARI / KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
1. BİRİNCİ BÖLÜM	16
İNSAN HAKLARI GELİŞİMİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	16
1.1. İnsan Hakları ve Gelişimi ile İlgili Kavramlar.....	16
1.1.1 Hak ve Hürriyet Kavramları	16
1.1.2. Hukuk Kavramı	17
1.1.3 İnsan Hakları ile Sıkı Bağı Olan İnsan Değeri ve İnsan Onuru	18
1.1.4. İnsan Hakları Kavramı	20
1.1.5. İnsan Haklarının Benzer Kavramlar ile Ayırt Edilmesi	22
1.2. İnsan Hakları Kaynağı.....	23
1.3. İnsan Haklarının Tarihsel İlerleyişi ve Gelişimi	25
1.3.1. İlk Çağ'da İnsan Hakları	25
1.3.2. Orta Çağ'da İnsan Hakları	27
1.3.3. Yeni Çağ'da İnsan Hakları.....	29
1.4. İnsan Haklarının Sınıflandırılması	31
1.4.1 George Jellinek'in Sınıflaması	32
1.4.1.1. Negatif Statü (Olumsuz) Haklar	33
1.4.1.2 Pozitif Statü (İsteme) Hakları	33

1.4.1.3. Aktif Statü Hakları	34
1.4.2 İnsan Haklarının Hak Kuşakları Bakımından Sınıflandırılması.....	35
1.4.2.1 Birinci Kuşak Haklar	36
1.4.2.2. İkinci Kuşak Haklar	37
1.4.2.3. Üçüncü Kuşak Haklar	39
1.4.2.4. Dördüncü Kuşak Hakların Doğuşu.....	40
1.5. İnsan Hakları ve Pozitif Hukuka Geçiş	41
1.5.1. İngiltere’de Ortaya Çıkan Gelişmeler	41
1.5.2. Amerika’da Ortaya Çıkan Gelişmeler	44
1.5.3. Fransa’da Ortaya Çıkan Gelişmeler	45
1.6. Küresel ve Bölgesel Yaklaşımlar	48
1.6.1. Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi.....	48
1.6.2. İkiz Sözleşmeler	51
1.6.2.1. Kişisel (Medeni) ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.....	52
1.6.2.2. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHS)	52
1.6.3. Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	53
1.6.4. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)	55
1.6.5. Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı ve İnsan Hakları.....	57
1.7. Amerika İnsan Hakları Sistemi	58
1.8. Afrika Kıtası’nda İnsan Hakları	59
1.9. Diğer Bölgesel İnsan Hakları Çalışmaları.....	63
1.9.1. Arap ve İslam Dünyasındaki Çalışmalar	63
1.10. Osmanlı’da ve Türkiye’de İnsan Hakları Gelişimi	64
1.10.1. Klasik Osmanlı Sisteminde Hak ve Hürriyetlerin Durumu.....	66
1.10.2. Din ve Vicdan Özgürlüğü.....	67
1.10.3. Kölelik Kurumu.....	68
1.10.4. Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Özgürlüğü.....	70
1.11. Osmanlı Belgelerinde İnsan Hakları	71
1.11.1. Sened-İ İttifak	71
1.11.2. Tanzimat Fermanı.....	72
1.11.3. Islahat Fermanı	73
1.11.4. 1876 Anayasası (Birinci Meşrutiyet).....	74

1.12. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'larında İnsan Hakları	76
1.12.1. 1921 Anayasası Dönemi	76
1.12.2. 1924 Anayasası	77
1.12.3. 1961 Anayasası	78
1.12.4. 1982 Anayasası	81
2. İKİNCİ BÖLÜM:	84
TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARININ KURUMSAL YAPILANMASI	84
2.1. Türkiye'de Kurumsal Açından İnsan Hakları	84
2.1.1. İnsan Hakları Politikaları	85
2.2. Ulusal Kurumların Gelişimi ve Paris Prensipleri	86
2.2.1. Tarihsel Arka Planı	87
2.2.2. Kurumların Modelleri	90
2.2.3. Türkiye'de Kurumsal Yapılanmanın Tarihsel Süreci	93
2.3. TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu	96
2.3.1. Komisyonun Kuruluşu	96
2.3.2. Oluşumu ve Görevleri	98
2.3.3. Çalışma Usul ve Esasları	101
2.4. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu	103
2.4.1. Kurumun Oluşum Süreci	104
2.4.2. Kurumun Görevleri	106
2.4.3. Kurumun Teşkilat Yapısı	108
2.4.3.1. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu	108
2.4.3.2. Kurulun Görev ve Yetkileri	109
2.4.3.2. Kurulun Çalışma Esasları	110
2.5. İnsan Hakları Üst Kurulu	111
2.5.1. Kuruluşu	111
2.5.2. Görevleri	112
2.5.3. Çalışma Esasları	112
2.6. İnsan Hakları Danışma Kurulu	112
2.6.1. İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun Kuruluşu	113
2.6.2. İnsan Hakları Danışma Kurulunun Görevleri	113
2.6.3. İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun Çalışma Esasları	114
2.7. İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyeti	115

2.7.1. Görev ve Yetkileri	115
2.7.2. Çalışma Esasları	116
2.8. İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları	117
2.8.1. İl ve İlçe Kurulları' nın Görevleri	117
2.8.2. Çalışma Usul ve Esasları	119
2.9. İnsan Hakları Bağlamında Ombudsmanlık	120
2.9.1. Türkiye'de Ombudsmanlık Kurumu	122
2.9.2. Görevleri ve Çalışma İlkeleri	123
2.10. Ulusal Kurumların Özellikleri.....	125
2.10.1. Ulusal Kurumların Görevleri ve Yetkileri.....	126
2.10.2. Finansal Yapılanmaları ve Özellikleri.....	126
2.11. Kurumların Diğer Kuruluşlar ile İlişkileri	128
2.12. Kurumların STK ve Örgütlerle İlişkileri.....	129
2.13. Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları.....	131
2.14. İnsan Hakları Bilincinin Oluşturulması ve Eğitiminin Geliştirilmesi.....	134
SONUÇ	136
KAYNAKÇA	142
ÖZGEÇMİŞ	156

TEZ ONAY SAYFASI

Ülkü Fitnet KARSLI tarafından hazırlanan “İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE’DE KURUMSAL YAPILANMASI” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Abdülazim İBRAHİM

Tez Danışmanı, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 24/09/2021

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdülazim İBRAHİM (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur KILINÇ (AHBV)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Ülkü Fitnet KARSLI

İmza :

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın; konusunun belirlenmesinden başlayıp her aşamasında bana yardımcı olan desteğini hiçbir şekilde esirgemeyen ve öğrencilerini sürekli motive eden Sayın Dr. Öğretim Üyesi Abdülazim İBRAHİM hocama sonsuz şükranlarımı sunarım. Tez yazım sürecinde gerek maddi gerekse manevi her zaman yanımda duran bana güç veren canım anneme ve kıymetli aileme teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte bana olan desteğini her an hissettiren tezin tüm aşamalarında yanımda olan nişanlım Ümit KARA' ya son olarak da bu yola birlikte çıktığımız sevgili sınıf arkadaşım Şevval GÖKTAŞ' a yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

ÖZ

İnsan hakları kavramı bütün insanların hiçbir sınıfsal ayırım gözetmeden eşit şekilde yararlanabileceği, onurlu bir yaşam sürdürebilmesi için gerekli olan hak ve hürriyetleri ifade etmektedir. İnsanlığın ortaya çıktığı andan itibaren sahip olduğu “değişmez, devredilmez, vazgeçilmez” haklara karşılık gelmektedir. Tarihsel süreç içerisinde haklar çeşitli evrelerden geçmiş ve farklı biçimlerde dile getirilmiştir. Fakat biçimi ne olursa olsun insanların egemen güçlere karşı mücadelesi sürekli bir şekilde devam etmiştir. Bu yüzden insan haklarının gelişiminin anlaşılması için toplum, devlet, birey ilişkilerine yoğunlaşmak gerekmektedir. Bireyin devlet ve toplum sistemi içerisinde yerine, değerine ve önemine bakmak gerekecektir.

İnsan hakları sınırları çok zor çizilen en güçlü tartışma konularının başında gelmektedir. Aslında çok basit bir sebepten ileri gelen sadece insan olarak doğmanın vermiş olduğu şahsi hakları kullanabilme mücadelesine dayanmaktadır. İnsan haklarının baskıcı devlet otoritelerine karşı öne sürülmesi ise Aydınlanma dönemi filozoflarının düşünce ortamıyla mümkün hale gelmiştir. İlerleyen süreçte sınırlı bir alanı içine alsadahi Magna Carta ile baskıcı kralın derebeyler karşısındaki otoritesi azaltılmış ve hukuki bir yol ile derebeylere birtakım haklar tanınmıştır. Siyasi otoritenin yetkisinin azaltıldığı Magna Carta içeriği itibariyle can ve mal güvenliğinin korunması gerektiğini ortaya koymuştur. Magna Carta kendi döneminde kısmi olarak hak ve özgürlükler yolunu açsa da asıl önemli gelişmeler Yeni Çağ ve Aydınlanma dönemi ürünüdür.

İnsan hakları konusunun ahlaki ve felsefi boyutlarının dışında pozitif hukukta yer almaya başlaması Batı Avrupa coğrafyasında ortaya çıkmıştır ve o ülkelerdeki toplumsal, siyasi, ekonomik mücadelelerden ileri gelmiştir. Hakların güvence altına alınma düşüncesi insan hakları konularının anayasa metinlerine dâhil edilmesine ve geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu tez çalışmasında başta İngiltere’deki gelişmeler olmak üzere Amerika ve Fransa’daki insan hakları mücadeleleri ele alınmıştır. İlerleyen bölümlerde bölgesel ve küresel ölçekte sözleşmelere insan hakları alanındaki gelişmelere yer verilmiştir. Evrensel bir değer olarak kabul edilen insan hakları Osmanlı Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti anayasalarındaki önemi üzerinde durulmuştur.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında insan haklarını koruma ve geliştirme düşüncesi büyük bir hızla devam etmiştir. 19. ve 20. yüzyıl insan hakları düşüncesinin gelişimi açısından büyük öneme sahip olsa da 1945 yılında BM’nin kurulmasıyla ilk

düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de BM' nin kurucu üyeleri içinde yer almaktadır. Aynı zamanda 1948 tarihinde BM'nin yayınladığı İHEB' ne 1949 tarihinde imza atarak ilk onay veren ülkelerden biri olması bu konuya verdiği önemi yansıtmaktadır. Uluslararası kurumların dışında İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesinde en büyük rolü ulusal kurumlar üstlenmektedir. Bu kurumlar, uluslararası standartları dikkate alarak hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi için çaba sarf etmektedirler. İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye'deki Kurumsal Yapılanması başlığı altında bu tezde ulusal kurumların Türkiye yansıması ve Türkiye'de önde gelen çeşitli insan hakları kurumları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları; Ulusal Kurumlar; Koruma Mekanizmaları; Temel Hak ve Özgürlükler; Paris Prensipleri.

ABSTRACT

Human rights refer to the fundamental rights and freedoms that all people can enjoy equally without any class discrimination. It corresponds to the "immutable, inalienable and indispensable" rights that humanity has had since its emergence. In the historical process, rights have passed through various phases and have been expressed in different ways. But whatever the form, the struggle of the people against the dominant powers has continued continuously. Therefore, in order to understand the development of human rights, it is necessary to focus on society, state and individual relations. It will be necessary to look at the place, value and importance of human beings in the state and society system that emerged in various stages of history that marked the development of human rights.

The concept of human rights is one of the most powerful discussion topics whose borders are hardly drawn. In fact, it is based on the struggle to use the personal rights that come from being born as a human being for a very simple reason. The assertion of human rights against oppressive state authorities became possible with the thought environment of the Enlightenment period philosophers. Even if it covered a limited area in the future, the authority of the oppressive king against the feudal lords was reduced with the Magna Carta and some rights were given to the lords in a legal way. Magna Carta, in which the authority of the political authority was reduced, revealed that the safety of life and property should be protected due to its content. Although Magna Carta

partially paved the way for rights and freedoms in its own time, the main important developments are the product of the New Age and Enlightenment period.

Apart from the moral and philosophical dimensions of the human rights issue, the fact that it started to take place in positive law emerged in the geography of Western Europe and came from the social, political and economic struggles in those countries. The idea of securing rights contributed to the inclusion and development of human rights issues in constitutional texts. In this thesis, the human rights struggles in America and France, especially the developments in England, are discussed. In the following sections, developments in the field of human rights in regional and global conventions are given. The importance of human rights, which is accepted as a universal value, in the constitutions of the Ottoman Period and the Republic of Turkey is emphasized.

Especially after the Second World War, while human protection and thought continue at a great pace. The future of the 19th and 20th of human rights thought was made in 1945 with all the products owned to have it. The Republic of Turkey is also one of the founding members of the UN. At the same time, one of the first to ratify the UDHR published by the UN in 1948 in its 1949 signature may reflect the view in this section. It trains the largest schools in human training programs in international countries. This standard strives for expenditures of standards and standards from standard wages. Human Rights Development under its Institutional Structuring in Turkey has been addressed in this thesis by prominent people in Turkey and Turkey, which continues to evolve.

Keywords: Human Rights, National Institutions, Protection Mechanisms, Fundamental Rights and Freedoms, Paris Principles.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye’de Kurumsal Yapılanması
Tezin Yazarı	Ülkü Fitnet KARSLI
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Abdülazim İBRAHİM
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	24/09/2021
Tezin Alanı	Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	156
Anahtar Kelimeler	İnsan Hakları; Ulusal Kurumlar; Koruma Mekanizmaları; Temel Hak ve Özgürlükler; Paris Prensipleri.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Development of Human Rights and Institutional Structuring in Turkey
Author of the Thesis	Ülkü Fitnet KARSLI
Advisor of the Thesis	Dr. Öğr. Üyesi Abdülazim İBRAHİM
Status of the Thesis	High License Theme
Date of the Thesis	24/09/2021
Field of the Thesis	Department of Public Administration
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	156
Keywords	Human Rights; National Institutions; Protection Mechanisms; fundamental rights and freedoms; paris principles.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABÖ	Afrika Birliği Örgütü
ADÖ	Amerikan devletleri örgütü
AGİK	Avrupa güvenlik ve İş birliği konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı
AİHHŞ	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	Avrupa Konseyi
AKKA	Avrupa konvansiyonel kuvvetler anlaşması
ANAP	Anavatan Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
BMA	Birleşmiş Milletler Anlaşması
DYP	Doğru yol Partisi
EİHB	Evrensel İnsan Hakları Bildirisi
ESKHS	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi
HDÖ	Hükümet Dışı Örgütler
I	Bir
II	İki
İHDK	İnsan Hakları Danışma Kurulu
İHE	İnsan hakları eğitimi
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
İHİK	İnsan Hakları İnceleme Komisyonu
İİT	İslam İş Birliği Teşkilatı

KAYA	Kamu Yönetimi Araştırması
KDK	Kamu Denetçiliği Kurumu
MSHUS Sözleşme	Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası
Mv.	Milletvekili
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SHP	Sosyal demokrat halkçı parti
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
STÖ	Sivil Toplum Örgütleri
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİHEK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TİHK	Türkiye İnsan Hakları Kurumu
UIHK	Ulusal İnsan Hakları Kurumu
UNESCO Cultural Organization	United Nations Educational, Scientific and
Vb.	Ve Benzeri
XII	On İki

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu tez çalışmasında evrensel bir değere sahip olan insan hakları kavramının tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ele alınmıştır. Aslında insanın doğuşuyla birlikte sahip olduğu hakları kullanma evresinde karşılaştığı zorluklar o dönemin toplumsal, siyasi, kültürel konjonktürü esas alınarak incelenmiştir. İnsan hakları kavramının pozitif hukuka geçiş süreci başta Batı Avrupa olmak üzere küresel ve bölgesel yaklaşımlar ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı belgeleri ve Türkiye Anayasalarındaki insan hakları tutumu incelenmiştir. Tezin diğer bölümlerinde ise Türkiye’de İnsan Haklarının Kurumsal Yapılanması üzerinde durulmuştur.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Tez çalışmasının asıl amacı insan hakları kavramının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evrimi ve dönüşümü ortaya koymaktır. Evrensel bir değer olarak kabul edilen bu kavramın ortaya çıktığı dönemden itibaren askeri, siyasi, toplumsal, ekonomik nedenlerini ve bunun sonucunda gelişen hadiseleri açıklamaya çalışmak için hazırlanmıştır. Ayrıca kavramın hukuki kaynaklarda güvence altına alınmasıyla birlikte gerek ulusal gerekse uluslararası metinlerde hangi boyutlarıyla kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti başta olmak üzere uluslararası platformlarda yerini alan ülkelerin Paris Prensipleri ışığında insan hakları koruma mekanizmalarını ne ölçüde geliştirdiğini ortaya koymak için hazırlanmıştır. Son olarak toplumun her kesimine insan hakları bilincinin yerleştirilebilmesi için hangi eğitimler verilmeli, neler yapılmalı gibi soruların cevabına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu tez çalışmasında özellikle insan hakları bilincinin geliştirilmesine ve eğitimine yönelik boşluğun giderilmesi amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

İnsan Haklarının Gelişimi ve Kurumsal Yapılanması isimli tez çalışması literatür ve kaynak taraması (kitap, dergi, makale, tez ve internet kaynakları) yapılarak sonuçlandırılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

İnsan hakları kavramı ahlaki, hukuki, sosyal, siyasi birçok boyutu bulunan yüzyıllardır önemle tartışılan konuların başında gelmektedir. İnsanlar zaten doğuştan sahip olduğu hakları çoğu zaman üstün güç olan devlet erkine karşı korumak ve

savunmak zorunda kalmıştır. Bu noktada insan hakları genellikle devletin veya kurumların hak ihlaline sebebiyet vermesi şeklinde gerçekleşmiştir. Devlet insan haklarını hem ihlal eden hem de hak ihlalinin giderilmesini koruma altına almaya çalışan tarafı oluşturmuştur. Bu bağlamda tez çalışmasında ilk çağlardan günümüze kadar geçen süreç içerisinde üstün güçlerin yapmış olduğu hak ihlalleri aynı zamanda bu ihlalleri gidermek için oluşturduğu kurum ve kuruluşlar, ulusal, uluslararası sözleşmeler, antlaşmalar o dönemin ana hatlarını yansıtacak şekilde tekrar ortaya çıkarılmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLARI / KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu tez çalışması hak ve hürriyet kavramlarından başlayarak insan hakları kavramının tanımı, kapsamı, kaynağı, sınıflandırılması, tarihsel ilerleyişi ve gelişimi şeklinde devam etmiştir. İnsan hakları üzerine temellendirilen çalışmanın devam eden bölümlerinde kavramın pozitif hukukta ele alınmaya başlanmasıyla birlikte küresel, bölgesel ve ulusal alanlarda yapılan sözleşmeleri kapsamaktadır. İnsan hakları kavramının Osmanlı ve Türkiye’de gelişimi Senedi İttifaktan başlayarak 1982 Anayasasına gelene kadar geçirdiği dönüşümü ele alacak şekilde sınırlandırılmıştır. Türkiye’de insan haklarını korumak ve geliştirmek için oluşturulan kurum ve kuruluşlarının birçoğuna yer verilmiştir.

Araştırmanın yapılması Covid-19 Pandemi sürecine denk geldiği için literatür taraması yapılırken birtakım zorluklarla karşı karşıya kalınmıştır. Arşive ve kitaplara gerekli zamanlarda ulaşılamaması ana kaynağında inceleme yapılamaması gibi güçlüklerle karşılaşmıştır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI GELİŞİMİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İnsan Hakları ve Gelişimi ile İlgili Kavramlar

İnsan hakları alanında, insan hakları kavramına denk düşen ve öğretilerde farklı olan terimler kullanılmaktadır. Kuşkusuz bu kavramlardan birkaçı “hak, hürriyet, hukuk, temel hak ve hürriyetler, insan onuru” olarak sıralanabilmektedir. İnsanların günlük hayatının hemen her kesiminde yer verdiği bu kavramlar çoğunlukla eş anlamlı ve birbirinin yerine kullanılsa da literatürde birtakım farklılıklara sahiptir.¹

1.1.1 Hak ve Hürriyet Kavramları

Hukuk biliminin ana konusunu ve başlangıcını hak kavramı oluşturmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde birçok düşünür kavram üzerine fikir yürütmüş ve çeşitli tanımlamalarda bulunmuştur. Bu nedenle kavramın açıklanması ve tanımının yapılması büyük önem taşımaktadır.² Hak; genel kurallar çerçevesinde bir olay ve işlemle olan ilgisi bakımından diğerlerine karşı ileri sürülebilen hukuki yetki imkânıdır. Objektif hukuk tarafından belirlenen tutum ve davranışların yerine getirilmesi veya bu davranıştan kaçınılması gerektiğini talep edebilme yetisidir. Hukuk düzeni tarafından bireylere tanınan, koruma altına alınan aynı zamanda bu korumadan yararlanabilme yetkisini ifade etmektedir.³

Hak kavramını açıklamaya çalışan çeşitli kuramlar bulunsa da en genel tanımıyla bir şeyi yapma yetkisine sahip olmak ve bir şeyi isteme talebinde bulunabilmek demektir.⁴ Bu perspektiften ifade edildiğinde hem kişilere verilen yetkileri hem de kişilerin devlet veya özel birimlerden somut bir şeyleri isteyebilme edimine karşılık gelmektedir.⁵

¹ İlyas DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku Ders Kitabı, (Ankara: Astana Yayınları, 1. Baskı, 2013), s.37-40

² Ersan ŞEN/ Sefa ERYILDIZ, Hukuka Giriş, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, 2019), s.291

³ Ender Ethem ATAY, Hukuk Başlangıcı, (Ankara: Gazi Kitabevi, 7. Baskı,2019), s.329

⁴ Oktay UYGUN, Devlet Teorisi, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 3. Baskı, 2017), s.485

⁵ Recep ARSLAN, Türkiye’de İnsan Haklarının Gelişim Süreci ve İnsan Hakları Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları: İnsan Hakları Derneği ve Mazlumder Üzerine Bir İnceleme, (Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2004), s.6

Peki, kişinin sahip olduğu bu hakları ona veren kaynak nereden gelir? Kişiyi hak sahibi yapan kaynak nedir? Bu noktada insanların karşısına birden fazla görüş çıkmaktadır. Kişilerin sahip olduğu haklar kimi zaman sözleşme kimi zaman yasalardan ileri gelirken yönetmelikler veya üstün otoriteler tarafından ortaya koyulan anayasalar da olabilmektedir. Sözleşme durumunda kişi veya kurumlar arasında bir taraf çeşitli haklar elde ederken diğer taraf ise bunun yükümlülüğünü almış sayılmaktadır.⁶

Hak kavramı tanımlaması yapılırken hürriyet kavramına da değinmek gerekmektedir. Çünkü hak ve hürriyet birbirinden ayrı şekilde düşünülemez olan kavramlardandır. Hürriyet, hak kavramının kendine özgü olan sınırlarını çizme özelliğine sahiptir. Hürriyet herhangi bir şeyi “*yapabilme veya yapılmamasını sağlayabilme*” anlamına gelmektedir.⁷ Daha kısa bir şekilde ifade edilecek olursa hürriyet “*serbest hareket edebilme*” ye karşılık gelmektedir. Hürriyet kavramının tanımında dikkat edilmesi gereken nokta insan eylemini nitelenmesi yönündedir. Dolayısıyla bu kavramdan “*serbest insan fiili*” anlaşılabilir. Örneğin: “düşünce hürriyeti, seyahat hürriyeti, basın hürriyeti” gibi çeşitli hürriyetler bulunmaktadır ve asıl içeriği insan fiilinden kaynaklanmaktadır.⁸

Hürriyetler tıpkı haklar gibi hukuk düzeni ile tanımlanmıştır. Kişilerin bir konuda rahatça hareket etme özgürlüğünün olduğunu kabul etmektedir. Kısaca insanın bir konu ile ilgili hürriyete sahip olması o konudaki fiilini yapıp yapmamakta serbest olduğu anlamına gelmektedir.⁹ Her iki kavramda insan haklarının açıklığa kavuşturulması bakımından büyük önem arz etmektedir.

1.1.2. Hukuk Kavramı

İnsan yapısı gereği sosyal bir varlıktır. İçinde bulunduğu çevreyi ve kendisini tanıma, geliştirme, uyum sağlama, değiştirme gibi eylemlerde bulunabilme özelliğine sahiptir. Aynı zamanda ilk çağlardan günümüze kadar ihtiyaçlarını karşılayabilmek, daha kaliteli, kolay ve dayanışma halinde kalabilmek için toplum içinde yaşamaktadır. Bu şekilde yaşamak çeşitli kolaylıklar sunsa da bir düzen ve güvenlik ortamı

⁶UYGUN, s.486

⁷ Hasan TUNÇ, Anayasa Hukuku, (Ankara: Gazi Yayınevi, 1.Baskı, 2018) s.211

⁸ Kemal GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 20. Baskı, 2016), s.110

⁹ Hasan TUNÇ, Anayasa Hukuku, s.211

gereksinimini de açığa çıkarmıştır. O yüzdendir ki hukuk “toplum içinde yaşayan kişilerin ilişkilerinden doğmaktadır.”¹⁰

Hukuk kavramı etimolojik açıdan incelendiğinde Arapça kökenli bir sözcük olduğu görülmektedir. Hak sözcüğünün çoğulunu ifade etmektedir.¹¹ Genellikle çoğu kaynakta “belirli bir ülkede, belli dönemlerde yürürlükte kalan kuralların hepsini içine alan” kavram olarak kullanılmaktadır. Kavramı açıklayabilmek için yüzyıllar boyunca çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Hukuk çok yönlü bir kavram olup politik, ekonomik, sosyolojik, dinsel veya aklın ürünü olarak birçok yaklaşımdan etkilenmiştir. Kişilerin toplumsal hayat içindeki yerini, davranışlarını düzenleyen hukuk her dönemde farklı ülkelerde değişerek ilerlemiştir.¹² İnsan, doğal yapısı gereği toplumsal bir varlık olduğundan dolayı sosyal düzenin daha iyi bir şekilde devam ettirebilmesi için belirli kurallar çerçevesinde yaşaması gerekmektedir. Bu bağlamda hukuk insanların kanunlara, ahlak kurallarına, örflerine bağlı olarak eylem serbestliğini düzenleyen kaideleri belirlemektedir.¹³

Hukuk toplumun genelinin faydasını sağlamak, insanların güvenli ve refah içinde yaşamasını mümkün hale getirmek için kişiler ile kişiler arasında, devlet ve kişiler arasında aynı zamanda devletlerarası ilişkileri düzenleyen sonucunu bir müeyyideye bağlayan ve yaptırım gücü bulunan kaidelerin bütünüdür.¹⁴ Nihayetinde hukuk kuralları da insan hakları konusunu titizlikle ele almalı kişilerin haklarını dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korumalıdır. Hukuk; insanca yaşayabilmek için gerekli olan koşulları insanlığa sunmalıdır.

1.1.3 İnsan Hakları ile Sıkı Bağı Olan İnsan Değeri ve İnsan Onuru

Yaşadığımız evren üzerinde muhakkak tüm canlıların değeri ve önemi vardır. Fakat insanlar diğer canlılardan gerek tinsel gerek fizyolojik olarak farklı özellikler barındırmaktadırlar. Her şeyden önce insanın akıl sahibi, düşünebilen ve bu

¹⁰ ATAY, s.3

¹¹ Fatih BİLGİLİ / Ertan DEMİRKAPI, Hukukun Temel Kavramları, (Bursa: Dora Yayın Dağıtım,10. Baskı, 2014), s.13

¹² Şeref GÖZÜBÜYÜK, Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 39. Baskı, 2017), s.4-5

¹³ Aydın KUDAT, *Hak ve Hukuk Kavramları Üzerinde Bir Değerlendirme*, (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:2, 2014), s.98

¹⁴ Şükrü ALTINTAŞ, Türkiye’de İnsan Haklarının Gelişimi ve Kurumsal Yapılanması: İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Örneği, (Karaman, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek lisans tezi, 2014), s.7

düşüncelerinden sonra çeşitli çıkarımlarda bulunabilen irade sahibi bir varlık olması onu zaten diğer canlılar içinde biricik kılmaktadır.

Kuçuradi, insanın en temel özelliklerini “*bilen, düşünen, karar veren, eylemde bulunan (amaçlı hareket eden), zaman bilinci olan, çalışan ve bu gibi, sırf ona özgü özellikleri olan bir varlık*” olarak sıralaması, insanın tasnifi yapılırken kullanılan ortak savlardandır. İnsanın değeri de onun bu özellikleri barındırmayan diğer canlılar arasındaki kendine özgü yeri dikkate alınıp belirlenmektedir.¹⁵

İnsanı evrendeki diğer canlılardan ayıran akıl ve ahlaki özellikleri hemen her alanda kabul edilen bir gerçekliktir. Bu yetiler insana kendine has kişisel özellikler ve özgürlük kazandırmıştır. Söz konusu bu nitelikler sonucunda insana has ürünler, ona özgü etkinlikler ortaya çıkmıştır. İnsanın varlığını diğer canlılardan ayıran bu nitelikleri korumak sahip çıkmak ise yüzyıllardır görevi olmuştur.¹⁶

İnsanın yerini ve değerini açıklayan bu özellikler hukuk dilinde "insan onuru" kavramıyla ifade edilmektedir. İnsan onuru veya değeri; insanı hem kendine hem de başkalarına karşı gururlu, şerefli, erdemli ve saygılı olma anlamlarını içine almaktadır. İnsanın sahip olduğu değer; diğer canlılar içindeki yerini gösterirken aynı zamanda onun ortak iyiliği amaçlamasında ve bunu da karşılıklı olarak diğer insanlardan da beklemesi temelinde gelişir.¹⁷

İnsanın sadece insan olarak dikkate alınması ve sırf bu özelliğinden dolayı saygıyı hak eden bir varlık olması insan onuru kavramının tanımını karşılamaktadır. İnsan onuru kavramının toplumsal bir rolünün olması dışında hukuk alanında da büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Çünkü hukuk kişilerin birbiri arasındaki ilişkileri, kişilerle devlet arasındaki ilişkileri hatta devletlerarası ilişkileri düzenleyen toplumsal kuralların bütünüdür. Bizzat insanların aktörü olduğu bu kurallar insan onurunu herkese karşı korumayı mutlak kabul görmüştür.¹⁸

Fakat insan onuru kavramı ilk ortaya çıktığı zamandan itibaren değişime uğrayarak bugünkü anlamına ulaşmıştır. Bu kavram Eski Yunan, Roma ve Orta çağ dönemlerinde insanların toplum içindeki statülerine bağlı olarak karşımıza çıkan bir kavramdır. Rönesans süreciyle birlikte bu kavram artık seçkinler sınıfına ait olmaktan

¹⁵ İonna KUÇURADI, *Çağın Olayları Arasında*, (Ankara: Şiir Tiyatro Yayınları, 1981), s.60

¹⁶ Oktay UYGUN, s.478

¹⁷ Şaban Ali DÜZGÜN, *İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik*. (Kalem Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, Cilt:5, 2007), s.1

¹⁸ Ayşen SEYMEN ÇAKAR, *Hukuki Bir Kavram Olarak İnsan Onuru*, (Umut Vakfı Araştırma Merkezi, Sayı:3,2013), 11-12. s.3

çıkarılmış herkesin sahip olması gereken bir değer olarak görülmüştür. Devamını getiren aydınlanma döneminde ise insan tek başına üstün bir değer olarak görülmüş ve her insan kendi hayatının öznesi haline gelmeye başlamıştır. İnsan onuru kavramı günümüzde ve hukuk çevresinde en üstün ve vazgeçilmez bir değer olarak kabul edilmiştir.¹⁹

İnsan onurunun sosyal, felsefi hem de hukuki birçok boyutu vardır. Bu kavramın güçlü bir şekilde ahlaki yönüyle formüle edilmesi 18. yüzyılda Kant sayesinde gerçekleşmiştir. Ulusların anayasalarına ve uluslararası hukuka girişi ise ancak insanlık adına en büyük katliamlardan biri olan İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. İnsan onuru kavramı 18. ve 19. yüzyıl hak bildirgelerinde görünmese de insan haklarını esas alan 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinden itibaren sıklıkla kullanıma geçmiştir. Bugün yaygın olarak kullanılan insan onuru kavramı İkinci Dünya Savaşı'nın ardından hazırlanan 1948 tarihli EİHB' nin etkisiyle söz konusu olmuştur. Günümüzde ise insan hakları kavramı gerek hukuki düzenlemelerde gerekse mahkeme içtihatlarında insan onuru kavramı üzerinden açıklanmaktadır. İnsan onuru kavramı yüklediği bu misyon ile insan haklarının ahlaki değer yükünü temsil eden bir kavrama bürünmüştür.²⁰

Bu bağlamda insan onuru kavramı aslında insan haklarına evrensel alanda saygı gösterilmesini sağlamaktadır. Çünkü belirli zümrelerin, bazı ırkların veya toplumların insan hakkına layık olduğunu değil, tüm insanlığın buna bizzat erişebilmesi gerektiğinin önünü açmıştır. Böylece insan onuru kavramı ayrılıkçı söylemlere karşı çıkılmasını sağlamıştır.

1.1.4. İnsan Hakları Kavramı

İnsan hakları çok geniş kapsamlı olan sınırları çizilmekte zorlanılan en karmaşık kavramlardandır. Aslında özünde çok basit bir sebebe indirgenen ve başka hiçbir koşul aranmaksızın sadece insan olmaktan ötürü sahip olunan hakları belirtmektedir. İnsan olarak dünyaya geldikten sonra buna uygun şekilde onur ve değer sahibi birey olarak hayata devam edebilmek için sahip olunan haklardır.²¹

İnsan hakları ile ilgili genel olarak herkes tarafından kabul görmüş tek bir tanım yapılamamaktadır. Fakat genel geçerlilik kazanmış bir tanıma göre; “*insanların*

¹⁹ Kahan Onur ARSLAN, *İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması*, (Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı:120, 2015). Ss.155-172, s.157

²⁰ Oktay UYGUN, s.479

²¹ İlyas DOĞAN, *İnsan Hakları Hukuku Ders Kitabı*, Ed.: Adalet Kahvecioğlu (Ankara: Astana Yayınları,1.Baskı, 2013), s.39

doğuşuyla birlikte kazandığı, sadece insan olması kaynağıyla sahip olduğu renk, ırk, dil ve din ayrımı gözetmeksizin kullanabileceği en önemlisi ise dokunulamaz, devredilemez ve vazgeçilemez olan hakların bütünüdür."²²

Tarihsel süreç içerisinde insanlar bugünkü konumlarını elde edebilmek için büyük fedakârlıklarda bulunmuşlardır. Uzun yıllar süren çetin mücadeleler sonrasında birtakım haklarına kavuşabilmişlerdir. İnsan hakları daha en başında da belirtildiği gibi bir başkası tarafından insana bahşedilen bir hak değildir. Tam tersine salt insan oluşundan bireyin anne karnına düşmesinden ve doğuşundan itibaren sahip olduğu haklardır. Bireyler kendi haklarının ihlal edilmesi sonucunda devlete ve devletin kurumlarına karşı mücadeleye girişmişlerdir. Bunun sonucunda da zaten en başından beri sahip oldukları hakları kullanabilme yetisine kavuşmuşlardır.²³

İnsan haklarının devletin mutlak otoritesinin karşısında garanti altına alınması Aydınlanma dönemi filozoflarının ortaya çıkardığı düşünce ortamı sayesinde gerçekleşmiştir.²⁴ İnsan haklarının çeşitli sözleşmeler veya hukuk yollu değil de ahlaki düşüncelerden ortaya çıktığını savunan görüşler de bulunmaktadır. Fakat insan hakları kavramı, hukuk kuralları çerçevesinde koruma altına alınan haklara karşılık gelmektedir. Bu değişimin asıl nedeni, birer felsefi ve ahlaki kavram olmasından ziyade giderek ulusal ve uluslararası hukukla düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde ise hukukçular insan haklarının kaynağı olarak daha somut verileri yani uluslararası sözleşmeleri dikkate almaktadırlar. Çünkü insan hakları tüm mülahazalardan ve diğer bütün sosyal, ahlaki ve temel haklarda dâhil hepsinden en üstün olan haklardır. İnsan hakları talepleri, genel refah şartlarının sağlanması, toplumsal çıkarların muhafaza edilmesi gibi kamusal gücün kullanımını etkileyen ilkelere üstündür.²⁵

*"Her insan özgür; onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdanla donatılmış olup birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranır."*²⁶ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 1. maddesini oluşturan bu ifadeden hareketle tüm insanların aslında doğdukları anda eşit haklara sahip olduğunu, içinde yaşadıkları toplumsal yapılar

²²ALTINTAŞ, s.8

²³ Durmuş TEZCAN, Oğuz SANCAKDAR, Mustafa Ruhan ERDEM, Rifat Murat ÖNOK, İnsan Hakları El Kitabı, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 6.Baskı, 2016), s.31

²⁴DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku, s.42

²⁵ A. Kadir ÇÜÇEN, İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:2, 2003), s.32-33

²⁶ Anıl ÇEÇEN, İnsan Hakları Rehberi, (Ankara: Bilim Yayıncılık, 1999), s.82

ve koşullar gereği bu haklardan mahrum bırakılsalar da elde etmek ve korumak için mücadelelerinin olacağı dayanağına ulaşılabilir. ²⁷

Yine İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 2. maddesine göre “*Herkes; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş ya da benzeri başka bir statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin bu Bildirgede öne sürülen tüm hak ve özgürlüklere sahiptir. Ayrıca ister bağımsız, ister vesayet altında ya da kendi kendini yönetmeyen bir ülke olsun, isterse başka bir egemenlik sınırlaması altında bulunsun, bir kimsenin uyruğunda bulunduğu ülke ya da alanın siyasal, hukuksal ya da uluslararası statüsüne dayanarak hiçbir ayırım gözetilemez.*”²⁸ Bu ifade uzun yıllar boyunca hüküm sürmüş sınıf farklılıkları, toplumsal kategoriler ve çeşitli ayırıcı unsurlar bulunmaksızın her insanın bu hak ve özgürlüklere bizzat insan sıfatıyla sahip oluşunu anlatmaktadır. İnsanın içinde bulunduğu ülkedeki yönetim ve egemenlik şartları ne olursa olsun haklarından ötürü uluslararası statüde hiçbir ayrıma tabii olamayacağını belirtmektedir.

Anlaşılacağı üzere insan hakları evrensel nitelikte olup insanın varlıklar âlemindeki özel ve biricik yerini korumayı hedefleyen ve insan olan tüm herkesi bağlayan haklardır. ²⁹

1.1.5. İnsan Haklarının Benzer Kavramlar ile Ayırt Edilmesi

İnsan Hakları kavramının kullanımı her ne kadar yaygınlık kazansa da günümüzde kişiler haklarını tasvir ederken farklı birçok kavramdan da faydalanmaktadır. Sıklıkla insan haklarının yerine kamu özgürlükleri, temel hak ve özgürlükler, yurttaşlık hakları gibi kavramlar kullanılmaktadır. Fakat burada unutulmaması gereken bir şey vardır insan hakları bu sıralanmış hakların ve benzeri tüm hakların en kapsamlı olanıdır. Örneğin; temel hak ve özgürlükler yasalar ile tanımlanmış olup herhangi bir sorunda yasama organına karşı ileri sürülebilecek haklara karşılık gelmektedir. İnsan hakları kavramı ise sadece belirli ülke içinde geçerli olan yasalarda tanımlanmış hakları ve özgürlükleri değil, insan varlığının gittiği her noktada, ulaştığı her mertebede bütün insanlığa tanınması gereken hakları ifade etmektedir. Herhangi bir

²⁷ Adnan GÜRİZ, Hukuk Başlangıcı, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 18.Baskı, 2017), s.289

²⁸ Anıl Çeçen, İnsan Hakları Rehberi, s.82

²⁹ Seral KARAKULAK, Felsefe Açısından İnsan Hakları ve İnsan Hakları Sorunları, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), s.21

insan hakkı sorunuyla karşılaştığında muhatap yalnızca sevk ve idareden sorumlu olan birimler değil anayasa koyucudur.³⁰

Temel hak ve özgürlükler insan haklarının yanında daha dar kapsamlı ele alınmaktadır. İnsan hakları kavramı devlet aygıtı tarafından güvence altına alınsın veya alınmasın belirli bir tarihsel süreçte kişilerin onurlu ve değerli bir yaşam sürdürebilmeleri için sahip olması gerektiğine inanılan hakları ifade etmekte kullanılır. Kavramın asıl öznesi insanın ta kendisidir. En çok vurgu yapılan da yine insandır. İnsan hakları, insanın geriye kalan diğer özelliklerine bakılmadan salt insan olmasıyla kendiliğinden kazandığı haklardır.³¹

1.2. İnsan Hakları Kaynağı

İnsan hakları kavramı yüzyıllar önce düşünsel alanda başlamış daha sonra hukuk, siyaset, sosyal bilimler gibi alanlarda tartışmaların odak noktası haline gelmiştir. Bugün içinde yaşanılan dünyada insan hakları düşüncesini referans almayan bu düşünceden hareket etmeyen hiçbir sosyo-politik öneri ciddiye alınamamaktadır. İnsan hakları gibi ideolojik, sosyolojik, fikri değer yüküne sahip kavramların ortaya çıkışları kuşkusuz uzun tarihsel tecrübelerle dayanmaktadır.³²

İnsanların sahip olduğu haklar ile ilgili sorular düşünsel boyuttan, felsefi temellerden uzak şekilde değerlendirilememektedir. Aynı zamanda insan hakları kaynağı ahlaki ve dini kaynaklar üzerinden de açıklanmaya çalışılmaktadır. Fakat her şeyden önce insan haklarının kamu gücünün saygı duymak zorunda kaldığı haklar olduğunu unutmamak gerekmektedir. Devleti bir ölçüde sınırlaması özelliğiyle insanların çok çetin mücadelelerden geçerek bu kazanımı elde ettiğini söylemek mümkün olacaktır. İnsanların kimi zaman canından kimi zaman özgürlüğünden feragat ederek haklarına kavuştukları yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu bağlamda insan hakları kaynağının sosyolojik bir boyutunun olduğu da kabul edilmektedir.³³

Günümüzde de devam eden modern insan haklarının çıkış kaynağı doğal hukuk olarak bilinmektedir. İnsan hakları tarihsel bağlamda ilk önce doğal hukuktan türemiş olup, insanların doğa durumundayken sahip olduğu doğal haklar olarak karakterize

³⁰ ARSLAN, s.7

³¹ UYGUN, s.488

³² Vahap COŞKUN, İnsan Hakları Liberal Açından Bir Tahlil, (Ankara: Liberte Yayınları, 2.Baskı, 2014), s.41

³³ DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku, s.46

edilmiştir. Doğal hukuk anlayışının özünü toplumsal ve siyasal ortama hâkim olan evrensel ilkelerin geçerli olduğu ve akıl yoluyla bunların bilinebileceği düşüncesi oluşturmaktadır.³⁴

Doğal hukuk kaynağını insan aklına dayandırır ve modern insan hakları temelini meşrulaştırıcı karakterdedir. Doğal hukuk farklı zamanlarda farklı felsefi temeller üzerinden cereyan etmiştir. İlk çağlarda kozmos düzen üzerine temellendirilen doğal hukuk, orta çağda uhrevi ve Tanrı bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. 17. Yüzyıla gelindiğinde ise bilimsel, hukuksal, politik ve ahlaki anlamda evrensel ilkelere dönüştürülmüştür.³⁵

Doğal haklar ve doğal hukuk kavramları uzunca bir süre Latince “ius naturale” terimiyle ifade edilmiştir. İki kavram deyim yerindeyse yüzyıllar boyunca etkileşim içinde bulunmuş ve birlikte kullanılmışlardır. Latince sözcük olan ius naturale hem doğal hak hem de doğal yasa olarak tercüme edilmiştir. Doğal hukuk anlayışının felsefi açıdan en önemli yapı taşı olan Cicero kavramın özelliklerini doğa ile uyumlu, doğru akıl, evrensel referansları olan değişmez, süreklidir ödeve çağrı yapar ve kötülükten yanlıştan alıkoyar şeklinde betimlemiştir.³⁶

İnsan hakları kaynağı konusunda ikinci bir temellendirme ise pozitif hukuk üzerinden yapılmaktadır. Hukukun kaynağını içerikten çok geçerlilikte görmekte olup yürürlükte bulunan mevzuatı esas almaktadır. Olması gerekenden ziyade var olanı araştıran bir anlayıştan türemektedir. Pozitif hukuk belirli bir yerde ve zamanda geçerli olan yazılı hukuk kurallarını ifade etmektedir. İnsan hakları da mevzuatta yer verilen kurallar çevresinde şekillenmektedir.³⁷

İnsan haklarının hukuki oluşumu doğal hukuk, pozitif hukuk, uluslararası hukuk gibi kaynaklardan olsa dahi çıkış noktası doğal hukuktan kaynaklanan evrensellik, dokunulmazlık, bireysellik ve kişisellik ilkelerini içeren dört ana özellikten ileri gelmektedir.³⁸

³⁴ Mustafa ERDOĞAN, İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, (Ankara: Orion Kitabevi, 5. Baskı, 2016), s.38

³⁵ Celal YEŞİLÇAYIR, İnsan Hakları Felsefesi, (İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2019), s.32

³⁶ Cennet USLU, Doğal Hukuk ve Doğal Haklar İlişkisi, (Ankara: Liberte Yayınları, 2009), s.36

³⁷ TEZCAN, ERDEM, SANCAKDAR, ÖNOK, s.56

³⁸ Tekin AKILLIOĞLU, İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri, (Ankara: İmaj Yayınevi, 2. Baskı, 2010), s.25

1.3. İnsan Haklarının Tarihsel İlerleyişi ve Gelişimi

İnsanoğlu sahip olması gereken hakları topyekûn elde edememiştir. Tarihin çeşitli dönemlerinde birçok olaylar neticesinde insan hakları kavramı gelişmiş ve ilerleme kaydetmiştir. Bu bağlamda tezin devam eden bölümlerinde İlk Çağ'dan başlayıp günümüze kadar geçen sürede insan hakları mücadeleleri, otoriter devletlere karşı hakların nasıl koruma altına alındığı ve insan haklarının tarihsel süreçteki gelişimi ele alınacaktır.

1.3.1. İlk Çağ'da İnsan Hakları

İnsan hakları düşüncesinin ortaya çıkış süreci, bireylerin siyasi iktidarlara karşı korunması gerektiğinin anlaşılması, insanların üstün otorite karşısında birtakım hak ve özgürlüklere sahip olduğu düşüncesinin gelişmesinden itibaren başladığı söylenebilir. Hatta bu düşüncenin felsefi temelleri Antik Yunan Çağına kadar götürülebilir. Antik Yunan insanı birey olarak değil de toplumdaki bir parça olarak gördüğü için Yunan Site Devleti yurttaşlarına kısıtlı birtakım hakları kullanabilme şansı tanımıştır. Seçme ve seçilme hakkı gibi birtakım siyasi haklara sahip olan yurttaş her türlü faaliyetinde ve toplumsal ilişkilerinde kanunlara uymak zorundaydı. Bu sebeplerden dolayı Atina'nın özgürlük anlayışı kısmi ve siyasal olanı temsil etmekteydi. Eski çağlarda hak ve hürriyet kavramlarını bugünkü koşullarda düşünmek ve ele almak mümkün değildir. İnsana salt insan olmasından ötürü verilmesi gereken değere rastlanmamaktır. Eski Yunan dünyasında bireyin başlı başına insan olarak hiçbir değeri yoktur sadece siteye mensuptur ya da tek başınadır.³⁹

Eski Yunan şehir devletlerinde birtakım haklara ve onu kullanabilme yetisine sahip olan tek kesim sadece yurttaşlardı. Yurttaşlar kanun önünde eşitliğe sahip iken köleler bu durumdan tamamen ayrı tutulmuştur. Milattan önce 5. yüzyılda sofist olduğu bilinen Alkidamas “*Tanrı'nın kimseyi köle olarak yaratmadığı aksine tüm insanları hür yarattığı*” düşüncesini öne sürmüştür. Köleler hiçbir hak ve özgürlüğün muhatabı değilken site içerisinde yaşayan vatandaşlar ise çoğunlukla site yönetiminin baskısı altında kalmıştır.⁴⁰

İnsan hakları kavramının gelişmesi açısından bu şehir devletlerinin önemi büyük olsa dahi tam anlamıyla bir demokrasiden ve özgürlükten söz etmek mümkün değildir.

³⁹ KALABALIK, s.68

⁴⁰ Said Vakkas GÖZLÜGÖL, Avrupa İnsan Hakları Hukuku, (Ankara, Turhan Kitabevi, 2014), s.25

Bu devletlerdeki haklar bireycilik üzerine kurulmamıştır. Sadece Atina yurttaşı konumunda olmanın bir gereği olarak sunulmuştur. Bireyin devlet müessesine karşı ileri süreceği haklarından bahsetmek mümkün değildir. Milattan önce 6. yüzyılda Atinalı devlet adamı Solon tarafından eşitlik ilkesi üzerine kurulu yeni bir toplumsal düzen oluşturulmak istense de uygulamada pek başarılı olamamıştır. Bu anayasaya göre site devleti içerisinde barınan herkes maddi koşul ayrımı yapılmaksızın eşit haklara sahip olacak ve aynı cezalar uygulanacaktır. Bu düzen zamana göre değerlendirildiğinde devrim niteliğinde sayılabilecek kurallar dizisine sahiptir. Solon' a göre vatandaşlar ve hatta devlet yöneticileri kanunlara bağlı olmak zorundadır.⁴¹

Antik Yunan'ın izleri görülen Roma hukukunda ise yine aynı şekilde halk *özgürler* ve *köleler* olarak ikiye ayrılmıştır. *Özgür* olan Roma vatandaşları *kişi* konumunda bulunurken *köleler* hak sahibi değil ve genel olarak mal statüsünde kabul edilmişlerdir. Köle statüsünde bulunan insanlar sahipleri tarafından alınabilir, satılabilir hatta borç karşılığı rehin bile bırakılabilirlerdi. Kölenin sahibi vefat ettiğinde köle tıpkı mal varlığının mirası yapılmış gibi mirasçılara devredilebilirdi.⁴² Roma hukuku köleler için bu şekilde düzenlenirken özgür yurttaşlar konut dokunulmazlığı, mülkiyete saygı ve bireysel hürriyet ilkeleriyle koruma altına alınmıştır.⁴³

Antik Yunan felsefesi ve Roma Hukukunda insan hakları düşüncesi konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu dönemin ileri gelen düşünürlerinden olan Sokrates ve Platon'da salt insan olmaktan kaynaklanan, devlet içinde ve devlete karşı savunulması gereken hakların varlığına dair düşüncelere pek rastlanmamıştır. Sadece ilerleyen zamanlarda ortaya çıkan ve insanın doğası gereği özgür aynı zamanda eşit olduğu kanısını savunan Stoisyen Filozoflar insan hakları kapsamında ele alınabilecek düşünceleri ortaya atmışlardır. Beşerî yasaların tüm insanlığa uygulanabilecek kadar doğru ve mükemmel olmadığını öne sürmüşlerdir.⁴⁴

⁴¹ Şeref ÜNAL, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri, (Ankara: TBMM Basımevi, 2001), s.12

⁴² Safa REİSOĞLU, Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları, (İstanbul: Beta Basım Yayım, 1. Baskı, 2001), s.4

⁴³ GÖZLÜGÖL, s.26

⁴⁴ KALABALIK, s.69

1.3.2. Orta Çağ'da İnsan Hakları

Orta Çağ hukuk ve toplum yapısını etkileyen iki ana aktörden söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi Hristiyanlık diğeri ise feodal düzendir. Toplumun ekonomisi ve siyasal yapısı göz önüne alındığında o dönemi feodal sözcüğü ile nitelendirmek yerinde olacaktır. Çünkü Orta Çağ düzeni hizmet ve hizmete karşı gelişen sadakat ilişkisi üzerine kurulmaktaydı. Toplum yapısı ekonomik, sosyal, kültürel açıdan çeşitli sınıf farklılıkları ve onların bu sistemdeki yerine bağlı olarak şekillenmekteydi.⁴⁵

Feodal sistem belli bir üretim tarzına bağlı gelişen toplumsal katmanlar ve toplumsal ilişkiler sisteminin tarifidir. Senyör adı verilen toprak sahipleri ve bunlara bağlı olarak emek sarf eden köylülerden veya serflerden oluşan bu sistemde, sınıfsal farklılıkların oluşmadığı insani değerlerin ön planda tutulduğundan bahsetmek mümkün değildir.⁴⁶ Bu şekilde halkın sınıflara ayrılarak yönetildiği feodal düzende, yalnız toprak üzerinde değil toplumun bütün alanlarına bu sınıfsal farklılığa dayalı hiyerarşi sisteminin işlediği görülmektedir.⁴⁷

Orta Çağ'da feodal düzen bir taraftan bu şekilde işlerken diğeri yandan Hristiyanlık dini insan kişiliğine değer veren, kişilerin sahip olduğu haysiyetten ötürü insanca yaşamasının gerekli olduğunu öne süren ve köleliğe karşı direnen tavsiyeler veren bir irade olarak ortaya çıkmıştır. Fakat ilerleyen dönemlerde Hristiyanlık bu düşünceden uzaklaşmıştır. Çünkü dini çevrelerin en önemli unsuru kilise ile siyasal güç birleşmiştir. Böylece kilise kendi varlığını tehdit eden düşüncelerle kıyasıya mücadeleye başlamıştır.⁴⁸

Bu dönemin en büyük düşünürlerinden biri olan St. Thomas Auqinas dini emirlerin siyasete dâhil edilmeyip, devlet adamlarının dünyevi işlerini hallederken dini kuruluşlara bağlı kalmayacağını savunmuştur.⁴⁹ Thomas'a göre devlet kökenini insan doğasına bağlamış, devlet talebinde bulunan insanı da Tanrı yarattığı için devleti de son

⁴⁵ Etem ÇALIK, İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasal ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi, (21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:16, Cilt:6, 2017), s.47

⁴⁶ Mehmet Ali AĞAOĞULLARI, Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, (İstanbul: İletişim Yayınları, 8.Baskı, 2018), s.242

⁴⁷ Alâeddin ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları,2017), s.236

⁴⁸ Celal BÜYÜK, Orta Çağ Batı Düşüncesinde Hristiyanlık-Siyaset İlişkisine Genel Bir Bakış (Dini Araştırmalar Dergisi, Sayı: 19, Cilt:7, 2004), s.135

⁴⁹ Baran DURAL, Siyaset Bilimi'nde Kuram-Yöntem-Güncel Yaklaşımlar, (İstanbul, Kriter Yayınları, 2001), s.20

kertede Tanrı'nın bir buyruğu olarak kabul etmiştir. Ona göre iktidar elinde bulundurduğu siyasi gücü kullanırken egemenlik alanının çizgilerini çizmiştir ve yasalara uyulması gerekmektedir, uymayanların ise Tiran olacağını savunmuştur. Bu bağlamda St. Thomas, Orta Çağ döneminde ilk defa direnme hakkını ortaya koyan kişi olarak kabul edilmektedir.⁵⁰

Orta Çağ döneminde ilahi ve dünyevi kanunlar yani beşerî kanunlar arasındaki çatışma sürekli olarak farklı grupların kendi arasında ittifak ve ihtilaf oluşturmasına sebebiyet vermiştir. Bu ittifaklar ve ayrışmalar sonucunda halk-kilise, kral-kilise veya her üçünün birbiri arasında yaptığı uzlaşmalar insan hakları açısından sonraki gelişmelerin önünü açacak nitelikte olmuştur. Bu dönem içerisinde siyasi otoritenin yetkilerinin sınırlandırıldığı üstün otoriteye karşı kişilerinde birtakım hak ve güvenliklere sahip olabileceği düşüncesinin önünü açan gelişme 1215 Magna Carta Libertatum 'dur.1215 tarihli İngiliz Büyük Şartı içerik itibariyle 63 maddeden oluşmaktadır. Bu şartlar içinde kişinin can ve mal güvenliğinin olduğunu ayrıca kralın her türlü keyfi uygulamasına karşı bu can ve mal güvenliğinin savunulması gerektiğini ortaya koyulmuştur. Ayrıca kişiye karşı yapılan keyfi yakalama ve ceza takibine karşı korunma hakları da verilmiştir. Magna Carta'da kişiye bu haklar tanınsa da uygulamayı yapacak etkin mekanizmaların hiçbir zaman kurulamadığı ve bir işe yaramadığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Yine de İngiliz Büyük Şart'ı kişilerin sahip olduğu hak ve özgürlüklerin sınırlarını belli ölçekte genişleten kralın keyfi yetkilerine sınırlama getiren, insan hakları alanında kişiye birtakım hak ve özgürlük tanıyan en önemli belge niteliği taşımaktadır.⁵¹

Sonuç olarak feodal sistem karmaşasının olduğu ve skolastik düşüncenin egemen olduğu Orta Çağ döneminde insan haklarına dair umut vaat eden gelişmeler olsa bile tüm insanların evrensel, vazgeçilemez, kimse tarafından dokunulamaz ve devredilemez haklara ulaşamadığı söylenebilmektedir. İnsana değer atfeden ve birtakım özgürlüklere sahip olması gerektiğine dayanan Hristiyan düşüncesinde de tam manasıyla bir eşitlik sağlanamamıştır. Hak ve özgürlükle sadece Hristiyan zümreye tanınmış ve onlar için kurallar inşa edilmiştir. Bu dönemde de din ve inanç bakımından ayırım yapıldığı için

⁵⁰ KALABALIK, s.71

⁵¹ ÜNAL, s.13

günümüzdeki insan hakları formülasyonundaki gibi bir eşitlikten söz etmek pek mümkün olmayacaktır.⁵²

1.3.3. Yeni Çağ'da İnsan Hakları

İnsan hakları konusu bütünsel olarak değerlendirildiğinde Orta Çağ'da insana verilen değer İlk Çağ'a göre biraz daha fazladır. Ancak bu nisbi gelişmelerden hareketle Orta çağ Avrupa'sında felsefi olarak özgürlüğün ve insan hakları normlarının oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Yeni Çağ'da ise insan hakları kavramı henüz bağımsız bir fenomen olarak ele alınmış değildir. Ancak bu dönem içerisinde insan haklarının doğuştan geldiği, devredilemeyeceği felsefi tartışma alanlarından çıkıp siyasi alana taşınmıştır.⁵³

Yeni Çağ ile tekrardan şekillenmeye başlayan doğal hukuk, insan hakları anlayışının temellendirilmesinde en önemli argüman olarak yerini almaya başlamıştır. Ancak haklar bakımından doğal hukuk anlayışının yanı sıra tanrısal temelli düşünce yapısı da tamamen terk edilememiştir. İlk Çağ, Orta Çağ din anlayışı Yeni Çağ'da insan hakları alanında farklı bir senteze doğru evrim geçirmiştir. Bu sürece Hugo Grotius, Samuel Pufendorf, Locke, Rousseau, Paine gibi düşünürler büyük katkı sağlamışlardır.⁵⁴

Yeni Çağ'ın başlangıcı kabul edilen 15.yüzyıldan bu yana Batı toplumu dinamik şekilde ilerleme kaydetmiş ve kendi Rönesans'ını başlatmıştır. Gelişen bilimsel, toplumsal ve ekonomik koşullarla birlikte Batı kendine has değerler üretmiştir. Gözlem ve deney üzerine kurulu bilimsel çalışmalar her türlü faaliyet alanında sanattan siyasete açılımlar gerçekleştirmiştir. Bu çağda insan haklarının doğuştan kazanıldığı, devredilemez ve vazgeçilemez oluşu felsefi boyuttan çıkıp siyasal alana taşınmıştır.⁵⁵

Yeni Çağ'da tüm yetkileri elinde bulunduran mutlak egemenlik anlayışları zayıflamış ve insan hakları zamanla tabî hukuk alanından uzaklaşıp pozitif hukuk da yerini almaya başlamıştır. Rönesans ile başlayan hümanizm bireyi ön plana çıkarmıştır. Bu anlayışın getirisi devletin sürekli hüküm veren kurum olmaktan çıkıp, bireye hizmet eden ve onu koruyan kurum olarak değişmesine neden olmuştur.⁵⁶

⁵² KALABALIK, İnsan Hakları Hukuku, s.71

⁵³ Fatih KARAOSMANOĞLU, İnsan Hakları, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2.Baskı, 2012), s.82

⁵⁴ Celal YEŞİLÇAYIR, İnsan Hakları Felsefesi, (Ankara: Çizgi Kitabevi, 2019), s.37-38

⁵⁵ Fatih KARAOSMANOĞLU, İnsan Hakları, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2.Baskı, 2012), s.82

⁵⁶ GÖZLÜGÖL, s.33

İnsan haklarının felsefi temellerini tabîi hukuk anlayışı atmıştır. Tabîi hukuk öğretisi sözleşmeye dayanarak temel hak ve özgürlüklerin güvenceye alınması ve devlet aygıtının otoritesinin sınırlandırılmasını öne süren bir yaklaşımdır.⁵⁷ John Locke, Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu gibi sözleşmecî filozoflar 16. yüzyıl da modern devletin oluşmasıyla birlikte bireyin, yönetici sınıfının baskılarından korunmasına karşı geliştirilen fikir akımlarının öncülüğünü yapmışlardır. Yeni Çağ'da insan hakları savunucularından olan Locke' un siyasi düşüncelerinin temeli doğal haklar ile donatılmış insana dayanmaktadır. Ona göre birey doğal haklar ile donatılmıştır ve devlet aygıtı bireyin bu haklarını korumakla mükelleftir. Bu yüzden insanlar, salt insan olarak doğmanın getirdiği aynı değere ve haklara sahiptirler. İnsanda kendi aklının yardımıyla bu hakları temin edecek devleti birbirleriyle eşit şekilde yaptıkları sözleşme neticesinde devletin varlığının gerekliliğini savunmuştur.⁵⁸

Aydınlanma düşüncesinin gelişmesiyle birlikte insanın evrendeki yeri ve değeri akıl yolu ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bilgi teknolojisi ve bilimin ilerlemesi müreffeh toplum seviyesindeki artışı da beraberinde getirmiştir. Böyle bir ortamda yetişen ve gelişen bireyler kendi hak ve özgürlüklerinin siyasi güçlere karşı savunucusu olmuştur. Aydınlanma dönemi insan hakları düşüncesinin yaygınlaştığı bir dönem olarak kabul edilmiştir. Fransız düşünür Jean-Jacques Rousseau aydınlanma döneminin en önemli insan hakları temsilcilerinden biri olarak kabul edilmiştir. İnsanın ilk başta doğal durumda özgür ve eşit olduğunu dile getiren Rousseau'ya göre devletin en kutsal görevi bireylerin haklarını korumak ve eşitliği temin etmektir. Bu durum insanların kendi rızasıyla hazırladığı toplum sözleşmesi ile mümkün olmuştur. Toplum sözleşmesi fikri insan haklarının Amerika ve Avrupa toplumlarında gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.⁵⁹

Aslında toplum sözleşmelerinin ortak paydası insanların can ve mal güvenliği sağlanarak dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı onun savunulmasıdır. Ancak söz konusu öğretilerin mahiyetleri bakımından birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Sözleşmecî Hobbes'a göre birey tüm haklarını sınırsız yetkilerle donatılmış bir krala devrederken, Rousseau'da ise kişiler haklarını kişiye değil sadece milli iradeye devretmiştir. Bu hakların sadece devredilmesi söz konusu olduğundan egemen güç,

⁵⁷ ARSLAN, s.17

⁵⁸ Vahap COŞKUN, İnsan Hakları Liberal Açından Bir Tahlil, (Ankara: Liberte Yayınları, 2014), s.92

⁵⁹ Kadir ÇÜÇEN, İnsan Hakları, (Ankara, Sentez Yayıncılık, 2013), s.39

haklarla alakalı bir konuda milli iradede hesap soramamaktadır. Rousseau ve Hobbes'a göre devlet, bireyin önünde eğilen bir varlık iken, Locke' ta devlet sadece yurttaşlarının can ve mal güvenliğini korumakla yükümlü olan, sınırları bulunan bir varlık şeklinde insanların karşısına çıkmaktadır.⁶⁰

Yeni Çağ'a damgasını vuran önemli hukuk temsilcilerinden biri de Montesquie'dur. Anayasa hukuku kurucusu kabul edilen Montesquie' ya göre; devletin yegâne dayanağı kişi özgürlükleri olmalıdır. Ona göre egemenliği tek elde toplayan monarkın iradesinin yasa olarak kabul edilmesi özgürlükleri büyük ölçüde tehlikeye atmaktadır. Yasama, yürütme ve yargı organlarının tek elde toplanması beraberinde zorbalığı da getirecektir. Bu güçlerin ayrı ayrı organların elinde bulunması gerektiğini öne süren Montesquieu tarihte ilk kez güçler ayrılığı ilkesini öne atan düşünür olarak ele alınmaktadır.⁶¹

İnsan haklarının felsefi boyuttan çıkıp siyasi alana kayma süreci Yeni Çağ'a tekabül etmektedir. Bu sürecin genel olarak Batı toplumundaki gelişmeler ve toplumsal olaylar ile sağlandığı gözlenmektedir. İnsan haklarının siyasi alanda yer bulması Fransız İhtilali, Amerika Bağımsızlık Savaşı başta olmak üzere Avrupa ve Amerika Kıtası'nda yaşanan gelişmelerle hızlanmıştır. Yaşanan olaylara bağlı olan gelişmeler sayesinde insan hakları bağımsız bir disiplin olarak ele alınmaya başlanmıştır.⁶²

1.4. İnsan Haklarının Sınıflandırılması

İnsan haklarına, tarihsel süreç içerisinde özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan büyük yıkım ve gelişmeler sonucunda ilgi artmıştır.⁶³ Daha önce de birçok kez dile getirildiği gibi insan haklarının çıkış noktası insanın doğasında yatmaktadır. İnsan doğasının özünü ise insan onuru oluşturmaktadır. Tüm insanlar doğumuyla birlikte zaten ırk, renk, dil, din, toplumsal köken gibi hiçbir ayrım gözetilmeksizin onurlu ve eşit bir şekilde yaşayabilme hakkına sahiptirler. İnsan hakları gerek içerikleri gerekse işlevleri bakımından çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. 21.yüzyılda güvence altına alınan haklar maalesef aynı anda topyekûn kazanılmış haklar değillerdir. İnsanca yaşanması için gerekli olan en temel haklar bile tarihsel süreç içerisinde kişilerin, toplumun

⁶⁰ KARAOSMANOĞLU, s.77

⁶¹ ARSLAN, s.17

⁶² KARAOSMANOĞLU, s.85

⁶³ Aykut BÖCÜKCÜ, İnsan Hakları ve Türk Kamu Yönetiminde İnsan Haklarını Koruma Mekanizmaları, (Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. 2019) s.18

ihtiyaçları neticesinde yavaş yavaş ortaya çıkmış ve güvence altına alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte hakların güvence altına alınması çok çetin mücadeleler sonrasında hem ulusal hem de uluslararası yıkımlar sonucunda mümkün olabilmıştır.⁶⁴

Bireylerin sahip olduğu haklar çeşitlilik yönünden birçok ayrıma sahiptir. İnsan haklarının karşımıza çıkmaya başladığı 17. yüzyıldan bugüne kadar geçen sürede bu hakları sınıflara ayıran, kategorize eden birçok liste ortaya atılmıştır.⁶⁵ Ancak bu sınıflama hakların birbirinden bağımsız ve ayrı şekilde ele alınabileceği düşüncesine sebep olmamalıdır. Çünkü insan, nasıl tüm uzuvlarıyla birlikte bölünmez bir bütünlük teşkil ediyor ise insan hakları da bölünmez bir bütünlüğe sahiptir.⁶⁶ Bu bağlamda insan haklarını sınıflandırma çabası aslında onu daha iyi tasnif etme ve anlayabilmenin ürünüdür. Bu hakları sınıflandırmak için yapılan çalışmalar insan hakları, hak ve hürriyetlerin birbirlerinin sine qua nonu olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.⁶⁷

Hakların türlerini tayin ve sınıflandırma konusunda herhangi bir görüş birliği bulunmamaktadır.⁶⁸ Yapılan sınıflandırmalara da teorik açıdan bakıldığında 20.yüzyıl ürünü olduğu dikkat çekmektedir.⁶⁹ Bu başlık altında genel geçerlilik kazanmış iki temel görüş ele alınacaktır.

1.4.1 George Jellinek'in Sınıflaması

Temel hakların ve hürriyetlerin kategorize edilmesinde kullanılan en yaygın yöntem George Jellinek' in geliştirdiği sınıflamadır. Bu sınıflama aynı zamanda Jellinek Üçlüsü olarak da bilinmektedir.⁷⁰ Alman hukukçu olan Jellinek 1983 yılında baskısı yapılan “*System der Subjektiven Öffentlichen Rechte (Özel Kamu Hakları Sistemi)*” ismini taşıyan kitapta, insanların sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri sınıflandırmıştır.⁷¹

⁶⁴ Turgay CİN, İnsan Hakları ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, (İzmir: Ege Üniversitesi Basım Evi Müdürlüğü, 2.baskı, 2019), s.67

⁶⁵ UYGUN, s.501

⁶⁶ Fatma ALBAYRAK, Türkiye'de İnsan Hakları Yönetimi İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları Üzerine Bir Alan Çalışması, (Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisan Tezi, 2010), s.55

⁶⁷ ALTINTAŞ, s.15

⁶⁸ Halil KALABALIK, İnsan Hakları Hukuku, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2.Baskı 2009), s.46

⁶⁹ Hasan Tahsin FENDOĞLU, İnsan Hakları Hukuku. (Ankara: Yetkin Yayınları, 2017), s.29

⁷⁰ Neslihan Aybike CEYLAN, *Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Hakların Bütünlüğü İlkesi*, (Anasay Süreli Yayınlar Dergisi, Sayı 2, 2017), s.221

⁷¹ ALTINTAŞ, s.16

Hukukçu Jellinek sürekli değişim içinde olan ve yeniliğe açık olan insan haklarını sınıflara ayırarak özgürlüklerin daha basit şekilde anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Jellinek bu sınıflamasını, kişilerin devlet ve toplum karşısındaki statüsü ile bireyin devletten beklentisi üzerine kurulu sınıflama şeklinde geliştirmiştir. Jellinek'e göre vatandaşların sahip olduğu haklar silsilesi aktif, olumlu ve olumsuz statü haklar olarak üçe ayrılmıştır.⁷²

1.4.1.1. Negatif Statü (Olumsuz) Haklar

George Jellinek tanımlamış olduğu haklar sınıflamasından olan negatif statü hakları, en genel anlamıyla devletin hiçbir şekilde karışamayacağı sadece insana özel bir alanı ifade etmede kullanılır. Devletin gölge etmeyeceği haklar olarak da bilinen negatif statü, devletin doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir hakka müdahalesi söz konusu değildir.⁷³

Bu haklar silsilesinde devletin herhangi bir edimi bulunmamakla birlikte bireyin öz alanına etki edememekte ve onu engelleyeceği herhangi bir eylem içinde bulunamamaktadır. Aslında negatif statü haklarında pasif kalan bir devletten söz etmek mümkündür. Burada devlete düşen bu hakların kullanımı konusunda bireyi serbest bırakmak karışmamak fakat hakların kullanımını kolaylaştırma ve koruma konusunda gereken düzenlemeyi yapmaktır. Koruyucu haklar olarak da bilinen negatif statü hakları içinde din ve inanç özgürlüğü, kişi güvenliği, özel yaşamın gizliliği gibi haklar yer almaktadır. Nihayetinde bu haklar ile birlikte devletin sınırları çizilir ve sakınması gereken yerler, alanlar belirlenir.⁷⁴

1.4.1.2 Pozitif Statü (İsteme) Hakları

Jellinek sınıflandırmasının ikinci kategorisinde ise pozitif statü hakları yer almaktadır. Pozitif haklar temel olarak devletin yerine getirmek zorunda olduğu edimlerden oluşmaktadır. Burada yurttaşların üst mercii olan devlet aygıtından bir şeyler bekleme isteği doğar. Vatandaşın insanca, düzgün koşullarda yaşayabilmesi için devletten uygun ortamı yaratma isteğinde bulunması bu hakkın aynı zamanda isteme hakkı olarak da bilinmesine sebep olmuştur.⁷⁵

⁷² DOĞAN, s.14

⁷³ FENDOĞLU, s.29

⁷⁴ ALBAYRAK, s.55

⁷⁵ DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku, s.14

Negatif hakların tam tersi olarak sosyal alanda devletin yurttaşlarına daha kaliteli ve güzel bir yaşam sağlayabilmek için bazı çalışmalarını yerine getirmesi gerekmektedir. Burada devletten gerek sosyal hayata gerekse ekonomik hayata etki ederek sosyal adaleti yerine getirmesi beklenir.⁷⁶ Sanayi toplumunun gelişimi beraberinde anayasal güvence altına alınan bu haklar aynı zamanda niteliklerinden dolayı sosyal haklar, kültürel haklar, ekonomik haklar olarak da anılabilmektedir. Sağlık hakkı, iyi bir çevrede yaşayabilme yani çevre hakkı, sosyal güvenlik hakları, kültürel haklar pozitif statü haklarına örnek gösterilebilir.⁷⁷ Devletin yurttaşlarına iyi bir eğitim sunabilmesi ve bu imkânları sağlaması yani eğitim hakkı, sağlıklı koşullarda yaşayabilmeleri için her türlü personel ve araç gereçleri temin etmesi sağlık hakkı vb. durumlarda devletin edimde bulunması gerektiğini ifade eden hak sınıflamasıdır.⁷⁸

1.4.1.3. Aktif Statü Hakları

Aktif statü haklar sınıflamasında ise devletin görevi, bireylerin yönetime katılımlarını sağlamaya çalışmaktır. Bu haklar bireye kamusal alana, kamusal işlemlerin yürütülmesine ve yönetilmesine aktif olarak rol alma imkânı sağlar. Yurttaşlar siyasal iktidarı kullanabilme konusunda söz sahibidir ve iktidarı etkileyebilmektedir. Seçme ve seçilme hakkı, dilekçe hakkı, siyasal partiler kurabilme hakkı, siyasi faaliyette bulunabilme hakkı gibi örnekleri içinde barındıran bu haklar katılma hakları olarak da bilinmektedir.⁷⁹

Toplum idaresini belirlemede yurttaşların katılımını sağlamaya yönelik olan bu hakların kazanımı, tarihsel süreç içerisinde anayasal rejimlerin kurulduğu döneme tekabül eder. Bu haklar ile yurttaşlar, siyasal iktidarın belirlenmesinde aktif olarak bulunabilecekleri gibi bu iktidardan faydalanma konusunda da devlete karşı etkin kimliğe bürünmüş olacaktır.⁸⁰

İnsan hakları ile ilgili öğretilerin başladığı 17. yüzyıldan bugünlere kadar hakları tanımlayan ve kategorize eden çok sayıda liste ortaya çıkmıştır. Jellinek'in yaptığı ise bu hakları tanımlamaktan çok niteliklerine göre sınıflamaktır. Burada hem

⁷⁶ BÖCÜKCÜ, s.19

⁷⁷ FENDOĞLU, s.30

⁷⁸ İzzet EROĞLU, Devletin İnsan Haklarını Koruma Mekanizmaları. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD, Yüksek Lisans Tezi, 2005). s.8

⁷⁹ ALBAYRAK, s.56

⁸⁰ ALTINTAŞ, s.18

bireyi hem de sosyal gerçekliği dışlamaktan kaçınan bir yaklaşım söz konusudur.⁸¹ İnsan haklarının kolay anlaşılabilmesi için birçok sınıflandırmaya tabi tutulsa da özünde hiçbirini birbirinden ayrı düşünülemez. İnsanın deyim yerindeyse insanca ve hür bir şekilde yaşayabilmesi için bu bahsedilen hakların hepsine birden sahip olması gerekmektedir. Örneğin; bir taraftan kişiye siyasi faaliyette bulunabilme hakkı tanınırken diğer taraftan bu faaliyetinden ötürü onun yaşama hakkının elinden alınması veya düşünce özgürlüğünün elinden alınması bunların birbiriyle bütünlüğü yokmuş gibi davranılması düşünülemez.⁸²

1.4.2 İnsan Haklarının Hak Kuşakları Bakımından Sınıflandırılması

İnsan hakları dinamik yapısı gereği kapsam ve içerik bakımından sürekli gelişme göstermiştir. Bunun beraberinde zaman içerisinde insan hakları ile alakalı nitelik ve nicelik bakımından yeni sınıflandırmalar da geliştirilmiştir. Bunlardan biri de Karel Vasak'ın ortaya attığı düşünülen üç kuşaklı insan hakları sınıflandırmasıdır.⁸³

Üç kuşaklı sınıflama ilk kez 1979 yılında hakların tarihsel süreçte ortaya çıkışları ve gelişimlerinden esinlenen Karel Vasak tarafından önerilmiştir. Kuşaklara göre geliştirilen insan hakları sınıflaması evrim sürecine göre yapılan sınıflama olarak da bilinmektedir. Hakların ve hürriyetlerin aktif ve dinamik yapıları onların aslında evrimci özelliğini ortaya koymaktadır.⁸⁴

Hukukçu Vasak 1979 yılında Strazburg' da Uluslararası İnsan Hakları Enstitüsünde Fransız İhtilali'ndeki üç büyük unsur olan Liberty, Equality ve Fraternity 'den yola çıkarak insan haklarının üç kuşaktan oluştuğunu dile getirmiştir. Hakların ve özgürlüklerin birdenbire değil de aşamalı halde gelişme gösterdiği, her tarihsel bölümün belli hak tipine denk düştüğünü tasnif etmeye çalışmıştır.⁸⁵

Devletin, bireyleri kendi halinde özgür bıraktığı ve karışmadığı alan birinci kuşak haklar (bireysel ve siyasal) olarak tanımlanmaktadır. Ekonomi ve sosyal hayata olumlu yönde müdahaleler yaparak şartları daha iyi hale getirmek için uygulayacağı ikinci kuşak haklar (ekonomik ve sosyal haklar) eşitlik, her türlü dayanışma duygusunun

⁸¹ DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku, s.15

⁸² EROĞLU, s.8

⁸³ BÖCÜKCÜ. s.19

⁸⁴ ALTINTAŞ, s.19

⁸⁵ Salih ÖZKAN, İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi ve Kuşak Sınıflandırması, (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt:5, 2015), s.117

ve kardeşlik bağlarının geliştirilmesine bağlı olan üçüncü kuşak haklar (dayanışma ve halkların hakkı) olarak belirtilmiştir.⁸⁶

Her bir kuşak kendinden önceki kuşağa bağlı olarak ve bir sonraki kuşağın da zeminin hazırlayacak şekilde gelişmiştir. Haklar birçok savaş, yıkım ve mücadele sonucunda kazanıldığı ve dinamik olduğu için de her kuşağın sosyal, politik hatta ideolojik bir hikâyesi bulunmaktadır.⁸⁷

1.4.2.1 Birinci Kuşak Haklar

İlk defa 17. ve 18. yüzyıl düşünürleri tarafından bahsedilen klasik haklar olarak da bilinen birinci kuşak haklar, Amerika ve Fransız Devrimleri ile uygulamaya geçirilme şansı bulmuşlardır.⁸⁸ Eşitsizlik ve sınıfsal farklılıklar üzerine kurulu olan Orta Çağ Avrupa'sında aristokrasi kesimi diğerlerine göre her zaman ayrıcalıklı konumdaydı. Ticari işlerin ve teknolojinin gelişip ilerlemesi yeni ticaret yolların keşfedilmesiyle birlikte Avrupa'da yeni bir sınıf ortaya çıktı.⁸⁹

Klasik hakların ortaya çıkışının arka planında o dönemde ticaret yollarından ve yaptıkları ticaret sonucunda zenginleşen burjuvazi sınıfı yer almaktadır. Burjuvazinin daha çok zenginleşmesini engelleyen feodal düzen yıkılarak aristokrasinin tasfiyesi sağlanmıştır. Aristokrasi sınıfı ve burjuvaların arasında ortaya çıkan eşitlik kazanma ve ekonomik gücü elde etme savaşları feodal düzenin yıkılıp kapital sistemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Burjuvazinin tüm bu olaylar esnasında sınıfsal çıkarlarını savunmak zorunda kalması bunu da birtakım toplumsal ve siyasal devrimlerle gerçekleştirmesi klasik hakların tarih sahnesine çıkış hikâyesini göstermektedir.⁹⁰

Bu süreçle birlikte gelişen klasik haklar da diyebileceğimiz birinci kuşak hakları en genel anlamıyla devletin gücünü sınırlandırmaya yönelik olan haklardır. Klasik haklar, devlete yani egemen güce birtakım hareketlerden kaçınarak onların alanına müdahalede bulunmamasını gerekli kılar.⁹¹ Birçok ülkenin anayasa ve bildirgelerle kabul ettiği belli başlı klasik haklar;

- Yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı hakkı,

⁸⁶ ALTINTAŞ, s.20.

⁸⁷ ÖZKAN, s.118

⁸⁸ UYGUN, S.502

⁸⁹ EROĞLU. s.8

⁹⁰ UYGUN, s.502

⁹¹ KALABALIK, s.51

- Kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği,
- Düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü,
- İnanç ve ibadet özgürlüğü,
- Konut dokunulmazlığı,
- Mülkiyet hakkı,
- Eşitlik hakkı,
- Dernek kurma hakkı,
- Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı,
- Çalışma özgürlüğü,
- Dilekçe hakkı,
- Seçme ve seçilme hakkı,
- Kamu hizmetine girme hakkı,
- Tarafsız bir yargıç önünde yargılanma hakkı.

Olarak sıralanmaktadır.⁹²

Klasik haklar özünde bireyi hem maddi hem manevi bütünlüğüyle koruyan, devlet erkânının keyfi yönetimine set çeken ve özgürlükleri güvence altına alan haklar kuşağıdır. Asıl amaç devlet yöneticilerinin bireyler üzerindeki baskını kırmaktır. Klasik haklar 1948 Birleşmiş Milletler EİHB'nin 2. ve 21. maddelerince düzenlenmiş aynı zamanda AİHS ile düzenlemeye tabi tutulmuştur.⁹³

1.4.2.2. İkinci Kuşak Haklar

18. ve 19. yüzyılda Avrupa ülkelerinde klasik haklar anayasalarda yer almaya başlasa da toplumun her kesimi için geçerli olmamış ve tüm bireyler haklarını gerektiği gibi kullanamamıştır. Sefalet ve yoksulluk içerisinde olan halk hiçbir zaman burjuva sınıfı ve diğer ayrıcalıklı sınıflar gibi refah içerisinde yaşayamamıştır. Ekonomik, sosyal, kültürel hatta sağlık sorunlarıyla mücadele vermeye çalışmıştır. Pozitif statü hakları ile karakteristik özellikler gösteren ikinci kuşak haklar özellikle 19. yüzyılda sermayenin akışının belirli yerlere sağlanması, sanayi devrimi sonucunda gerçekleşen sosyal adaletsizlikler etkili olmuştur.⁹⁴

⁹² UYGUN, s.503

⁹³ CİN, s.68

⁹⁴ Fatih KARAOSMANOĞLU, İnsan Hakları, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2.Baskı, 2012), s.93

Klasik hakların ana aktörü nasıl burjuva sınıfı ise ikinci kuşak hakların ortaya çıkışında da işçi sınıfı etkin olmuştur. Sanayi Devrimiyle birlikte işçi sınıfının ağır şartlar altında bırakılması ve emeklerinin karşılığını hiçbir şekilde alamaması bu sınıfı ikinci kuşak hakların aktörü haline getirmiştir. Kaderleri tamamen kapitalizm erklerine bırakılan işçi sınıfı her geçen gün ağır koşullar altında ezilerek müreffeh toplum seviyesinin çok gerisinde bırakılmıştır. Düşünsel beceri geliştirecek asgari eğitimden bile yoksun şekilde hayatlarını idame ettirmeye çalışmaktaydılar.⁹⁵

İşte tam bu noktada işçi sınıfı, Sanayi Devriminin git gide derinleştirdiği eşitsizlikleri, sosyal ve ekonomik alandaki dönüşümü, yaşadıkları ağır koşulları göz önünde bulundurarak şartların iyileştirilmesini talep etmek için çeşitli girişimlerde bulundular. Tüm bu olaylar neticesinde ikinci kuşak hakların yani sosyal ve kültürel hakların temelleri atıldı. Bu çerçevede dâhilinde sosyal istemlerin yanı sıra siyasal ve ekonomik istekler de dile getirilmiştir. Ezilen bu sınıfın 1848 yılında Fransa'da başlattığı devrimler, 1871 yılı Paris Komünü ve Sovyet Devrimleri ile başlayıp devam eden süreçte çeşitli yıkımlara sebep olsa da sosyal haklar anayasalarda yerini almaya başladı.⁹⁶

İşçi sınıfının ezilmesiyle başlayan bu süreçte üstün bir otorite olarak devlet eşitsizlikleri gidermek amacıyla birtakım düzenlemelere girişmiştir. Sosyal haklar birinci kuşakta bahsi geçen çoğu hakkın kullanımını etkili hale getirmek ve iyileştirmek amacıyla devlet tarafından ortaya konan pozitif haklardır. Bazı ikinci kuşak hakları şu şekilde sıralanmaktadır;

- Çalışma hakkı,
- Sendika kurma hakkı,
- Grev ve toplu sözleşme hakkı,
- Dinlenme hakkı,
- Sosyal güvenlik hakkı,
- Eğitim hakkı,
- Sağlık hakkı vb. haklar ikinci kuşak haklardandır.⁹⁷

⁹⁵ TEZCAN, ERDEM, SANCAKDAR, ÖNOK, s.62

⁹⁶ ALBAYRAK, s.58

⁹⁷ ÖZKAN, s.120

Sosyal haklar neticesinde demokrasinin yapısı da değişmiş ve sosyal devlet anlayışı, uygulamaları geliştirilmiştir. Devlet iktisadi açıdan zorluk çeken ve kötü koşullar altında yaşayan vatandaşları için hizmetlerini arttırmış sosyal eşitlik sağlayabilmek için uygulamalarda bulunmuştur. Devlet olumlu yönde adımlar atarak ve somut çıkarımlarda bulunarak sosyal adaleti sağlamakla kendini görevli kılmıştır. Bu açıdan sosyal haklar yani ikinci kuşak hakların çoğu isteme hakları olarak bilinmektedir. İçerisinde devlete doğrudan olumlu edimde bulunma görevi yüklemeyen sendikal haklar da bulunmaktadır. Yani buradan hareketle sosyal haklar sınıfsal çıkarlar ve ayrım söz konusu edilmeksizin herkese hak ve özgürlüklerden tam manasıyla yararlanabilme şansı sunmaktadır. Bu anlayış devletin sosyal ve iktisadi alanda zayıfı koruyarak olumlu müdahalelerde bulunması gerektiği anlayışından yola çıkarak oluşturulmuştur.⁹⁸

1.4.2.3. Üçüncü Kuşak Haklar

Üçüncü kuşak haklar ilk defa Vasak tarafından dile getirilmiş olup dayanışma hakları olarak da bilinmektedir. Birey haklarının öp plana taşındığı birince ve ikinci kuşak haklarından tamamen bağımsız yeni bir kategoridir. İlk kategorideki haklar bireyin ilk önce kendini daha sonra toplumsal statüsünü geliştirmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Üçüncü kuşak haklarda ise bu durum farklı bir noktaya taşınmıştır. İnsan haklarının uluslararası ve bütün insanlığın haklarının ortaklıkla korunması gerektiği uygun görülmüştür.⁹⁹

Üçüncü kuşak hakları insanın belirli bir topluluk içinde yaşayışını yansıtmaktadır. Hakların en büyük özelliği insanın dayanışma ortamını yaratması ve insancıl toplum düzeni kurulmasının sağlanmasıdır. Bu hakların oluşması için sadece devletin aktif rol üstlenmesi yetmemekte aynı zamanda çeşitli gruplar ya da bireylerin katılımı icap etmektedir. Üçüncü kuşak hakların oluşumu hala tamamlanmamakla birlikte ortaya çıkış nedeni de teknoloji ve bilimsel ilerlemenin meydana getirdiği olumsuz sonuçlar olarak görülmektedir.¹⁰⁰

⁹⁸ ALBAYRAK, s.59

⁹⁹ ÖZKAN, s.120

¹⁰⁰ Alper AKDEMİR, Sivil Toplum Kuruluşları ve İnsan Hakları Antakya'daki Sivil Toplum Kuruluşu Yöneticilerinin Sivil Toplum ve İnsan Hakları Tartışmalarına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Alan Çalışması (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, 2006), s.48

Bilimin ve teknolojinin faydalarını inkâr etmek mümkün değildir. Fakat bu teknolojinin savaş teknolojisi olarak ilerlemesi insanlığın zararına olabilecek birçok nükleer silahların ve aygıtların üretimini beraberinde getirmiştir. Sonrasında gelişebilecek tahribatın insanlığa vereceği olumsuz etkiler göz önünde bulundurularak üçüncü kuşak hakların uluslararası statüye sahip olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu haklar özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası sömürge altında kalmaktan kurtulan ülkelerin baskıları sonucu uluslararası alanda insan hakları konusu olarak görülmeye başlanmıştır.¹⁰¹

Bilinen birtakım üçüncü kuşak hakları ise şu şekildedir;

- Kültürel kimlik hakları
- Çevre hakkı
- Gelişme hakkı
- Barış hakkı
- İnsanlığın ortak mal varlığına saygı hakkıdır.¹⁰²

1.4.2.4. Dördüncü Kuşak Hakların Doğuşu

Evren üzerinde hiçbir şey durağan değildir. Zaman içerisinde ihtiyaçlar, teknoloji, bilim hatta tek başına insan değişim göstermekte ve ilerleme kaydetmektedir. Özellikle bilimsel ve teknolojik ilerleme sonrasında insanların hayatı her ne kadar kolaylaşma imkânı bulsa da bunun getirisi sürekli olumlu yönde olmamıştır.¹⁰³

Bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte insan üzerinde oluşabilecek olumsuz sonuçların giderilmesi, insan haklarının risk altına girmemesi için formüle edilen haklara dördüncü kuşak haklar denilmektedir. Bilim, insanlığın ilerlemesi ve imkânları geliştirme fırsatı sunsa da teknoloji, biyoloji aynı zamanda tıp alanında geline nokta bu olumlu sonuçlar yerini insan onurunu zedeleyen, zarar veren yıkıcı unsurlara bırakabilmektedir.¹⁰⁴

20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarına tekabül eden bu süre zarfında özellikle bilgi teknolojisi ve biyo-teknolojideki akıl almaz gelişmeler sonrasında insan

¹⁰¹ EROĞLU, s.12

¹⁰² UYGUN, s.506

¹⁰³ ÖZKAN, s.121

¹⁰⁴ ALBAYRAK, s.61

haklarının ihlaline, insan doğasının değiştirilmesine sebebiyet verecek her türlü olayın önüne geçilmek istenmiştir.¹⁰⁵ Teknolojinin ve bilimin ihtimal üzerine kötüye kullanımını engellemek için formüle edilen bu haklar AK ve uluslararası sözleşmeler de düzenlenmiştir. İnsan kopyalanmasının yasak olduğunu belirten AK belgeleri, nesil ıslahı uygulamalarını, insan bedeninin mali kazanç haline dönüştürülmesini ve insanların klonlanmasını yasaklayan Avrupa Birliği Anayasa Antlaşması Dördüncü kuşak haklara verilebilecek en iyi örnekleri teşkil etmektedir. Aynı zamanda 4 Nisan 1997 tarihli Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi ve Biyotıp Sözleşmesi bu örnekler arasında sayılabilmektedir.¹⁰⁶

1.5. İnsan Hakları ve Pozitif Hukuka Geçiş

İnsan hakları konusunun ahlaki ve felsefi yönlerinin dışında pozitif hukukta kendine yer bulması ile alakalı olan gelişmelerin çıkış kaynağı genellikle Batı Avrupa'dır. Bu gelişmeler bütünsel olarak insan hakları düşüncesinden ziyade ortaya çıktıkları coğrafyaların toplumsal özelliklerini, sosyal ve siyasi mücadelelerini yansıtmaktadır. Bu mücadeleler sonucunda ise insan hakları, egemen güçlerin ödün vermek zorunda kaldığı birtakım haklardan oluşmaktadır.¹⁰⁷

1.5.1. İngiltere'de Ortaya Çıkan Gelişmeler

Modern Çağ'da insan hakları gelişiminin ilk adımları İngiltere'de ortaya çıkmıştır. İnsan hakları alanında ilk tohumların ise 13. yüzyılda Magna Carta ile atıldığını söylemek mümkündür. Magna Carta ile kralın birtakım yetkilerinin kısıtlanması insan haklarının olumlu yönde gelişme göstermesini beraberinde getirmiştir. Değişen ve gelişen dünya koşulları ve insan haklarının dinamik yapısı zaman içerisinde İngiltere'de ortaya çıkan gelişmelerin farklı coğrafyalara da yansımaya neden olmuştur.¹⁰⁸

İngiltere'nin siyasal kültürü Kıta Avrupası'na göre ilk başlarda örf ve adetlerine güçlü şekilde bağlı kalmışlardır. İngilizlerin siyasi ve sosyal alandaki gelenekçiliği sistemlerinin de sağlam olmasını beraberinde getirmiştir. 15 Haziran 1215'te İngiliz

¹⁰⁵ UYGUN, s.507

¹⁰⁶ ÖZKAN, s.122

¹⁰⁷ KALABALIK, s.44

¹⁰⁸ ERDOĞAN, İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, s.128-129

Kralı John ile İngiliz soyluları arasında kralın yetkilerini ilk kez sınırlayan Magna Carta imzalanmıştır.¹⁰⁹ Magna Carta'nın en önemli özelliği; kişi özgürlükleri ve insan hakları kavramlarının somutlaştırılarak hukuki ve siyasal düzende şekillendirilmesini sağlayan ilk temel belge olmasıdır. Bu özelliği ile kendisinden sonra gelen metinlere de örnek teşkil etmiştir.¹¹⁰

İngiltere daha sonra 1688 yılına kadar çalkantılı bir döneme girmiştir. 1688 yılında gerçekleşen İngilizlerin Şanlı Devrim (Glorius Revolution) ismini verdikleri ve kralın tahtından uzaklaştırılması ile sonuçlanan olayların peşinden ilan edilen Haklar Bildirisi (Bill of Rights) İngiliz geleneğinde Magna Carta'dan başlayan haklar mücadelesi zincirinin son halkası gibi görülmektedir. O tarihe damgasını vuran bu olaylar bitmek bilmeyen bir üstünlük mücadelesini parlamentonun zaferiyle sonuçlandırmıştır.¹¹¹

Yine söz konusu halkanın zincirlerinden birini oluşturan sonraki olaylara tesiri bakımından ön plana çıkan bir diğer metin 1628 tarihinde oluşturulan Haklar Dilekçesi (Petition of Rights) dir. Haklar Dilekçesi 'nin insan haklarının gelişim tarihi açısından önemi İngiliz Kralı I. Charles'ın keyfi vergi uygulamalarını sınırlandırması ve insanların malları üzerinden keyfiyete dayalı tasarruf etmesini önlemesi açısından büyük bir öneme sahiptir. İngiliz Parlamentosunun zaferi ile sonuçlanan bu dilekçede kralın başta soylular olmak üzere vergi ödeyenlerin rızasını almadan yeni vergiler salması veya mevcut oranları yükseltmesinin kanunlara aykırı olduğu vurgulanmaktadır.¹¹²

Bir diğer önemli belge ise 1679 tarihli Habeas Corpus'tur. Bu belge kişilerin sahip olduğu özgürlüğe karşı yapılan ihlalleri ortadan kaldırmak için atılmış önemli bir adımdır.¹¹³ Habeas Corpus ile insan hakları kavramının önemli argümanı olan kişi

¹⁰⁹ Mehmet Ali YURTTAŞER, *Geçmişten Günümüze Kıta Avrupası ve İngiltere Politikalarının Karşılaştırılması*, (Avrupa Birliği Politikaları Dergisi, Özel Sayı, 2017) s.229-230

¹¹⁰ Ersan İLAL, *Magna Carta* (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1-4 Cilt: 34, 2011), s.210

¹¹¹ Mesut KARAŞAHAN, *Yeryüzü Cennetinin Sonbaharı; İnsan Haklarının Serencâmı*, (İstanbul, Pınar Yayınları,1.Baskı,2010), s.65

¹¹²Bu metin, Kralın kendi keyfi doğrultusunda vergisini ödemekte güçlük çeken bireylere karşı sürgün, hapis ve el koyma gibi her türlü zorlama tedbirlerinin meşru olmadığı belirtilmektedir. Haklar Dilekçesi vergi koyma yetkisini kralın elinden alarak parlamentoya devredilmesi, keyfi hapsedilmenin yasaklanması vb. ilkeleri anayasa metinlerine eklemesi bakımından önemlidir. Mehmet Emin ÇAĞIRAN, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 3.Baskı, 2017), s.8

¹¹³ KARAŞAHAN, s.65

dokunulmazlığı hakkı kralın keyfi uyrukları karşısında tutuklama emri yargıç güvencesine alınmıştır.¹¹⁴

İngiliz belgelerinin içinde en zengini olarak tanımlanabilecek bir diğer belge ise 1689 tarihinde oluşturulan Haklar Beyannamesi (Declaration of Rights)'dır. Kendinden önce kabul edilen Haklar Bildirisinin de karışıklıkları önlemede yetersiz kalmasıyla ve 1688 tarihinde gerçekleşen Şanlı Devrim ile parlamentonun gücü daha da fazla hissedilmeye başlanmıştır. Şanlı Devrim sayesinde artık otoriteyi monarktan alıp parlamentoya veren ve bunu anayasallaştıran 1689 Haklar Beyannamesi kabul edilmiştir.¹¹⁵ Bu belge de parlamento tarafından hazırlanarak krala kabul ettirilmiştir. Hazırlanış amacı ile eş değer doğrultuda kraldan ziyade parlamento yetkilerini krala karşı güçlendirmektir. Bu belge Kral tacının yetkilerine yeni hudutlar çizmekte, parlamentoyu yeni yetkiler ile donatarak tüm vatandaşlara da yeni ferdi hürriyetler tanımaktaydı.¹¹⁶

Haklar Beyannamesi 1.maddesinde parlamentonun rızası olmadan kralın kanunları ötelemesine yani askıya almasına yasak getirmiştir. Önemli bir diğer maddesinde ise kanunlara kralın da uyması gerektiğini, ona bağlı olduğunu, kanunlardan muaf tutulamayacağını açık seçik bir şekilde ifade etmiştir.¹¹⁷ Böylece kralın yetkileri keyfilikten çıkarılarak sınırlandırılmıştır. Haklar Beyannamesi ile kralın yasaları kaldıramayacağını, asker ve vergi toplanmasının sadece parlamentonun onayı ile yapılacağını, tutuklamaların da hukuki süreç neticesinde gerçekleşeceğini belirtmiştir. İngiltere'de monarkın gücünü kaybetmesi bununla da kalmamış 1701' de imzalanan "Act of Settlement" Veraset Kanunu çıkarılmış ve "yargıçların görevleri garanti ve güvence altına alınmış" kralın parlamento onayı olmaksızın ülkeden çıkışı yasaklanmıştır.¹¹⁸

¹¹⁴ ARSLAN, s.18

¹¹⁵ Sezen KAMA, *Parlamente Hükümet Sistemi Olarak "Westminster Modeli" Britanya Örneği Üzerine Bir Deneme*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Sayı:2, Cilt: 22, 2016), s.168

¹¹⁶ G. Mosca, Mukbil ÖZYÜRÜK, *Magna Carta'dan 20. Asra Kadar Anayasa Hareketleri*, (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 5 Sayı:1, 1948), s.52

¹¹⁷ ÇAĞIRAN, s.9

¹¹⁸İbrahim Çağrı ERKUL, *İngiliz Parlamentosu'nun Mutlak Monarşiye Karşı Güç Kazanma Sürecinin Analizi*. (Bursa, Uludağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:2, Cilt: 34, 2015), s.146

1.5.2. Amerika'da Ortaya Çıkan Gelişmeler

Aydınlanma düşünürlerinin ve düşünce akımlarının İngiltere dışında Amerika'ya etkisi ise 1700'lü yılların sonlarına tekabül etmektedir.¹¹⁹ ABD'de meydana gelen siyasi, toplumsal ve tarihi gelişmeler insan hakları açısından büyük bir öneme sahip olmuştur. ABD sömürgeciliğe karşı bağımsızlık savaşı veren, halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi gerektiği ilkesini yaşama geçiren devlettir. ABD'nin Britanya'nın ağır vergilerine ve sömürüsüne karşı yaptığı savaş bir diğer taraftan da yönetici güçlerin keyfilğini, baskısını engelleme ve bireylerin haklarını kazanma mücadelesini de yansıtmaktadır. Bu savaşımın ruhu, ilk özgürlük eyleminden anayasa yapımına kadar geçen süreye ve devletin oluşumunun temelini atan belgelere kadar yansımıştır. Amerika'da ortaya çıkan gelişmeler *Haklar Beyannamesi*, *Bağımsızlık Beyannamesi* ve *1787 Anayasası* olarak üç ana ekseninde çizilmiştir.¹²⁰

İngilizlerin kolonilerini bir türlü rahat bırakmaması, vergilerini ağırlaştırması, koloniler üzerindeki baskı ve hâkimiyeti arttırmıştır. Bu durum İngiltere ile kolonileri arasında büyük sorunlara ve çatışmalara sebebiyet vermiştir. Silahlı çatışmalar, boykotlar ve direnişler batıda büyük yankı uyandırmıştır. Tüm bunların sonucunda Virginia'da Virginia Haklar Bildirisi kabul edilmiştir.¹²¹

12 Haziran 1776 yılında onaylanan ve Virginia Anayasası'na eklenen bu beyanname kendisinden sonra gelecek olan Bağımsızlık Beyannamesi ve diğer düzenlemelere model olmuştur. Tabii hukuk anlayışına dayandırılarak hazırlandığı bilinen bu beyanname: "*Bütün insanlar tabiaten eşit derecede hür ve bağımsızdırlar. Topluluk haline geçtikleri zaman hiçbir sözleşme ile gelecek nesiller adına vazgeçemeyecekleri ve onları yoksun bırakamayacakları yaratılıştan birtakım haklara sahiptirler. Bunlar; başlıca hayat ve hürriyetten yararlanma, mülkiyet elde etme ve ona sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve bunlara erişebilme haklarıdır.*" ifadesi yer almaktadır. Bu ifade ile birlikte bireylerin haklarının varlığını kabul etme ve onları koruma yolunda büyük adımlar atılmıştır. 4 Temmuz 1776 tarihli Bağımsızlık

¹¹⁹ ÇÜÇEN, İnsan Hakları s.39

¹²⁰ İhsan Burak BİRECİKLİ, *Amerika'nın Kuruluşu ve ABD-Avrupa İlişkileri (1776-1876)*, (ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011), s.86-87

¹²¹ BÖCÜKCÜ, s.28

Beyannamesi Virginia'ya nazaran daha dar kapsamlı olsa da insan haklarına ilkeler bakımından vurgu yapmaktadır.¹²²

Hayat hakkı, hürriyet hakkı, mutluluğa erişme hakkı gibi vazgeçilmesi mümkün olmayan hakların bulunduğunu ve devletin de bu hakları insanlar için korumakla, temin etmekle yükümlü olduğunu belirtmektedir. Bunu yerine getiremeyen hükümetlerin ise halk tarafından değiştirilmesinin önünün açık olduğu belirtilmiştir. Diğer bir gelişme ise ABD'nin ilk anayasası olan 1787 Anayasası'dır. Hakların güvence altına alınması ve bunun belirli hukuk kuralları çerçevesinde gerçekleşmesi, Amerika'da hukukun üstünlüğünün yegâne koruyucusu olan 1787 Anayasası özel bir toplantı ile hazırlanmıştır. Etkili aynı zamanda sınırlı bir hükümeti öngören bu anayasa Amerika kültürünü esas almıştır.¹²³

İlk kabul edildiğinde hak ve hürriyet bakımından kapsamlı şekilde düzenlenemeyen bu anayasa zamanla yapılan eklemeler sayesinde daha düzenli ve kapsamlı bir hal almıştır. 1791 yılında eklenen ve büyük öneme sahip olan ilk on ek madde, temel hak ve hürriyetler açısından değerli birtakım ilkeler barındırmaktadır. "Din, ibadet, ifade, basın hürriyeti, toplanma ve dilekçe hakkı, vatandaşların silah bulundurma ve taşıma hakkı, aynı suçtan iki kez cezalandırılmama hakkı, adil yargılanma hakkı, anayasa tarafından federal devlete verilmemiş yetkilerin federe devletlere ve halka ait olması" gibi düzenlemeler getirmiştir.¹²⁴ Zamanla eklemeler sayesinde genişletilen Amerikan Anayasası 1865 tarihinde 13.sayı ek ile köleliği hükümsüz bırakmış, 1868 tarihinde devletlerin vatandaşlarının hakkını kısıtlayacak kanun çıkaramayacaklarını düzenlemiştir. Daha sonra 19.ekle birlikte oy hakkının cinsiyet nedeniyle kısıtlanamayacağını ilan etmiştir.¹²⁵

1.5.3. Fransa'da Ortaya Çıkan Gelişmeler

İngiltere'de zaman içerisinde ilerleyen ve birtakım düzenlemeler ile kralın otoritesini sınırlandırma çabaları Fransa'da bir ihtilal sonucunda patlak vermiştir. İnsan hakları açısından önemli gelişmelerin önünü açacak olan bu devrim, o dönemde Fransa'da ekonomik, siyasi, toplumsal olaylar neticesinde filizlenmiştir. Fransız

¹²² EROĞLU, s.22

¹²³ Philip SELZNICK/ Cengiz GÜL, *Amerikan Toplum ve Hukukun Üstünlüğü*. (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:12 Sayı:1, 2008), s.730.

¹²⁴ KALABALIK, s.45

¹²⁵ ÇAĞIRAN, s.11

halkının tabakalara ayrılması sonucunda yaşanan eşitsizlik, yoksulluk, yolsuzluk ve sınıf farklılıklarının etkileri sonucunda oluşumunu tamamlamıştır.¹²⁶

Fransa o dönemde ağır savaş yıkımları, aşırı tüketim ve mali bozulmalar yüzünden ekonomik buhranla karşı karşıya kalmıştır. Monarşinin elinde bulundurduğu dengesiz güç, halkın arasında hızlı cereyan eden ekonomik, sınıfsal ayrılmalar, aydınlanma düşünürleri ve düşünce akımlarının etkisiyle birlikte Fransa kaos ortamına sürüklenmiştir.¹²⁷ Bu süreçte yaşanan olaylar neticesinde 1789 yılında Fransız İhtilali gerçekleşmiştir. İngiltere ve Amerika'nın ardından Fransa'da o dönemin en hâkim anlayışı olan tabii hukuk ve Amerikan belgelerinden esinlenerek İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'ni yayınlamıştır. 1789 yılı ağustos ayında Fransa Ulusal Meclisi'nin "Tanrı'nın huzurunda ve onun koruyuculuğu" ile resmen beyan ettiği 17 maddeden oluşan metin listesi sunulmuştur. 1789 yılında yayınlanan bu bildiri aslından ulusal bir metin olsa da içerik bakımından sadece Fransız yurttaşları ile kalmayıp tüm insanlığı kapsayabilecek nitelikte olmasından dolayı evrensel özellikleri içinde barındırmaktadır.¹²⁸

Beyannamenin içeriğine bakıldığında insanların hukuki açıdan eşit ve özgür doğduklarını bu şekilde de yaşamaları gerektiğini, siyasi gücün amacının doğal hakları koruma altına almak olduğunu belirtilmiştir. Beyanname'nin 2.maddesinde ise bu haklar "özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme" olarak gösterilmiştir.¹²⁹ Yine Beyanname'nin 3. maddesinde egemenliğin kökünün ulustan geldiğini, hiçbir kurulun veya bireyin ulusun açıkça belirtmediği hiçbir yetkiyi kullanamayacağı öne sürülmüştür. Beyannamenin ilerleyen maddelerinde yasaların önemine vurgu yapılmış ve yasaların sadece topluma zarar verecek onun kötülüğüne olacak şeyleri yasaklayabileceğine 5. madde, tüm yurttaşların makam, mevkii, rütbe fark etmeksizin kanunların önünde eşit sayılacağı ise 6. madde de vurgulanmıştır. Kimsenin yasanın öngörmediği haller dışında keyfi olarak cezalandırılmayacağına yani kanunsuz ceza olamayacağı ilkesine 7. ve

¹²⁶ Serdar ERKAN, Fransız İhtilali ve Etkileri, (Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı:177, 2008), s.2-4

¹²⁷ Saffet BİLHAN, Büyük Fransız İhtilali ve Türk Devrim Hareketleri, (Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt:14, 1981) s.222

¹²⁸ Jale CİVELEK, 1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi. (Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Sayı:1, Cilt:9, 1989) BU NOTLAR MHB 1989/1'E İLİŞKİNDİR;(2011). s.2

¹²⁹ Abdullah ARSLAN, Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi, (Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, Cilt: 4, Sayı:1, 2018), s.24

8.maddeler de yer verilirken, 9-10 ve 11.maddeler de ise “masumiyet karinesine” ve insanların gerek dinsel gerek başka fikirlerinden dolayı rahatsız edilemeyeceğinden bahsedilmiştir. Hür düşünce ortamına ve mülkiyet hakkına ise 17.maddede değinilmiştir.¹³⁰

İnsan haklarının gelişimine 1789 tarihli Fransız Beyannamesi büyük ivme katmıştır. Beyannamenin daha giriş kısmında devlet yapısının bozulmasının sebebinin kutsal insan haklarının görmezden gelinmesine, korunmamasına ve unutulmasına bağlanırken, insan haklarını gözetmeyen devletlerin halkın ihtilaline maruz kalacağını da gösterir niteliktedir. İçeriğine bakıldığında kendinden önceki ulusal metinlere bir farklılık getirmemiş olsa dahi gücünü kötüye kullanan monarşileri sorgulayıp, onu devirmesi ve yerine halkın egemenliğini getirmesiyle oluşan kırılma noktasını gözler önüne sermektedir.¹³¹

Fransız Beyannamesini kendinden önceki İngiliz ve Amerikan belgeleri ile karşılaştırıldığında Fransız Beyannamesinin etki alanı ve Batı Avrupa’daki ulus devletlerinin gelişimini tamamlamasına öncülük etmiştir. Diğer belgeler gibi Fransız Beyannamesinin de yerel nitelikleri ağır basmaktadır. Çünkü her dönemin her ülkenin kendine göre sosyal ve siyasal sorunları aynı zamanda çözüm önerileri bulunmaktadır. Fakat Fransız Bildirisi’nin “kadın, erkek, siyah, beyaz, etnik köken” ayrımı yapmaksızın tüm insanlıktan bahsediyor olması onu diğer belgelerden ayırmaktadır.¹³²

Konulara genel hatları ile bakıldığında tüm belgeler ulusal nitelikte olsa dahi İngilizlerin belgesi yerel sorunlara hızlı ve pratik çözümler geliştirmesi yönüyle ağır basmaktadır. İngiliz belgeleri kralla parlamento arasındaki mücadelede parlamentonun lehine sonuçlanacak durumlar doğursa da Amerikan ve Fransız belgeleri özgürlük ruhu, belirli bir ideoloji ve felsefi düşünceler barındırmaktadır. 1789 “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” bazı statüdeki bireylerin ayrıcalığı ve salt eşitsizlik üzerine kurulu düzenin yıkılışı ile akıl sahibi bireyin ve “kendi kendine yeterli” olan insanın tarih sahnesine çıkışını simgeler.¹³³ İnsan özü itibariyle vatani ve vatandaşlığı fark etmeksizin

¹³⁰ ÇEÇEN, s.30.

¹³¹ KARAOSMANOĞLU, s.86

¹³² Halil İbrahim ŞAHİN, Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesinin İnsan Hakları Açısından Tarihsel Önemi, (İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2020), s.10

¹³³ Mehmet Ali AĞAOĞULLARI, *Fransız Devriminde Birey- Devlet İlişkisi (1789-1794)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 44, Sayı: 3, 1989), s.195

bahsedilen haklara doğuştan sahiptir. Toplumun yeniden formüle edilmesi dönüştürülmesi ve devlet aygıtı aracılığıyla baştan yeni bir sistemin kurulması azınlığın değil çoğunluğunun kurduğu yapıyı temsil etmektedir.¹³⁴

En nihayetinde farklı dönemlerde yayınlanan belgelerin ulusal değil evrensel nitelikler barındırmaktadır. Beyannamelerde onaylanan ilkelerin bütün insanlığa hitap etmesi ve tüm insanlığın ihtiyacını karşılayacak nitelikte formüle edilmesi onlara uluslararası bir nitelik kazandırmıştır. Böylelikle kendinden sonraki metinlerinde rol modeli olmuştur. Fransa’da insan hakları gelişimi 1789 tarihli beyannameye göre şekil kazanmıştır. Fransız İhtilali sonrası hazırlanan ilk anayasa 1791 Anayasası olup, 1789 Beyanname’sini bizzat hak ve hürriyetler kısmında barındırmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Fransa’da diğer tüm ülkeler gibi sosyal, siyasal, ekonomik ve toplumsal olaylar sonucunda yeni anayasalar hazırlanmış ve haklar genişletilmiştir.¹³⁵

1.6. Küresel ve Bölgesel Yaklaşımlar

İnsan haklarını tanıma ve güvence altına alma çalışmaları farklı dönemler içinde devletlerin ulusal ve uluslararası platformda gündeme getirdiği konulardan olmuştur. İnsan haklarını koruma çabaları ilk zamanlarda devletlerin iç meselesi gibi görünse de özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerle bölgesel ve küresel ölçekte ele alınmaya başlanmıştır.¹³⁶

1.6.1. Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si

Fransız Anayasası her ne kadar sosyal hakları içinde barındırmakla kendinden önceki anayasalara göre bir devrim niteliğinde olsa da kendinden beklenileni bir türlü karşılayamamıştır. Anayasa metinlerine sosyal ve ekonomik hakların eklenmesi ve yaygınlaşması ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Kronolojik açıdan ele alınacak olursa bu akıma 1917 yılında “Meksika Birleşik Devletleri Anayasası” öncülük etmiştir. Bu anayasayı takiben 1919 “Weimar Anayasası” devletin

¹³⁴ Yavuz YILDIRIM, *Fransız Devrimi’nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:21, Ek Sayı, 2019), s.260

¹³⁵ ÇAĞIRAN, s.13

¹³⁶ Yurdanur Ural USLAN/ Tuğba GÜNER, *İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:19, Sayı:2 2014), s.310

sosyal fonksiyonunu öne çıkaran ve metinlere açıkça aktaran bir anayasadır. Bu metinleri diğer Avrupa ve Amerika Anayasaları da devam ettirmiştir.¹³⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın ağır tahribatı ve henüz onun yıkımlarından kurtulamamışken İkinci Dünya Savaşı neticesinde on binlerce insanın ölümü uluslararası arenanın kendi eksiklerini fark etmesine sebebiyet vermiştir. Savaşın bitiminden önce 6 Ocak günü ABD Başkanı Roosevelt, kongreye bir mesaj sunarak dört özgürlüğün gerçekleşmesini istiyordu: “*Düşünce ve ifade özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, yoksulluktan kurtulma özgürlüğü ve korkudan kurtulma özgürlüğü.*” Yalta Konferansı'nın etkili kadrosu bu hakları tanımıştır. Aynı yıl Atlantik Şartı'nda halkların kendi geleceğini kendisinin belirleyeceği ilkesine yer verilmiştir. 1944 tarihinde Milletlerarası Çalışma Konfederasyonu kurulmuş ve sosyal hakların dört bölümden düzenlendiği bir metin hazırlanmıştır.¹³⁸

Bu gelişmeleri takiben tarihler 26 Haziran 1945'i gösterdiğinde San Fransisco'da BMA imzalandı. BMA 20. Yüzyılda insan hakları açısından en önemli gelişme sayılmaktadır. Bu antlaşma insan hak ve hürriyetlerini ilk defa milletlerarası hukuk alanına çıkarmıştır. Bu sayede birey ulusal hukukun öznesi olmaktan çıkıp uluslararası hukukun bizzat öznesi olmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı neticesinde ortaya çıkan acı sonuç insanlar arasındaki eşitsizliği gidermek amacıyla, insan haklarına saygılı bir düzenin kurulması ve devam ettirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.¹³⁹

BMA insan haklarından defalarca bahsetmesine rağmen somut şekilde hakları sıralamamıştır. Bu konuyla ilgilenilmesi üzerine 1946 yılında oluşturulan İnsan Hakları Komisyonu uzun bir çalışmanın ardından hazırladıkları belgeyi sunmuşlardır. BM Genel

¹³⁷ “Birinci Dünya Savaşı öncesinde anayasalarda çoğunlukla klasik haklar ve hürriyetlere yer verilmekteydi. Birinci Dünya Savaşının sonrasında yaşanan büyük yıkım ve gelişmeler neticesinde ise hak ve hürriyetlerin genişlediği yeni ilavelere yer verildiği görülmektedir. Çünkü savaş sonrasında gerek sosyal gerek ekonomik alanda yaşanan olumsuz ve olağanüstü gelişmeler devletleri bu yönde adım atmaya mecbur bırakmıştır.” Bkz; Reşit GÜRBÜZ, İnsan Hakları ve Demokratikleşme. (İstanbul: Umuttepe Yayınları, 3.Baskı, 2018), s.59

¹³⁸ “İkinci Dünya Savaşı bazı kaynaklara göre altmış bin üzerinde insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. İnsanlık açısından utanç verici bu büyük kanlı yıkım neticesinde totaliter rejimlere karşı demokrasi ve insan hakları kavramları itibar kazanmaya çalışmıştır.” EFENDİOĞLU, s.67

¹³⁹ 1945 yılında İkinci Dünya Savaşından zaferle çıkan ve başını ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere'nin çektiği devletler öncülüğünde bir dünya örgütü olan Birleşmiş Milletler kurulmuştur. Kuruluş amacını uluslararası barışı ve güvenliği korumak, sosyal iş birliğini geliştirmek olarak belirtmişlerdir. GÜRBÜZ, s.47

Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarihli kararıyla EİHB kabul edilmiş ve bu bildirge aynı tarihte 8 çekimser oya karşı 48 olumlu oy dâhilinde onaylanmıştır.¹⁴⁰

BM'nin insan hakları alanında hazırlamış olduğu ve ilk temel belge niteliğine sahip bu beyanname 30 maddeden oluşmaktadır. Uluslararası insan hakları hukukun ana belgesi olarak dünyanın İnsan Hakları Anayasası'nı teşkil eden beyanname, kendisinden sonra gelecek olan tüm uluslararası sözleşmelerin esasını oluşturmuştur. Beyannamenin ilk maddesinde: *“bütün insanların özgür; onur ve haklar bakımından eşit doğdukları”* belirtilmiştir. Onu takip eden 2. maddesinde: *“herkesin; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka bir görüş, ulusal ve toplumsal köken, doğuş ya da benzeri başka bir statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin Beyanname 'de belirtilen tüm hak ve özgürlüklere sahip oldukları”* ifade edilmektedir.¹⁴¹

Batılı devletlerin öncülüğünde hazırlanan bu beyanname Batı etkisini yansıtmakla birlikte haklar bakımından da onların ön plana çıkardığı medeni ve siyasi hakları bünyesinde barındırmaktadır. İHEB, insanın kişiliğinden ayrı düşünülemeyen haklarını ve siyasi özgürlükleri sıraladıktan sonra, insanı içinde yaşadığı toplumsal çevreye bağlı değerlendirerek ekonomik, sosyal ve kültürel hakları belirtmiştir. İHEB tarihsel süreçte taşıdığı bu öneme rağmen hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Zaman ve mekân fark etmeden tüm insanları kapsama amacı gütmekte ve milletlerarası örf ve âdet hukuk kuralları düzeyinde kalmıştır. İHEB bir sözleşme değildir. İçerisinde birtakım hak ve hürriyetler açıkça sıralanmış olmasına rağmen bunların nasıl uygulanacağı ve nasıl bir denetim yoluyla korunacağına değinilmemiştir. Belirtilen haklar tespit niteliğinde olup tavsiyeden öteye geçememiştir.¹⁴²

Beyanname içerik bakımından temel haklar, medeni haklar ve sosyal haklar olarak iki bölümde ele alınabilir. İHEB'de ırk, renk, dil vb. hiçbir ayırım yapılmaksızın ve ulusal kökenine bakılmaksızın tüm haklardan insanların yararlanabileceğini belirterek evrensel yönünü ortaya koymaktadır. Yine beyannamenin 4. maddesi gereğince kölelik ve her türlü köle ticareti yasaklanmıştır. Bir diğer madde gereğince insanlık dışı davranışlar da yasaklanmış, hiç kimseye zalimce, onur kırıcı davranışlarda

¹⁴⁰ Mehmet Semih GEMALMAZ, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, (İstanbul, Legal Yayıncılık, 8.Baskı, 2012), s.59

¹⁴¹ Zeynep Oya USAL, *Avrupa Birliği Sürecinde Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri ve Türkiye*, (İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı, 2006), s.9

¹⁴² GÖZLÜGÖL, s.91-92

bulunulamayacağı ve ceza verilemeyeceği belirtilmiştir. Teorik açıdan İHEB her ne kadar insan haklarını bu şekilde koruma altına alsada uygulamada beyannameyi kabul eden ülkeler de dâhil olmak üzere bu tarz sorunlarla sık sık karşı karşıya kaldığı görülmektedir.¹⁴³

1.6.2. İkiz Sözleşmeler

Evrensel Beyanname uluslararası arenada hak ve hürriyetleri tanımlama ve listeleme konusunda önemli bir adım olsa da tek başına yeterli olmamıştır. Beyanname şartlarını yerine getirecek onları uygulayacak ve hukuki yükümlülük ortaya koyacak mekanizmalara da ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışmaları yürütmek üzere kurulan İnsan Hakları Komisyonu'na devletlerin uzlaşabileceği, hak ve özgürlükleri belirleyen ve özellikle de sözleşmedeki hakların ihlal edilmesi karşısında alınacak tedbirleri içeren bir sözleşme hazırlama görevi verilmiştir.¹⁴⁴

Bu sözleşmede hakların nasıl ele alınacağı hususunda görüş farklılıkları ortaya çıksa da son kertede *kişi hakları ve siyasal haklar* ile *ekonomik, sosyal ve kültürel hakları* iki ayrı sözleşmede düzenlemeye karar verilmiştir. Fatih Karaosmanoğlu'na göre farklı karakterlere sahip ekonomik ve siyasal hakları sözleşme ve denetime konu yapmak: Evrensel Bildirge uyarınca korkudan ve yokluktan uzaklaştırılmış özgür insan hedefine ancak kişisel ve siyasal haklar yanında ekonomik, sosyal ve kültürel haklar realize edildiğinde ulaşılabilir düşüncesinden kaynaklanmıştır.¹⁴⁵

Sonuç olarak *Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme* olarak iki farklı başlıkta ele alınıp BM Genel Kurulu'nun onayıyla 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilmiştir. Fakat söz konusu sözleşmelerin yürürlüğe girme işlemi o kadar hızlı olmamıştır. Sözleşme üzerinden 10 yıl geçtikten sonra 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu sayede sözleşme ve bildirgelerdeki ilkelerin geçerli olacağı, üye devletlerinde kontrol altında tutulabileceği bir denetleme mekanizması ortaya çıkmıştır. İHEB bağlayıcılık ve yükümlülük getiren bir bildirgeye dönüşmüştür.¹⁴⁶

¹⁴³ Alpay HEKİMLER, *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin Kabul Edilişinin 60. Yıldönümünde Taşıdığı Anlam ve Önemi*, (Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Metinleri, Sayı:1, 2009), s.9-10

¹⁴⁴ DOĞAN, *İnsan Hakları Hukuku*, s.165

¹⁴⁵ KARAOSMANOĞLU, s.145

¹⁴⁶ ÇÜÇEN, *İnsan Hakları* s.213

1.6.2.1. Kişisel (Medeni) ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Bu sözleşmeye taraf devletler, insanların doğduğu andan itibaren sahip olduğu insanlık onuru ve vazgeçilmez hakları tanımının yeryüzündeki barış, özgürlük ve adaletin temeli olduğunu dikkate almışlardır. Buna göre 1.maddede bütün halklar kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptirler. Bütün halklar uluslararası hukuka ve iş birliği yükümlülüklerine zarar vermeyecek şekilde doğal kaynaklardan kendi yararına serbestçe tasarrufta bulunabilirler.¹⁴⁷

Sözleşmede yaşam hakkı, kanun önünde eşitlik, kişi güvenliği insanlık dışı muamele yasağı, işkence yasağı gibi bireyin kişiliğine sıkı sıkıya bağlı olan klasik hak ve özgürlükleri kapsamakta ve etraflıca düzenlemektedir. Ayrıca sözleşmenin bir diğer en önemli özelliği ise sözleşmede yer alan devletlerin hak ve özgürlüklere karşı tutumunu, saygı gösterip gösterilmediğini ele alacak denetim mekanizması kurmuş olmasıdır. Bu çerçevede sözleşmeye taraf olan devletlerin göstereceği ikişer aday ve aynı devletlerin temsilcilerince dört yıllığına seçilen, 18 kişiden oluşan İnsan Hakları Komitesi kurulmuştur. Devletler aldıkları tedbirleri ve gelişmeleri Genel Sekreterlik vasıtasıyla bu komiteye bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Sözleşme devletlerarası başvuru yolu ve bireysel başvuru yolunu da öngörmüştür.¹⁴⁸

1.6.2.2. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHS)

İHEB' de altı madde ile ele alınan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar bu sözleşme ile ESKHS'de daha geniş kapsamlı ayrıntılı bir şekilde güvence altına alınmıştır.¹⁴⁹ 5 Bölüm ve 31 maddeden oluşan bu sözleşme ekonomik, sosyal, kültürel hakları düzenleyerek Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesini tamamlayıcı nitelikte olmuştur. ESKHS, uluslararası düzeyde ikinci kuşak hakları topluca düzenleyen ilk belge olmuştur. Bu bağlamda insan haklarının bütünlüğünü, bölünmezliğini ve karşılıklı birbirine bağlılık ilkeleri çerçevesinde birinci kuşak hakları düzenleyen MSHUS ile

¹⁴⁷ Ercan DURDULAR/ İrfan NEZİROĞLU, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Uluslararası Temel İnsan Hakları Belgeleri, (Ankara: TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Yayınları, 1.Basım 2001), s.54

¹⁴⁸ GÜRBÜZ,

¹⁴⁹ GÖZLÜGÖL, s.100

ikinci kuşak hakları içine alan ESKHS birbirini tamamlayacak şekilde bütünü parçaları olarak ele almak mümkündür.¹⁵⁰

Bu sözleşmede İHEB' de öngörülen sağlık hakkı, çalışma hakkı, sendika ve grev hakkı, eşit işe eşit ücret hakkı, kültürel yaşamda yer alma hakkı gibi haklar daha ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir.¹⁵¹ ESKHS' de ifade edilen haklar ile modern anayasalarda yer alan haklar arasında büyük bir fark görülmesi de ESKHS henüz gelişmekte olan devletlere esneklik tanıyarak kendi imkânları ölçüsünde bu hakları aşamalı şekilde gerçekleştirmelerini amaçlamıştır. Sözleşmede geçen 2.maddeye göre taraf devletlerin sahip olduğu kaynakları maksimum şekilde değerlendirerek tedbirler alması gerektiği belirtilmiştir.¹⁵²

Sözleşme kapsamında ortaya çıkarılan denetim mekanizması ise bu konuda oldukça zayıf kalmıştır. MSHUS' nde farklı olarak bir komite oluşturulmaması ve yine devletlerarası veya bireysel şikâyetleri düzenlememesi onun zayıf yönlerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sözleşmeye taraf olan ülkelerin sözleşme neticesinde doğan yükümlülüklerine uyma konusundaki adımları ve aldığı önlemleri BM Genel Sekreteri'ne rapor sunması öngörülmüştür. Genel Sekreterliğin de bu raporları Ekonomik ve Sosyal Konsey'e ilgili uzman mercilere ileteceği belirtilmiştir. Fakat bu yolun etkili olmaması sonucunda 1985 yılında kararların uygulanması hususunda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi kurulmuştur. Komite hâlâ taraf ülkelerin raporlarını değerlendirmeye alıp, genel yorum başlığıyla bağlayıcı olmayan kararlar almaktadır.¹⁵³

1.6.3. Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Şüphesiz 20. yüzyılda yaşanan en önemli gelişme, insan hakları konusunun normatif hukuk içinde yerini alması ve düzenlenmesi olmuştur. Bununla birlikte birey artık milli hukukun öznesi olmaktan çıkıp zaman içerisinde milletlerarası hukukun öznesi hale gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ağır tecrübeleri, acı kayıpları insanlığı derinden sarsmış bu durumun tekrarlanmaması için kalıcı çözümler aramaya sevk

¹⁵⁰ DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku, s.160

¹⁵¹ USAL, s.16

¹⁵² GÖZLÜGÖL, s.101

¹⁵³ USAL, s.17

etmiştir. Bu bağlamda evrensel barışı korumak yolunda oluşturulan BM beraberinde bölgesel mekanizmalarında ortaya çıkmasına etken olmuştur.¹⁵⁴

Bir yandan BM eliyle yapılan uluslararası düzenlemeler, diğer taraftan bölgesel düzeyde kurulan örgütler ile insan hakları belgeleri düzenleme, koruma girişimleri görülmüştür. 20. yüzyılda insan hakları düşüncesinin yeniden üretilmesi Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun doğuşu sayılabilecek süreç, bölgesel düzenlemelerle de sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. Yani İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem bölgesel örgütler teşvikiyle hem BM gibi uluslararası koruma mekanizmaları sayesinde insan hakları kurumsallaştırmasının öncülüğü yapılmıştır.¹⁵⁵

Bu bağlamda Avrupa’da savaşın siyasi, ekonomik ve toplumsal tahribatını gidermek, yaralarını sarmak ve bu manzaraların tekrar ortaya çıkmasını engellemek açısından yeni bir Avrupa düzeni kurulması düşüncesini açığa çıkarmıştır. Avrupa üzerinde kurulacak birliğin, buralarda ortaya çıkacak yeni diktatörleri engelleme ve Avrupa’yı tekrar böyle büyük bir savaşın içine düşürmeme fikri hâkim kılmıştır.¹⁵⁶

Hükümetler arası iş birliği esas alan politik bir kuruluş olan AK 1949 yılında kurulmuştur.¹⁵⁷ Avrupa’nın ilk siyasi kuruluşu olma niteliğine sahip olan AK 5 Mayıs 1949 tarihinde 10 devletin katılımıyla Londra’da imzalanmış, 3 Ağustos 1949 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁸ Türkiye bu konseye kurucu üye olarak 5456 sayılı kanun ile 12 Aralık 1949 tarihinde kabul etmiş ve 8 Ağustos 1949 tarihinden geçerli olmak üzere bu konseyin üyesi olmuştur.¹⁵⁹ Kuruluşunda demokrasinin ilkelerini ortaya koyan ve *gerçek demokrasiyi* ifade eden Batı Avrupa devletleri başlangıç hükümlerinde bu ilkeleri birey hürriyeti, siyasi hürriyet ve hukukun üstünlüğü olarak belirtmiştir.¹⁶⁰

Konseye üye olan her ülkenin “hukukun üstünlüğü” ve “insan haklarına saygıyı” egemenlik alanları içerisinde gerçekleştirmeyi taahhüt ve gerektiğinde Konseyle birlikte

¹⁵⁴ GÖZLÜGÖL, s.149

¹⁵⁵ GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, s.413

¹⁵⁶ Enver BOZKURT, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, (Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2. Baskı 2006), s.147

¹⁵⁷ Avrupa Konseyi merkezi Fransa’da bulunmaktadır. Konseyi resmi dili hem İngilizce hem Fransızca’dır. “Bakanlar Komitesi” ve “Danışma Meclisi” olmak üzere iki organı bulunmaktadır. Bir de bu iki organa yardım etmek üzere oluşturulmuş Genel Sekreterlik bulunmaktadır. Bakanlar Komitesi Konseyin karar organı görevindedir. Ve konseye üye devletler adına Dışişleri Bakanları katılır. REİSOĞLU, s.31

¹⁵⁸ GÖZLÜGÖL, s.150

¹⁵⁹ Durmuş TEZCAN/ Mustafa Ruhan ERDEM/ Oğuz SANCAKDAR, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, 2004), s.31

¹⁶⁰ GÖZLÜGÖL, s.150

iş birliği yapmayı kabul etmiş saydığını belirtmiştir (Statü m.1/ 2). AK kurulduğu andan itibaren insan haklarının korunması açısından sonuç odaklı umut verici adımlar atmış ve kuruluş şartlarıyla uyumlu yeni kurumlar, belgeler ortaya çıkarmıştır. ¹⁶¹

1.6.4. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)

İnsan haklarının uluslararası alanda güvence altına alınması amacıyla BM çalışmalar yapmaya devam ederken AK üyesi olan devletler bu çalışmayı beklemeden sözleşme hazırlama gayretine girmişlerdir. BM üyeleri içinde görüş ayrılıklarının bir hayli fazla olması sebebiyle karar alma ve uygulama süreleri de gecikmekteydi. Fakat AK ülkeleri çok karmaşık mozaik görünüme sahip olmadığından kendi içlerinde hukuki bağlayıcılığı olan bir sözleşme gerçekleştirmeleri uzun sürmemiştir. AİHS tam ismiyle “*İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme*” konsey üyesi devletlerin dışişleri bakanları aracılığıyla 4 Kasım 1950’de Roma’da imzalanmıştır. Bu sözleşme 10 devletin de onayıyla 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ¹⁶²

Türkiye ise sözleşmeyi 10 Mart 1954 tarihinde 6366 sayılı *İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun* ile onaylamıştır. Sözleşmeyi AK Genel Sekreterliğine 18 Mayıs 1954 tarihinde depo ederek bizzat sözleşme tarafı olmuştur. AİHS iki ana bölüm den oluşmaktadır. Hak ve özgürlükleri ele alan normatif bölüm ve güvence sistemini içeren kurumsal bölüm sözleşmenin genel anlayışını ortaya koymaktadır. AİHS’de haklar ve özgürlükler bakımından Evrensel Bildiri’deki gibi sadece genel ilkeler üzerinden belirtilmesiyle yetinilmemiştir. Bunların ayrıntılı olarak tanımlanması ve sınırlarının çizilmesi yoluna başvurulmuştur. ¹⁶³

AİHS ile alınan kararlar doğrultusunda sözleşme üyesi bir devletin ülkesinde bulunan herkes, sözleşmede belirtilen tüm haklara sahip olmuştur. Bu konseyin üyesi olan ülkelerde yaşayan herkes söz konusu hakların ihlali sırasında başvurabileceği uluslararası bir kurumu bulunmaktadır. Sözleşmeyi onaylayan devletler belli ölçülerde

¹⁶¹ İlyas DOĞAN, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, (Ankara: Astana Yayınları, 1. Baskı, 2019), s.33

¹⁶² Münci KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 4.Basım 2011), s.44

¹⁶³ Ayhan DÖNER, İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1.Baskı, 2003), s.82

klasik egemenlik anlayışlarından vazgeçerek insan haklarının lehine olan bir tavır takınmışlardır. Bu bağlamda Batı Avrupa ülkeleri insan haklarını milli düzeyde belirli ilkeler ışığında koruma altına almıştır. Sözleşme sayesinde Avrupa Denetim Sistemi ile taraf devletlerden kaynaklı insan haklarını kötüye kullanımı engellemeye çalışmaktadır.¹⁶⁴

AİHS yürürlüğe girdiği tarihten bu yana sadece imzalandığı Strasbourg'daki yargı mercileri tarafından değil, sözleşmeyi imzalayan 21 üye devletin milli mahkemelerince de kullanımı yayılmıştır. Sözleşmeyi diğerlerinden ayrı kılan en önemli özelliği sadece vatandaşa özel olmamasıdır. Üye devletin vatandaşı olsun olmasın sözleşmede geçen 1.madde gereğince tüm haklardan tasarruf edebilmektedir. Sözleşmenin bir diğer özelliği ise uygulanması açısından karşılıklılık ilkesinin söz konusu olmamasıdır. AİHS beraberinde gelen en önemli yenilik ise kişiler için önu açılan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvurunun açılmış olmasıdır.¹⁶⁵ Türkiye bu sözleşme ile getirilen bireysel başvuru hakkını 22 Ocak 1987 tarihinde kabul etmiştir. İnsan Hakları Mahkemesinin zorunlu yargı yetkisini ise 25 Eylül 1989 tarihinde tanımıştır.¹⁶⁶

AİHS, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde düzenlenen kişisel ve siyasal hakların AK kapsamında etkili bir şekilde tanınması ve uluslararası güvence altına alınması amacıyla yürürlüğe girse de sözleşmede sosyal haklara ilişkin hükümlere yer ayrılmamıştır. Sosyo-ekonomik haklara ilişkin ayrı sözleşme 18 Ekim 1961'de imzalanan Avrupa Sosyal Antlaşması Şartı'nda düzenlemeye alınmıştır. Sözleşmenin kapsamı ve içeriği daha sonra eklenen protokollerle genişletilmiş ve insan hakları gelişimi doğrultusunda düzenlenmiştir.¹⁶⁷

Avrupa Komisyonu içinde kabul edilen bazı belgeler ise; Avrupa Sosyal Haklar Antlaşması (1961), İnsan Hakları Bildirgesi (1978), İnsan Hakları Öğretimi Takviye Kararı (1978), İşkence ve İnsanlık Dışı Davranış Ya Da Onur Kırıcı Ya Da Cezanın Önlenmesi Avrupa Sözleşmesi (1987) olarak sıralanabilmektedir. Bunların dışında

¹⁶⁴ BOZKURT, s.151

¹⁶⁵ Bireysel başvuru hakkını Malta ve Kıbrıs dışında bütün üye devletler tanımıştır.

Şeref ÜNAL, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Cilt:8 Sayı:2, 2011), s.393

¹⁶⁶ ARSLAN, S.24

¹⁶⁷ REİSOĞLU, Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları, s.34

AGİT bünyesinde Helsinki Nihai Senedi ve Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı (1990) imzalanmıştır.¹⁶⁸

1.6.5. Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı ve İnsan Hakları

AGİT 1975 yılında Helsinki’de başlayıp 1995 yılına kadar da AGİK olarak devam eden sürecin örgütsel yapıya dönüşmesiyle oluşmuştur. İsmi her ne kadar Avrupa ile başlasa da salt Avrupalı devletlerden oluşan bir örgüt değildir.¹⁶⁹ Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya Kıtası dâhil toplam 57 devletten oluşmaktadır. Örgütün ayrıca Akdeniz Bölgesi, Asya aynı zamanda Avustralya’dan da 11 iş birliği ortağı bulunmaktadır.¹⁷⁰

AGİT diğer sözleşmeler gibi insan haklarını korumak amaçlı ortaya çıkan bir örgüt değildir fakat insan hakları AGİT konularından sadece bir kısmını oluşturmuştur. Kuruluşunun en önemli sebebi o dönemde ABD’nin ana aktörü olduğu Batı Bloğu ile Sovyetlerin öncülüğünü yaptığı Doğu Bloğunun arasındaki soğuk savaş gerginliğini azaltmak, ortamı yumuşatmaktır. Böyle bir amaçtan ortaya çıkan bu örgüt 1 Ağustos 1975 tarihinde Helsinki’de buluşan devletlerle müzakere başlıklarını sepet olarak adlandırılan üç grupta toplamıştır. Helsinki Nihai Senedi olarak tarihe geçen bu senette konular güvenlik, ekonomi ve insani boyut olarak sıralanmıştır. AGİK ilk başlarda bir süreç olarak düşünüldüğü için belli başlı organı yoktu ve izleme toplantıları dışında öne çıkan bir organı bulunmamaktaydı.¹⁷¹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan gerginlikler nedeniyle ve ülkelerin birbirine karşı güvensizlik ortamı sonrasında Helsinki Belgesi’nde Avrupa’da güvenliğin ve iş birlik ortamının sağlanması için çeşitli esaslar belirlenmek üzere adımlar atılmıştır. Burada kişisel haklardan ziyade devletlere ve devletlerin birbirine karşı uyması gereken birtakım ödevlerden bahsedilmiştir. Belgenin birinci bölümünde ele alınan karşılıklı ilişkilerde egemenlik ve egemenlik özündeki haklara saygı, tehdit veya kuvvet kullanmaya başvurmama, sınırların dokunulmazlığı, inanç özgürlükleri, içişlerine karışmama, düşünce, vicdan özgürlüğünü kapsamak üzere hak ve temel özgürlüklere saygı gibi ilkeler yer almaktaydı.¹⁷²

¹⁶⁸ ARSLAN, s.25

¹⁶⁹ DÖNER, İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi s.100

¹⁷⁰ GÖZLÜGÖL, s. 131

¹⁷¹ DÖNER, s.103

¹⁷² KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, s.72

Bu bağlamda soğuk savaş dönemini kapsayan süreçte bloklar arası iş birliği temelleri atmak amacıyla çeşitli zamanlarda farklı şehirlerde toplantılar düzenleyen AGİK doğu-batı ilişkilerinde insan hakları ve temel hak ve özgürlükler kavramlarını meşrulaştırmıştır. Örgütün kurumsallaştırması 1990 yılı Paris Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. O zamandan bu yana güvenlik ve barış ortamının artırılması yönünde adımlar atan AGİT 1994 yılı Budapeşte Zirvesi'nde insan haklarına saygılı, iç işlerine karışmama gibi ilkelerin büyük öneme haiz olduğu, eşit şekilde uygulanması gerektiği yinelenmiştir.¹⁷³ Daha sonra 1999 yılında İstanbul'da yapılan zirvede 1999 Avrupa Güvenlik Şartı küresel barışı sağlama ve koruma, terörizm gibi çeşitli örgütsel suçlarla mücadele etmenin önemine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda azınlık hakları ve demokratik yönetim uygulamasına da dikkat çekilmiştir.¹⁷⁴ AGİT İstanbul Zirvesi'nde; Avrupa Güvenliği için İstanbul Sözleşmesi, AKKA Uyarlama Antlaşması, Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemlere İlişkin Viyana Belgesi, AKKA'nın Adaptasyonuna İlişkin Nihai Senet, İstanbul Zirve Deklarasyonu, belgeleri imzalanmıştır. 1999 yılında İstanbul'da yapılan bu zirve 21. yüzyılda insan hakları konusunun hukuksal yapılanma boyutuna geldiğini göstermektedir.¹⁷⁵

1.7. Amerika İnsan Hakları Sistemi

Şüphesiz yirminci yüzyılı toplumsal, ekonomik, siyasi ve askeri olmak üzere her türlü alanda etkileyen İkinci Dünya Savaşı yıkımları, Avrupa ülkelerinde görüldüğü gibi Amerika'da da siyasal örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede savaş sonrasında kurulan en eski ve en büyük devletlerarası kurumlardan biri ADÖ'dür. 1947'li yılların sonuna kadar Amerika Kıtası'nda gerçekleştirilen birlik denemeleri sadece uyuşmazlıkları çözmek üzerinde temellendirilmiştir.¹⁷⁶

Fakat bu savaş sonrasında yaşanan olaylar neticesinde 1948'de Kolombiya'nın başkenti olan Bogota'da gerçekleşen bir konferans neticesinde ADÖ kurulmuştur. ADÖ'nün kuruluş amacı Kuzey, Güney ve Orta Amerika Devletleri dâhilinde birtakım

¹⁷³ KARAOSMANOĞLU, s.206

¹⁷⁴ GÖZLÜGÖL, s.136

¹⁷⁵ KARAOSMANOĞLU, s.207

¹⁷⁶ Volkan ASLAN, *Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi*, (Malatya, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 2016) s.263

alanlarda iş birliği ve koordinasyon sağlamaktır. Bu devletlerarasında çıkabilecek herhangi bir uyuşmazlığı barışçıl yollardan çözmektir.¹⁷⁷

ADÖ kuruluş amacı açısından her ne kadar siyasi bir örgüt olarak görünse de insan hakları konusunu tamamen göz ardı etmemektedir. Bu örgütün 3. maddesine göre “*bireylerin temel hakları ırk, uyrukluk, inanç ya da cinsiyet farklarına bakılmaksızın Amerikan Devletlerince ilan edilmelidir*”. Örgütün insan hakları kapsamında ele alınan bir diğer önemli ilkesine ise 17. maddesinde rastlanmaktadır. Bu hükme göre, “*her devletin ekonomik, siyasi ve kültürel hayatını istediği gibi geliştirme hakkını tanıdıktan sonra, bu hakkın kullanılmasında devletlerin bireylerin haklarına ve evrensel değerlere saygı göstermekle yükümlü olduğu*” belirtilmektedir.¹⁷⁸

Örgütün Genel Kurul ve Sürekli Kurul olmak üzere iki organı bulunmaktadır. Kuruluş amacı üyeler arasındaki ekonomik, siyasal vb. iş birliğini geliştirmektir. ADÖ’ nün kuruluş sonrasında *Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi* kabul edilmiştir.¹⁷⁹ Bu bildirinin hemen ardından insan haklarına saygıyı geliştirme amacı ile danışma organı görevini ifa etmek üzere Amerika İnsan Hakları Komisyonu oluşturulmuştur. Atılan bu adımlar neticesinde hukuken bağlayıcı bir sözleşme hazırlama çabalarına girişilmiş ve sonucunda da 1978 yılında yürürlüğe giren Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi imzalanmıştır. AIHS yararlanılarak hazırlansa da ondan farklı olarak klasik hakların yanında sosyal, siyasal ve kültürel haklara da yer vermiştir. Sözleşme çerçevesinde oluşturulan komisyona ise siyasal ve yarı yargısal yetkiler verilmiş olup soruşturma ve uzlaştırma görevi yüklenmiştir. Kişisel başvuru ise AIHS gibi devletin katılım ve kabul edilme şartına bağlı kalmaksızın kendiliğinden işlevsellik kazanmıştır.¹⁸⁰

1.8. Afrika Kıtası’nda İnsan Hakları

Uzun yıllar boyunca sömürge toprakları olarak başka devletlerin kontrolü altında yönetilen Afrika’da 1963 yılı ABÖ’ nün kurulmasıyla insan hakları düşünce sisteminin gelişmeye başladığı söylenebilir. 14 Aralık 1960 tarihinde BM tarafınca kabul edilen

¹⁷⁷ GÖZLÜGÖL, s.137

¹⁷⁸ ADÖ zaten bölgesel bir örgüt olduğundan dolayı ilkeleri de Amerika toprakları üzerinde yaşayan vatandaşların hiçbir şekilde ayırım gözetilmeksizin Amerikan Devletlerince korunması gerektiği üzerine düstur edinilmiştir.

URAL USLAN/ GÜNER, s.311

¹⁷⁹ DÖNER, s.129

¹⁸⁰ KAPANİ, Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları, s.68

“Sömürge Ülkelerine ve Halklarına Bağımsızlık Verilmesi Bildirisi” şüphesiz ABÖ’ nün kurulması açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü yüzyıllar boyunca sömürge toprakları olarak kısaca alınmış şekilde yönetilen ülkelerde insan hakları örgütlenmesinin oluşması bir hayli gecikmektedir.¹⁸¹

ABÖ, bölgesel nitelikte olup Afrika’da bütünleşmeyi ve iş birliğini sağlamak üzere uzun çalışmaların sonucunda kurumsallaşan bir örgüttür. Afrika’da genelleme yapılacak dil, kültür ve ırk birliğinin bulunamayışı ortak bir birlik oluşturulamayacağı düşüncesini beraberinde getirmiştir. Fakat buna rağmen örgüt liderleri salt Afrikalı olmaktan ileri gelen beraberlik düşüncesinin bütünlük sağlamak açısından yeterli olabileceğini iddia etmişlerdir. Onlara göre Afrika’da çizilen bütün sınırlar sunidir, sömürge devletlerinin paylaşımı neticesinde etnik ve bölgesel bölünmeler, farklı diller ve kültürler ortaya çıkmıştır. Fakat Afrikalı olmak hep şahsına münhasırdır.¹⁸²

1800’lü yıllara kadar devam eden sömürge öncesi dönemde Afrika üzerinde yaşayan halkın geleneksel Sosyo-politik düzen içerisinde olduğu bilinmektedir. Liberal çizgiden farklı olarak kendine özgü bir insan hakları temellendirmesine sahip olan Afrika’da hukuk geleneksel örf ve adetten ileri gelmiştir. Hukuk en genel ifadeyle bireyden ziyade topluluğun hukuku olarak ele alınmıştır. Avrupa’da insan hakları kavramı zaman içerisinde birey-topluluk çelişkisinden bireyi korumaya dayalı ilkelere dönüşürken, Afrika’da tam tersi birey, haiz olduğu grubunun içerisinde anlam kazanmaktaydı. Sömürge öncesi dönemde Afrika’da bireylerin içinde yaşadığı gruplar içerisinde ise birtakım hakları ve statüleri bulunmaktaydı.¹⁸³

Sömürgeciliğin hat safhalarda yaşandığı özellikle köleliğin Afrikalıları üzerinden yapılan ticarete dönüştürülmesiyle beraber insan hakları ihlalinin ayyuka çıkmasıyla birlikte 20. yüzyılda çığ gibi büyüyen tepkiler sonuca ulaşmıştır. 1963 yılında sömürgeciliğe karşı toplanan ABÖ, Afrika devletlerinin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak aynı zamanda Afrika halkı için iş birliği, dayanışma en önemlisi apartheid (ayrımcılık)’e son vermek amacıyla oluşturulmuştur.¹⁸⁴

¹⁸¹ Neslihan ÖZELER, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Karşılaştırılması. (Ankara, Yıldırım Beyazıt Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2, 2017), s.46

¹⁸² GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, s.131

¹⁸³ DOĞAN, İnsan hakları Hukuk Ders Kitabı, s.279

¹⁸⁴ ÇAĞIRAN, s.443

Bölgesel nitelikte kurulan ABÖ 1963 tarihli tüzüğünde BM Antlaşması ve İHEB' ne atıfta bulunmuştur. Bu birliğin amaçları Afrika Birliği Kurucu Senedine göre düzenlenmiştir. İnsan hakları koruma açısından birliğe üç önemli misyon yüklenmiştir. Milletlerarası iş birliğini teşvikini sağlamak bunu yaparken BM Antlaşması ve İHEB' i dikkate almak, ikincisi İnsan ve Halkların Haklarına İlişkin Afrika Şartı ve diğer belgelerle uyumlu şekilde insan haklarını korumak ve üçüncüsü de Afrika Kıtası'nda barış ve güvenlik ortamının istikrarını tahsis etmektir.¹⁸⁵

Örgüt içerisinde insan hakları düzenlemelerinin yapılmasıyla birlikte 1981 yılında ABÖ Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansı'nda AİHHŞ kabul edilmiştir. Bu şartla birlikte Afrika insan hakları gelişimi ile ilgili bölgesel nitelikte normatif bir altyapıya erişme adımı atılmıştır. Bu bağlamda AİHHŞ' da öne sürülen hakların uygulamasını yürütmek amacıyla Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu kurulması öngörülmüştür.¹⁸⁶

AİHHŞ 28 Haziran 1981'de Kenya'nın başkenti olan Nairobi'de Afrika Devlet ve hükümet başkanları oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu şartın başlangıç kısmında insanoğlunun temel hak ve özgürlüklerinin sadece kendisine özgü değerlere dayandığına, gelişme hakkına özel bir önem verilmesi gerektiğine yer verilmektedir. Kişisel, siyasal, sosyal ve kültürel hakların hem özünde hem de evrensel olarak birbirinden ayrı şekilde düşünülmemeyeceğine ve bunların güvence altına alınacağına dikkat çekilmektedir.¹⁸⁷

AİHHŞ, kabul edildikten beş yıl sonra 21 Ekim 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 68 maddeden oluşan AİHHŞ iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda haklar ve bireylerin ödevleri ele alınırken, ikinci kısımda ise koruma önlemlerine değinilmiştir.¹⁸⁸ 29 madde ile alınan birinci bölümün ilk 19 maddesinde kişisel haklardan bahsedilirken diğer 5 madde de ise senelerce boyun eğilmek zorunda kalınmış yabancı ülkelerin sömürüsüne karşı tüm halkın haklarına hitap etmektedir. İlk bölümde

¹⁸⁵ GÖZLÜGÖL, Avrupa İnsan Hakları Hukuku, s.142

¹⁸⁶ ÇAĞIRAN, Uluslararası Alanda İnsan Hakları, s.443

¹⁸⁷ İbrahim KABOĞLU / Oğuz DÖNMEZ, *Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı*, (Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:3, 1985), s.402

¹⁸⁸ ÖZELER, s.48

geriye kalan 5 madde ise ödevler ile alakalıdır.¹⁸⁹ Daha sonra oluşturulacak olan denetim mekanizması Afrika İnsan ve Halk Hakları Mahkemesi ek protokoller ile düzenlendiğinden bu şartta sadece İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu düzenlemeye tabii tutulmuştur.¹⁹⁰

Bu komisyonun hakları iyileştirmek ve geliştirmek, yarı yargısal işlevleri bulunmaktadır. Hakları geliştirme yükümlülüğü açısından bu komisyonun, araştırma ve yayınlar yapmak, insan hakları ile ilişkisi olan kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapma, destek ve teşvik etmek gibi görevleri bulunmaktadır.¹⁹¹

1998 yılına gelindiğinde ise ABÖ üyesi ülkeler kabul ettikleri protokolle Afrika İnsan ve Halklar Hakları Mahkemesinin kurulması adımını atmışlardır.¹⁹² Bu mahkeme komisyonun denetim mekanizmasını yetersizliğini gidermek ve işlerin yürütülmesini hızlandırmaya katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Mahkeme uyuşmazlıkları kendi yargı yetkisi dâhilinde karar bağlamakta ve aynı zamanda istişari mütalaa vermekle de yükümlüdür. 2008 yılında kabul edilen önemli bir gelişme ile bu mahkeme yerine Afrika Adalet ve İnsan Hakları Divanı kurulmasına karar verilmiştir. Fakat henüz yürürlüğe girmemiştir.¹⁹³

Gözlügöl'e göre Afrika Birliği ile diğer bölgesel sistemler arasında homojen bir bütünlüğe rastlanmamaktadır. Tarihsel açıdan Afrika sistemi, Amerika sisteminden daha sonra vücut bulsa dahi, Amerika sisteminden daha hızlı gelişim göstermektedir. Ona göre Afrika sistemi bugüne kadar insan haklarının gelişimi konusunda pek çok katkılarda bulunmuştur. Afrika Kıtası'ndaki otoriter rejimler ciddi şekilde insan hakları ihlalini oluştururken, insan kaynakları ve mali kaynakların yetersizliği Afrika'nın ilerleyişini büyük ölçüde zorlaştırmaktadır. Bu bölge zaten zorbalığa ve silahlı çatışmalara müsait olduğu için Afrika Kıtası'nda asıl ilgi odağı barış ve güvenliği sağlamak üzerine olmaktadır.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Mahir TERZİ/Serkan YENAL, *İnsan Haklarının Afrika'da Hukuki Korunma Sistemi Üzerine Bir İnceleme (Bölgesel Karşılaştırmalar ve Orta Doğu Üzerine Bazı Öneriler)*, (İstanbul, Avrasya Etütleri Dergisi, Sayı:1, Cilt:55, 2019), s.51

¹⁹⁰ ÖZELER, s.48

¹⁹¹ DÖNER, s.133

¹⁹² GÖZLÜGÖL, s.145

¹⁹³ ÇAĞIRAN, s.450

¹⁹⁴ GÖZLÜGÖL, s.146-147

1.9. Diğer Bölgesel İnsan Hakları Çalışmaları

İnsan haklarını koruma ve güvence altına alma çalışmaları sadece Avrupa, Amerika ve Afrika'da değil dünyanın geriye kalan bölgelerinde de görülmüştür.¹⁹⁵ Bu bölümde söz konusu çalışmaların Arap ve İslam dünyasındaki gelişmeleri ve Asya Kıtası'ndaki düzenlemeleri genel hatları ile ele alınacaktır.

1.9.1. Arap ve İslam Dünyasındaki Çalışmalar

İslam dünyası ve çoğu Müslüman insan hakları araştırmacıları, insan hakları tarihinin salt iki yüz yıl ile sınırlandırılmasını ve Batı kaynaklı kabul edilmesini doğru bulmamaktadır. Müslüman insan hakları savunucuları, İslam dininin nazil olduğu dönemde ortaya çıkan insan hakları ihlallerine şiddetle karşı çıktığını ve bunları söylemde bırakmayıp düzenlemelerle bütünleştirerek insanlığa sunduğunu delillerle ortaya koymaya çalışmışlardır. İslam'ın kaynaklarında yer alan düzenlemelerin diğer var olan düzenlemelere kıyasla çok daha ileri de olduğu gerçeğini savunmuşlardır.¹⁹⁶

Birçok İslami yazarın hemfikir olduğu şey insan hakları kavramının modern terminoloji içinde başlatılıp Batı'nın kendi uygarlık tarihine konumlandırılmak istediği yönündedir. İslami kaynaklara bakıldığında insan türünün yeryüzünde ortaya çıkmasıyla birlikte hak sahibi kabul edildiği görülmektedir. Bu temel hak ise insanın yaşama hakkıdır. Yaşam hakkı, kadın hakları, kişilerin birbirine karşı sorumlulukları vb. birçok normun İslam kaynaklarında zaten işleniyor olması ve Batı'nın insan hakları kavramını kendilerine içselleştirmeleri üzerine İslam ve Arap dünyasında da birtakım çalışmalar söz konusu olmuştur.¹⁹⁷

Bölgesel anlamda ve insan hakları pozitif normları yönünde ele alınacak olursa Arap ve İslam dünyasındaki insan hakları alanında yürütülen çalışmalar Arap Ligi ve İİT tarafından yürütülmektedir. Arap Ligi bünyesinde kayda değer ilk önemli gelişme 1968 yılında Arap Daimî İnsan Hakları Komisyonunun kurulmuş olmasıdır. Komisyon insan hakları ile alakalı enformasyon ve eşgüdüm işlevlerine sahiptir. Aynı zamanda Arap Ligi'ne üyeliği bulunan devletlerin insan hakları meselelerini ele almaktadır.

¹⁹⁵ ÜNAL, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri, s.64

¹⁹⁶ Tevhit AYENGİN, İslam ve İnsan Hakları Hukuki Temeller ve Çağdaş Yorumlar, (İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Baskı, 2007), s.52

¹⁹⁷ Mehmet BİRSİN, İslam Hukukunda İnsan Hakları Kuramı, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Baskı, 2012), s.37-38

Bölgesel nitelikte çalışmalar yürüten komisyonun ilk ürünü 1994 yılında kabul edilen Arap İnsan Hakları Şartı'dır.¹⁹⁸

Bu şartın 2002 ve 2003 yıllarında modernleştirilerek uzun çalışmalar neticesinde 2008 yılında yürürlüğe girmesi sağlanmıştır. Şartta tanınan haklar yaşama, suçların ve cezaların kanuniliği, masumiyet karinesi, haksız mahkûmiyete karşı tazminat isteme, mülkiyet hakkı vicdan özgürlüğü, ibadet hakkı, sendika ve grev hakkıdır. Bu şart üye devletlere rapor hazırlama dışında herhangi bir yaptırım öngörmemektedir.¹⁹⁹

Diğer taraftan insan hakları çalışmaları yürüten İİT' nin hazırladığı ilk beyanname Dakka'da 1983 yılı itibariyle kabul edilen İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi'dir. Bu beyannamenin bir özelliği maddeler halinde hazırlanmamış olmasıdır. Beyanname toplam 9 fıkrada ele alınmış olup, İİT' ye üye olan devletlerin insan onuruna bağlılığını ve insan haklarını İslami kurallar çerçevesinde gerçekleştirme niyetlerini beyan etmektedir. Örgütün kabul ettiği bir diğer beyanname ise Kahire Bildirisi'dir. 25 maddeden oluşan bu beyannamede temel haklara ve kamu hürriyetlerine vurgu yapılmakla birlikte, 1. maddede düzenlenen yaşama hakkı bağlamında Ceninin 4. Ayından itibaren bu hakka sahip olduğu ilkesi dikkatleri üzerine çekmiştir.²⁰⁰

1.10. Osmanlı'da ve Türkiye'de İnsan Hakları Gelişimi

Orta Asya'da çok geniş topraklara nüfuz eden Türkler, kendilerinden geri ve çok ileri toplumlarla, kültürlerle karşılaşmış onları etkilemiş aynı zamanda da etkilenmişlerdir. Bozkır kültürüne sahip Türkler bu coğrafi şartların özellikleri neticesinde karakteristik özgür bir hayat sürmüşlerdir. Bozkırın göçebe ruhu ve insanların da boyunduruk altında kalamayışı onlara kişisel hareket özgürlüğü vermiştir. Türkler devletin gücü ve bireysel özgürlükler alanında bir denge kurmaya çalışmıştır. Hükümdarlığın yarı tanrısal anlayışı adil ve eşit bir toplum düzeni inşası Türk toplum ve devlet geleneğine egemen olmuştur.²⁰¹

Eski Türk Devletlerinde hukuka ve kurallara bağlılık, devlet geleneğinin ana temasıdır. Devlet yöneticilerinin halkın mutluluğu, refahı ve adaletini sağlamak gibi görevleri bulunurken bunları kötüye kullanan veya adalet doğrultusunda hareket

¹⁹⁸ ÇAĞIRAN, s.451

¹⁹⁹ DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku, s.296

²⁰⁰ ÇAĞIRAN, s.452

²⁰¹ GÜRBÜZ, s.22

etmeyen hakanların da yine devlet töresi gereği cezalandırılması söz konusudur. Hem devlet görevlileri hem de halk suç işlediğinde bunların aynı kanunlar gereği cezalandırılması Türk devletlerinde kanun önünde eşitlikten ve kanunların üstünlüğünden söz edilebileceğinin bir göstergesidir.²⁰²

Türk devlet geleneği gereğince seneler boyunca hüküm sürdüğü tüm topraklar da kişilerin dinine ve hayat tarzına saygı gösteren, kölelik anlayışından uzak bir toplum düzeni oluşturulmuştur. Kurultaylarında aynı zamanda sosyal hayatta kadınlara büyük önem veren hoşgörü, adalet ve buradan beslenen kurallarla yönetilen bir topluluk egemen kılınmıştır.²⁰³

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmasından itibaren geçen zaman zarfında eşitlik düşüncesi gündemi meşgul eden konular arasında geçmemiştir. Çünkü "üstünlük ancak Takvadır." anlayışı herhangi bir ayırımın söz konusu edilemeyeceğine insanların statülerinin bir önemi olmadığına hatta sıradan işlerde çalışan insanların bile kendini, becerilerini, liyakatini ispatladıktan sonra üst kademelere kadar gelebilmesinde bir engel olmadığı görülmektedir. Ancak zaman içerisinde gücünü yitiren ve zamanın gereksinimlerine karşılık getiremeyen Osmanlı Devleti'nin adaleti, istikrarı ve devlet düzeneği tökezlemeye başlamıştır.²⁰⁴

Osmanlı Devleti'ni belli başlı haklar bakımından ele alınacak olursa, toplum Müslüman, gayrimüslim fark etmeksizin din ve vicdan özgürlüğü kısıtlamasına tabii tutulmamıştır aynı zamanda dini vecibelere göre yaşayabilme hakkı da kişilere verilmiştir. Toprakları üzerinde yaşayan insanlara Müslüman olmaları konusunda baskı yapılmaya da bu özgürlüğü ile çelişen bir kere Müslüman olanların başka dine geçmeleri dinden çıkma (irtidad) olarak sayılmıştır. Aynı şekilde zimmilerin dini inançlarını serbestçe öğretebilecekleri, Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın eğitim ve öğretim yapılabilmesi de Osmanlı'nın bu konuda katı kuralları olmadığını göstermektedir. İslamiyet'in kabul ettikten sonra da kölelik İslam'ın öngördüğü kurallar çerçevesinde sürdürülmüştür. Köle yaşayışı devlete ait köleler ve şahıslara ait köleler

²⁰² Belkıs KONAN, *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Bakımından Osmanlı Devleti'ne Bir Bakış*, (Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:15, Sayı:4, 2011), ss.253-288, s.257

²⁰³ İbrahim GÖKBURUN, *Türkiye'de İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve İlköğretim Ders Kitaplarına Yansıması*, (Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), s.43

²⁰⁴ GÜRBÜZ, s.22

olarak ikiye ayrılarak düzenlenmiştir. Orta Çağ Avrupası'ndaki gibi kölelerin eşya statüsünde görüldüğü bir anlayış söz konusu olmamıştır.²⁰⁵

Osmanlı'nın din ekseriyetli devlet geleneği 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'yı esip kavuran özgürlükçü düşünce akımlarına tamamen kapatmış durumdaydı. Hatta Fransız İhtilali patlak verdikten sonra da onun getirmiş olduğu yenilikleri ve sonuçları göz ardı etmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde özgürlük hareketleri ancak 19. yüzyılın ikinci döneminde aydın kesimlerin Batı kültürü ile temasa geçmesi ile filizlenmeye başlamıştır.²⁰⁶

Osmanlı Devleti için 17. ve 18. yüzyıl ekonomik açıdan gerilemenin ve çökmenin başlangıç dönemidir. 19. yüzyıla doğru Osmanlı Devletindeki yenilik ve anayasa hareketleri, olumsuz iktisadi unsurların etkisiyle devlet geleneğinin bozulması, ardından devlet-halk ilişkilerinde çözümlerin başlaması, toplum üzerinde baskının ve yükümlülüklerin artmasına bağlı olarak gelişmiştir.²⁰⁷

1.10.1. Klasik Osmanlı Sisteminde Hak ve Hürriyetlerin Durumu

13. ve 14. yüzyıllarda deyim yerindeyse kendini gazaya adanmış olan Osmanlı, Uç Beyliğinden başlayıp yaptığı cihatlarla büyük topraklar elde etmiştir. İlk dönemlerde nüfus yoğunluğunu Türkler oluştursa da fethedilen topraklar ile zaman içerisinde Osmanlı tebaasında Rum, Sırp, Ermeni, Sloven, Yahudi vb. unsurların katıldığı çok uluslu aynı zamanda çok dinli patrimonyal bir devlet kimliğine sahiptir.²⁰⁸

Osmanlı devlet geleneği ve düşünse sisteminde nizam-ı âlem fikri çok önemli olmuştur. Toplumsal dengenin sürekliliğini sağlama konusunda ana argüman olarak görülmüştür. Devlet yönetici unsurlarla toplumsal dengeyi kurmayı da adalet kavramını ön plana çıkarmıştır ve güçlü adalet sistemiyle istikrar yakalanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaaya karşı yöneticilerin keyfi

²⁰⁵ DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku, s.121-122

²⁰⁶ KAPANİ, Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları, s.125

²⁰⁷Bülent TANÖR, Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri (1789- 1980). (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 24. Baskı, 2014), s.21

²⁰⁸ Ünver GÜNAY, XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme. (Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Sayı:14, 2003), s.31

davranışlarını önlemek adına başta şeriat kanunları olmak üzere adaletli yaklaşımları için adaletnameler neşretmişlerdir.²⁰⁹

Gazalar sayesinde sınırlarını genişleten Osmanlı Devleti Balkanlara ve Avrupa'ya açıldıktan sonra fethedilen alanlarda iskânı sağlanmıştır. Müslüman unsurlar hem oraların toplumsal yapısına canlılık getirmiş hem de Osmanlı'nın yabancılara tanıdığı imtiyazlar ve huzur ortamı sağlanarak birtakım belgelerle kesinlik kazanmıştır. Örneğin İspanyol engizisyonundan kaçan Musevilerin ve 19. yüzyılda Polonyalı ve Macar milliyetçi unsurlarının kitleler halinde Osmanlı'ya sığınıp desteğini alması bunun en güzel örneklerindedir.²¹⁰

15 ve 18. yüzyıllar arası Osmanlı klasik dönemi olarak adlandırılan sürede 19. yüzyıl başlarına kadar sistemde köklü bir değişiklik yaşamadan devam etti. 19. yüzyılın ilk döneminden itibaren değişen dünya koşulları, sosyo-ekonomik yapı, toplumsal çözümler, ekonomi kaynaklı bozulan Osmanlı klasik sistem çöküşü beraberinde klasik unsurların ortadan kalkmasını gerektirdi. İlyas Doğan ve Ahmet Cihan'a göre Osmanlı Devleti bir şemsiye devlet olup bu devletin altında farklı toplulukları, cemaatleri, uyrukları barındırmaktadır. Patrimonyal geleneğe sahip olan Osmanlı'nın geleneksel değerleri, kurumları kanunların belirlediği şekilde muhafaza etmek temel devlet prensibiydi ve bunun yolu da padişahın otoritesine ve ekonomik koşullara zarar vermemekten geçiyordu.²¹¹

1.10.2. Din ve Vicdan Özgürlüğü

Din ve vicdan özgürlüğü bir dini veyahut bir düşünce akımına inanıp bu inancın gerekleri gibi ibadette bulunma, öğrenme, öğretme vb. unsurları gerçekleştirilme ve devletten de bu unsurlara saygı duyulmasını bekleme şeklinde ifade edilebilir. Osmanlı Devleti'nde Müslümanların dini vecibelerini yerine getirme konusunda hiçbir sorun söz konusu olmamıştır. Fakat Müslümanlıktan çıkanlara veya genel olarak kabul gören mezhepten çıkanlara hoşgörü ile yaklaşılmamıştır.²¹²

²⁰⁹ Berdal ARAL, *Osmanlı Bakış Açısıyla İnsan Hakları*. (İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:2, Cilt: 2, 2017), s.63

²¹⁰ Şennur ŞENEL, *Osmanlı Düzeninde Başarının Sırrı*, (Dini Araştırmalar Dergisi Cilt:2, Sayı:5, 1999), s.335

²¹¹ İlyas DOĞAN, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, (Ankara: Astana Yayınları, 2. Baskı, 2019), s.25-26

²¹² DOĞAN, *İnsan Hakları Hukuku*, s.119

Osmanlı'da İslam hukuk kuralları gereği din konusunda gayrimüslimlere hoşgörülü davranılmıştır. Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan gayrimüslimlerin dini ibadetlerini yerine getirmeleri engellenmemiş dinlerini değiştirme konusunda hiçbir baskı yapılmamıştır. Osmanlı'nın Galata zimmileri ile yaptığı antlaşma bu konuya örnek teşkil etmektedir. Hiçbir zimminin “kiliselerine el sürülmeyeceğini, mescide dönüştürülmeyeceğini, ibadetlerine karışılmayacağını, Müslüman yapılmaya zorlanmayacağını” belirten hükümler yer almaktadır.²¹³

Gayrimüslimler için dini ve vicdani hürriyet geçerli olsa dahi mille sistemi gereği tüm grupları kendi içinde eğitim ve yaşamı gerektirdiğinden, farklı dini gruplar arası ilişkiler sınırlı, cemaat dışı evlilikler ise çok nadir rastlanılan bir durumdur. Yine de bu sistem altında bile karşılıklı kültürel ilişkilere imkân verilmiştir. Gayrimüslim halkın bazı sözleşmeler ile temel hak ve hürriyetleri koruma altına alınmıştır. Avrupa'da o dönemde fanatizm ne kadar yaygın olsa Osmanlı'da bir o kadar din ve inanç özgürlüğü hoşgörü ortamına sahip olmuştur.²¹⁴

Osmanlı Devleti'nde zimmilere inanç özgürlüğü, dini ibadet ve ayin özgürlüğü, eğitim öğretim özgürlüğü, hukuki ve kazai özerklik olmak üzere dört alanda din ve vicdan hürriyeti tanınmıştır. Zimmilerin din değiştirmeleri başka bir dine geçmeleri hatta Müslüman olmaları mümkün kılınmış fakat Müslüman olduktan sonra din değiştirmeleri olayında irtidad suçunu işlemekle suçlanmışlardır. Tabii tüm bu ayrıcalıklar Osmanlı millet sistemini bozmayacak şekilde serbest bırakılmış ve aksi durumlarda özellikle misyonerlik faaliyetlerine karşı tedbirler fazlasıyla alınmıştır.²¹⁵

1.10.3. Kölelik Kurumu

Köle kavramı tarihi açıdan çok eskilere dayanmaktadır. Sadece Osmanlı Devleti'nde bulunmayıp, toplumlarda çoğu dinler de farklı şekillerde nitelendirilen hatta meşrulaştırılan bir kurumdur. Türkçede köle kavramı kul, halayık, esir gibi anlamlara tekabül etmektedir. Köle şahsi özellikteki namaz, oruç gibi dini mükellefiyetleri

²¹³ Coşkun ÜÇOK/Ahmet MUMCU/Gülnihal BOZKURT, Türk Hukuk Tarihi, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 15. Baskı, 2011), s.146

²¹⁴ İstanbul'un alınmasından sonra Galata Cenevizlilerine “Ahidname” verilerek gayrimüslimlerin hak ve hürriyetlerini korumaya dikkat edilmiş başına da “Gennadius” getirilerek Patrikhanenin geniş yetkiler ile donatılmasına bağımsızlığını gösterip neredeyse “yarı-laik” unsurlara geçilmiş ilk başta Ortodoks Kilisesine tanınan yetkiler daha sonra Ermeni, Süryani ve Yahudilere de tanınmıştır. İspanya üzerinde kötü muameleyle karşılaşan Yahudiler Osmanlı'ya sığınmıştır. Bkz; Ünver GÜNAY, s.36

²¹⁵ DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku, s.120

bakımından hür bir insandan farkı bulunmazken sosyal ve iktisadi açıdan farklı sınıflardır. Çeşitli dönemlerde savaşta esir düşen insanlardan, kabilelerin birbirinden kaçırdığı insanlardan, hatta yakınları tarafından kaçırılan çocuklardan vb. statülerdeki kişilerden oluşmaktadır.²¹⁶

Kölelik Eski Çağ, Yakın Çağ ve Ortadoğu Avrupa ekonomisinde sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Orta Çağ'a gelindiğinde kölelik kurumu kaynaklarını ve kullanım alanını iyice genişletmiş dünyanın birçok yerinde esir pazarları bile kurulmuştur. Asya ve Avrupa ülkelerinde köleliğin yaygınlaşması savaşlar neticesinde olmuş ve Afrika mültecileri ile yoğun şekilde devam etmiştir. Yeni Çağ beraberinde gelişen Amerikan sömürgeciliği köleliğe farklı boyut getirmiş ve Avrupa kolonisiyle kölelik ekonomik gereklilik olmuştur.²¹⁷

İlk Çağlardan beri hemen hemen her dönemde görülen kölelik, bir insanın sosyal, ekonomik, hukuki olmak üzere her alanda diğer insanlardan farklı ve alt statüde yer almasını meşrulaştıran bir kuruma dönüşmüştür. İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemde Arap yarımadasında ve komşu ülkelerde de kölelik kurumu yaygındı. Üstelik İslamiyet'te de kölelik yasaklanmamıştı fakat kölelere düzgün davranılması, eziyet edilmemesi, özgür bırakılmasının yolunu açacak pek çok düzenlemelere rastlanmaktaydı. Osmanlı Devleti de kölelik kurumu konusunda İslam Hukuku'na göre hareket etmiştir.²¹⁸

İslam hukukunda köleliğin, savaşta esir düşmek ve köle olarak doğmak üzere iki sebebi bulunmaktaydı. Efendi kölesinin fikrini almadan onu istediği kişi ile evlendirebilirdi. Köle erkeklere özgürler gibi boşanma hakkı tanınırken, köleye karşı işlenmiş olan suçlar ve onların işlemiş olduğu suçlarda özgürlere kıyasla daha hafif cezalara tabi tutulur. Osmanlı Kanunnamelerinde de suçlu köleler hür insanların yarısı kadar ceza alırlardı. Köleliğin sona ermesi ise bedel karşılığı, suç kefareti veya karşılıksız olarak azat etmek ile mümkündü. Efendi kölesini kendi isteği ile azat edebilmekteydi.²¹⁹

²¹⁶ M. Âkif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Baskı, 2014), s.163

²¹⁷ Mustafa AKBEL, *Osmanlı Devleti'nde Köleliğin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)*. (Tarih ve Gelecek Dergisi Cilt:3, Sayı:1 2017), s.67

²¹⁸ KONAN, *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Bakımından Osmanlı Devleti'ne Bir Bakış*, s.266

²¹⁹ ÜÇÖK/MUMCU/ BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.105

Osmanlı Devleti'nde kölelik yasal olarak tanınan ve uygulanan bir kurumdu. Her ne kadar kölelik Osmanlı'da yasal görünse de Avrupa ülkelerindeki gibi iktisadi gereklilik olarak görülmemiş ve katı kölecilik anlayışı yaygınlık kazanmamıştır. Osmanlı Devleti'nde kölelerden en çok denizcilikte ve kürekçilikte tasarruf edilmiştir. Köleler daha çok büyük veya küçük iş yerlerinde çalışmış kitleler halinde olmasa dahi kısmen tarım alanlarında da kullanılmıştır.²²⁰

1815 Viyana Kongresinden sonra köle ticaretinin engellenmesi birçok Avrupa ülkesini insan haklarına taban tabana zıt bu uygulamaya son vermek için adımlar atmaya başlamıştır. Osmanlı padişahı İkinci Mahmut; bu pazarların kaldırılmasını, köle, cariyeye satışının Şeriata uygun olarak yapılmasını emretmiştir. Fakat gizli şekillerde bu ticaret yine sürdürülmüştür. 1880'li yıllarda İngiltere ile 1889 yılında Afrika'dan yapılan köle ticaretini yasaklayan antlaşmalar yapmıştır. İlerleyen dönemlerde hak ve hürriyetlerin hazırlandığı Kanun-i Esasi' de de köleliğe yer olmadığına rastlanmıştır.²²¹

İslamiyet'in kölelikle ilgili alakalı yaptığı tüm pozitif düzenlemeler ve Osmanlı uygulamalarında hoşgörü olmasına rağmen, kölelerin mal gibi alınıp satılabilmesi, hak ve fiil ehliyetlerinin bulunmaması, miras haklarına sahip olmayışı, özgür insanlarla aynı ve eşit haklara sahip olmadığını gösterir. Kölelik kurumunun ne hukuk önünde eşitlik ne de insan hakları bakımından onaylanacak bir kurum olmadığı bilinmektedir.²²²

1.10.4. Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Özgürlüğü

Osmanlı toplumu çok kültürlü farklı etnik grupları içinde barındıran bir toplum olmuştur. Bu çok kültürlü yapının büyük bölümünü gayrimüslim tebaa oluşturmaktaydı. Böyle bir ayrılığın sebebi de din kaynaklıydı. Devlet sınırları içerisinde sayısı yirmiye kadar ulaşan farklı etnik gruplar bulunuyordu. Devlet hizmetlerinde bulunmalarında

²²⁰ Bülent TAHİROĞLU, *Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik*, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sayı: (1-4), Cilt: 45, 2011), s.654

²²¹ Ahmet Mumcu vd. s.107

²²² KONAN, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Bakımından Osmanlı Devleti'ne Bakış, s.266

sakinca bulunmayan gayrimüslimler, ibadet, din, eğitim ve öğretim haklarını da serbestçe yaşamışlardır.²²³

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar temel eğitim medreselerde verilmekteydi. 19. yüzyıla gelindiğinde diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında pek çok yenilik yapılmaya başlandı.²²⁴ Literatürde yer verilen bilgiler ışığında, klasik dönemde siyasilerin, eğitim kurumlarının açılmasında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını serbest bırakmış kiliselerin yanında odaların okul olarak kullanıldığı, tedrisatın papazlar aracılığıyla yürütüldüğü bilinmektedir.²²⁵

Eğitim öğretim hürriyetine göre gayrimüslimler de tıpkı Müslüman vatandaşlar gibi dini inançlarını çocuklarına öğretebilecek ve eğitim verebileceklerdi. Osmanlı hukuk düzeninde Müslüman ve gayrimüslim etnik unsur ayrımı yapılmaksızın eğitim öğretim hakları korunmuştur. 19. yüzyıldan sonra diğer devletlerin desteğiyle Osmanlı toprakları üzerinde çok sayıda okullar açılmıştır. Hatta bu okullar misyonerlik faaliyeti içinde olmaları sebebiyle Osmanlı Devleti yıkılma süreci hızlanmıştır.²²⁶

1.11. Osmanlı Belgelerinde İnsan Hakları

1.11.1. Sened-i İttifak

Osmanlı İmparatorluğu padişahın sınırsız yetkileri ile donatıldığı ve yetkilerin hukuki açıdan sınırlandırıldığı mekanizmaları bulunmayan mutlak monarşiydi. Divan adı verilen yöneticilerden oluşan bir grup bulunsada dahi sadece danışma organı görevindeydi. Bu dönemde imzalanan ilk anayasal belge niteliği taşıyan Sened-i İttifak hukuki açıdan devlet otoritesinin sınırlandırılmasına, devlet işlerinin ise hukuki bir düzenle biçimlendirilmesine ilişkin hükümlere yer verilmiştir.²²⁷

Türk devlet yaşamında askeri, iktisadi, toplumsal değişme belirtileri 19. yüzyılda kendini iyice göstermiştir. En başlarda başarısızlıklarla sonuçlansa da kısa süre zarfında taşradaki güçler merkezi baskı altına almaya başlamıştır. O dönemde saltanatın başında

²²³ Zeki Salih ZENGİN, *Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi*. (Değerler Eğitimi Dergisi, Sayı:15, Cilt:6, 2008), s.145

²²⁴ İbrahim Caner TÜRK, *Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Yöntemlerinin Gelişimi*. (Kars, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, Sayı:3 Cilt:1, 2009), s.268

²²⁵ Macit KENANOĞLU, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine*. (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Sayı:12, 2008), s.182

²²⁶ İlyas DOĞAN, *İnsan Hakları Hukuku Ders Kitabı*, s.120

²²⁷ Aybars PAMİR, *Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri*. (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2, Cilt:53, 2004), s.69-70

bulunan Dördüncü Mustafa'nın hâkimiyetini bitirmek ve yerine üçüncü Selim'i getirmek amacıyla İstanbul'a gelen Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa sarayda gelip padişahın öldüğünü öğrenince yerine İkinci Mahmut'u çıkardı. Yeni padişaha ayanların taşradaki konumunu hukukileştiren belge imzalandı. 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak ile padişah tüm konularda ayanlara danışacak, sorunlar birlikte çözülecek ve ayaklanmalar birlikte bastırılacaktı.²²⁸

Osmanlı Hükümdarı bu belge ile birlikte ayanlar lehine kendi egemenliğini sınırlandırmış bulunmaktaydı.²²⁹ Sened-i İttifak 7 maddeden oluşmaktadır. Yoksulların ve reayanın korunması, ayanların yönettikleri yerlerdeki vergilerin ezici olmaması, haksız vergi alınmaması gibi düzenlemeler getirilmiştir. Sened-i İttifak bazı yönleri ile Magna Cartaya benzetilmiş ve Osmanlı Devleti'nin Magna Cartası olarak kabul edilmiştir.²³⁰

1.11.2. Tanzimat Fermanı

Osmanlı Devleti'nde Batı kaynaklı gelişmeler ele alındığında 1876 tarihli Kanuni Esasi dışında fermanlarında büyük önemi bulunmaktadır. Şüphesiz Osmanlı belgelerinde insan hakları ve özgürlükçü düşünce tohumlarının atıldığı ilk belge niteliğinde olan 1839 yılında kaleme alınan Gülhane Hattı Hümayunu' dur. İnsan hakları ve özgürlükleri bakımından 1789 Fransız Bildirisi'nin etkisinde kalınan Gülhane Hattı Hümayunu'nda "can güvenliği, ırz ve namus güvenliği, mal güvenliği, askerlik süresinin sınırlandırılması, müsadere yasağı" gibi ilkeler güvence altına alınmıştır.²³¹ Ferman bazı hukukçular tarafından içinde barındırdığı ilkeler gereği ilk temel haklar beyannamesi olarak kabul edilmiştir.²³²

Tanzimat Fermanı yargılama yapılmadan kimsenin cezalandırılmayacağını, kişinin sahibi olduğu malların müsadere edilemeyeceği hükmünü getirdiği için hakların hukuk ile güvence altına alındığı hukuk devletinin gerçekleştirilmesinde gelinen önemli

²²⁸ İlber ORTAYLI, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. (Ankara: Cedit Neşriyat Yayınevi, 1.Baskı, 2016), s.361

²²⁹ Hüseyin Murat Işık, Sened-İ İttifak'tan Mütareke Dönemine Kadar Türkiye'de Anayasal ve Siyasal Değişim Süreci, (Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 24 Sayı:41,2019), s.295

²³⁰ "Bazı yazarların değerlendirmesine göre Sened-i İttifak "kişi dokunulmazlığı, soruşturma yapılmadan suç ve ceza verilememesi yasal dayanaklara bağlanması, padişahın keyfi tutumlarının önlenmesi" gibi ilkeleri getirdiğinden Magna Carta'ya benzetilmektedir." Bkz, KONAN, s.274

²³¹ Mehmet Semih GEMALMAZ, Devlet Birey ve Özgürlük, (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012), s.197

²³² KONAN, s.275

aşamalardan biridir.²³³ Tanzimat Fermanı en çok tartışılan belgelerden biri olup sistemli bir anayasa belgesi niteliğinde değildir. Tek taraflı bir belge olmakla birlikte padişah bu hükümlere bizzat kendisinin de uyacağını beyan etmiştir. Fakat hükümlere uyulmaması sonucunda herhangi bir yargılama işlemi yapacak mahkeme oluşturulmamış sadece dini açıdan lanetlenmekle yetinilmiştir.²³⁴

Osmanlı Devleti tebaasına eşitliği sağlamayı öngören ve insan hakları açısından önemli hükümleri barındıran Tanzimat Fermanı anayasacılık hareketleri bakımından değerli kabul edilmektedir. Tanzimat Fermanı, hukuki bağlamda hakların güvenceye alınması ve hükümdarın yetkilerini sınırlandırması bakımından değerlendirildiğinde devlet işlerinde yeni düzenlemelere gidileceğinin göstergesidir.²³⁵

1.11.3. Islahat Fermanı

Tanzimat döneminde Gülhane Hattı Hümayun 'un tamamlayan ve uygulanmasını sağlayan bir diğer belge ise 1856 tarihinde kaleme alınan Islahat Fermanı'dır. Yabancı unsurlar 1839 yılında tanınan hakları yetersiz bulmuşlar ve uygulamada sorunların olduğunu öne sürmüşlerdir. Türk topraklarında yaşayan kendi vatandaşlarını güvence altına alabilmek için iç hukuk metni hazırlamaya zorlanmışlardır. En nihayetinde 1856 yılında Islahat Fermanı yayımlanmıştır.²³⁶ Zira bu ferman gayrimüslimlerin haklarını konu ediniyordu. Müslüman vatandaşlar ile gayrimüslimlere eşit hakları öngören ferman bir nevi onların bağımsızlık manifestosu niteliği taşımaktaydı.²³⁷

Hükümler açısından gayrimüslim tebaaya yönelik olan Islahat Fermanı'nda "Hristiyan tebaanın dini işlerine karışılmayacağı, kimsenin dinini değiştirmeye zorlanmayacağı, her cemaatin kendi dilinde okul, hastane, kilise açabileceği, herkesin askeri ve mülki okullarda okuyabileceği, vergilerin devlet tarafından eşitlik ve adalet esasına göre toplanacağı, gayrimüslim şahitliklerinin kabul edileceği" gibi maddeler yer almaktaydı.²³⁸

²³³ İlber ORTAYLI, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, (İstanbul: Timaş Yayınları,43. Baskı, Mart 2016), s.116

²³⁴ Mehmed NİYAZI, Türk Devlet Felsefesi, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018,) s.160

²³⁵ Adnan KÜÇÜK, Anayasa Hukuku, (Ankara: Orion Kitabevi,3. Baskı, 2015), s.93

²³⁶ TANÖR, s.96

²³⁷ İlyas DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku, s.124

²³⁸ Gül BÜLBÜL, *Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı*, (Konya, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2, Cilt:2, 1989), s.177

1.11.4. 1876 Anayasası (Birinci Meşrutiyet)

Osmanlı Devleti'nde bireylerin haklarıyla ilgili çalışmalar fermanlarla başlayıp 1876 Anayasası ile devam etmiştir. Tanzimat döneminde yetişen devlet adamları ve aydınlar çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu Batılı anayasaların ve özgürlüklerin benimsenmesinde görüp bu yönde çaba harcamışlardır. Padişahın mutlak otoritesini kıran ve temsilcilerden oluşan meşrutiyet düşüncesi yanlıları zamanla kendi gücünü de arttırmıştır. Anayasa ve meşrutiyete ılımlı yaklaştığını açıkça belirten İkinci Abdülhamit tahta çıktıktan sonra hazırlanan anayasa 1876 Anayasası'dır.²³⁹

1876 Anayasasının hazırlanmasında Fransız İhtilali'nin gün yüzüne çıkardığı fikir akımları etkili olmuştur. Kanun-i Esasi adı verilen bu anayasa Fransa ve Belçika anayasalarından örnek alınmış ancak Osmanlı Devlet geleneğine, mutlakiyetçi sisteme uygun hükümlere dönüştürülerek hazırlanmıştır.²⁴⁰

119 maddeden oluşan Kanun-i Esasi tasarısı Mithat Paşa başkanlığında hazırlanmıştır. Anayasa hazırlanırken milletin seçtiği meclis veya halk onayı söz konusu edilmemiştir. Böylelikle meşrutiyet idaresini ortaya çıkaran anayasalar dönemine girilmiştir.²⁴¹

Bu anayasanın 3. maddesine göre “*Saltanatı seniyei osmaniye hilafeti kübrayı islamiyeyi haiz olarak sülalei Ali Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.*” Yine 4. maddeye göre “*Zatı hazireti padişahi hasbel hilafe dini islamın hamisi ve bilcümle tebeai osmaniyeinin hükümdar ve padişahıdır*” Hemen akabinde 5. maddesine göre “*Zatı hazireti Padişahinin nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür.*” Hükümleri yer almaktadır.²⁴²

Temel hak ve hürriyetler Kanun-i Esasi'nin 8. ve 26. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Tebaai Devleti Osmaniyenin Hukuki Umumuyesi başlığını taşıyan bu

²³⁹ A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, (Ankara: Sevinç Matbaası, 3.Baskı, 1991), s.105

²⁴⁰ Hasan TUNÇ /Faruk BİLİR/ Bülent YAVUZ, Türk Anayasa Hukuku, (Adalet Yayınevi, 7. Baskı 2015), s.26

²⁴¹ NİYZAZI, s.160

²⁴² “Bu hükümler neticesinde Osmanlı monarşisinin ve teokratik devlet yapısının bir değişime uğramadığını görülür. İnsan haklarının kanunlar, anayasa ile güvence altına alındığı ve dönemin ihtiyaçlarına göre hakların özgürlüklerin de şekillendiğini düşünecek olursak bu konuda ilerleme kaydedildiği söylenemez. Padişahın kişiliğinin kutsal sayılması diğer insanlardan üstün tutulması yine insan hakları düşüncesinin gelişimine set çekmektedir” Bkz, A. Şeref GÖZÜBÜYÜK/ Suna KİLİ, Senedi İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2. Bası, Ankara, 1982), s.27

bölümde din ve mezhep ayrımı yapılmadan herkesin Osmanlı sayıldığı 8.maddede, kişi dokunulmazlığına sahip olup yasaların dışında cezalandırılmayacakları 10.maddede, hak ve özgürlükler konusunda herkesin eşit sayıldığı 17. madde hükümlerinde değinilmiştir. Türkçe bilmek şartıyla herkesin devlet memuriyetine girebileceği 18.madde, Kamu yararı gerektirmediği ve parası ödenmediği sürece kimsenin malı elinden alınamayacağı 21.madde ve konut masumiyeti 22.maddede düzenlenmiştir.²⁴³

Kanuni-i Esasi'nin 11. maddesinde dinsel özgürlüğün tanınmasından bahsedilmiş fakat düşünce özgürlüğüne yer verilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin uyuğu din ve mezhep ayırmaksızın herkes Osmanlı sayılmıştır. Bunlar yasa önünde hak ve özgürlükler açısından eşit kabul edilmişlerdir. Osmanlılar kişi özgürlüğünü ve kişi dokunulmazlığı ilkeleri gereği herkesin haklarını güvence altına alınmıştır. Ayrıca müsadere, eziyet ve işkencenin her türlü yasaklanmıştır.²⁴⁴

Millet sistemini ortadan kaldıran tüm vatandaşları ayırım yapmaksızın Osmanlı olarak değerlendiren Kanun-i Esasi seçme ve seçilme hakkını öngörmemiştir. İlyas Doğan'a göre insan haklarının kabul edilmesi ve korunması açısından Kanun-i Esasi çağdaşlarından geri kalmamıştır. Yargısal güvenceler getirdiği için de gayet ileridir. Tabii hâkim ilkesine 23, 84, 85 ve 89.maddede, 83. maddede geçen savunma hakkına ve yargıda aleniyete 82.maddede dikkat çekmiştir.²⁴⁵

İkinci Abdülhamit'in baskı rejimi ve tahttan indirilmesiyle gelişen olaylar silsilesi sonunda Osmanlı Anayasası'nda 1909 değişiklikleriyle beraber yürütme ile ilgili sorunlar yeniden düzenlenmiştir. Yürütmenin padişah kısmında yapılan değişiklikler ile padişah; artık kendisine tanınan yetkileri ancak sadrazam ve ilgili bakanın imzası ile kullanabilecektir. Padişahın meclisi tatil etme yetkisi de 35.maddede kullanılamaz hale getirilmiştir. Bunların yanı sıra padişahın akdettiği milletlerarası anlaşmaların geçerli olması da 7.maddede Meclis-i Umumi'nin onaylaması şartına bağlanmıştır. Yürütme

²⁴³ KONAN, s.277

²⁴⁴ "Fakat Abdülhamit'in ısrarı sonucunda metine eklenen ve padişahın sürgüne gönderimini serbest bırakan madde kişi güvenliğini ve insan hakkını büyük ölçüde ihlal etmektedir". TANÖR, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 145

²⁴⁵ DOĞAN, İnsan Hakları Hukuku, s.125

yetkisinin diğerk kanadında bulunan Heyet-i Vükela ile ilgili de önemli değişikler yapılmıştır.²⁴⁶

Hak ve özgürlükler açısından 1909 Değişikliğinin 10. maddesi gereğince tutuklanmalar ve cezalar yasaya uygunluk haliyle mümkün olacağı hükmüne bağlanmıştır. Kişi güvenliğinden mahrum bırakılan 113. maddede sürgün yetkisi kaldırılmıştır. Bu anayasa değişikliği düşünce özgürlüğünün gelişimine katkı sağlamasa da uzantısı olan basın özgürlüğünü çeşitli koşullar çerçevesinde hükme bağlamıştır. Kanun-i Esasi’de yapılan değişiklik her ne kadar toplanma ve dernek kurma hakları getirilse de Osmanlı’ya zarar verecek faaliyette bulunmaya çalışan, ayrılıkçı grupların dernek kurması yasaklanmıştır.²⁴⁷

1.12. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa’larında İnsan Hakları

Tezin çalışmasının bu bölümünde Osmanlı Hükümeti fiilen sona erdikten sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti anayasalarında insan hakları konuları ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. 1921 Anayasasından başlayıp hâlâ yürürlükte olan 1982 Anayasası da dâhil olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında insan haklarıyla ilgili başlıklar, maddeler ve yapılan değişiklikler üzerinde durulmuştur.

1.12.1. 1921 Anayasası Dönemi

Hâkimiyet-i Milliyet parolası ile başlatılan ve yürütölen milli mücadele, hürriyet mücadelesidir. Bu dönem kurtuluş ve yeniden kuruluşun bir arada yaşandığı dönem olmuştur. Döneme damgasını vuran iki ana hedef bulunmaktadır. Bunlardan ilki her türlü yabancı müdahalesini reddeden tam bağımsızlık diğeri de gücünü millettten alan ve millet temelli bir yönetimdir. Zira anayasanın ilk maddesinde geçen “Hakimiyet, Bila kayd-ü şart milletindir.” ifadesi bunu destekleyici niteliktedir. Var olmak ile yok olmanın arasında ince çizgide gelip giden ve büyük mücadeleler veren yeni Türk devletinin nihai amacı bağımsızlığını kazanmak olmuştur.²⁴⁸

1921 Anayasası olağanüstü dönemde hazırlandığı için insan hakları, temel hak ve hürriyetler ve yargı organı gibi konulara değinmemektedir. Yeni bir Türk Devleti’nin

²⁴⁶ Ahmet ÖZKİRAZ/Berkan HAMDEMİR, *Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı*, (Ankara, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Sayı:2, Cilt:11, 2009), s.74

²⁴⁷ TANÖR, s.196

²⁴⁸ GÜRBÜZ, s.25

bağımsızlığı ve millet hâkimiyetinin esas alındığı yönetimi gerçekleştirmek için 24 madde üzerinden hazırlanmış çerçeve anayasa özelliği taşımaktadır.²⁴⁹

1.12.2. 1924 Anayasası

O dönemde Türkiye’ de Cumhuriyet ilan edilmiş olup, devletin organları da Cumhuriyetin gereklerine göre düzenlenmekteydi. İmparatorluğun ve saltanatın ortadan kaldırılmasından sonra toplumu yönlendirecek ve devletin gereksinimlerini karşılayabilecek yeni bir anayasaya ihtiyaç bulunmaktaydı. 1921 Anayasası olağanüstü durumlar neticesinde şekillenen yetersiz bir metin görünümüne sahiptir. Tüm bu sebepler dâhilinde 20 Nisan 1924 yılında TBMM tarafından 1924 Anayasası kabul edilmiştir.²⁵⁰

Kendinden önceki anayasaları yürürlükten kaldıran ve iki anayasalı döneme son veren 1924 Anayasası 3. maddesinde “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.” hükmüyle devlet şekli koruma altına almıştır. “Hâkimiyet bilakaydüşart milletindir.” hükmünde bulunarak milli egemenlik ilkesine dikkat çekilmiş ve bu egemenliğin hangi organlar aracılığıyla ne şekilde kullanılacağı hususu da düzenlenmiştir.²⁵¹

1924 Anayasası insan haklarını da içine alan temel haklar ve hürriyetler konusunu 68. ve 88. maddeler arasında Türklerin Hukuki Ammesi başlığını kullanarak ele almıştır. Başlık altındaki maddeler incelendiğinde 18. yüzyılı etkisi altına alan 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile somutlaşan doğal hukuk ve doğal haklar teorisinin 1924 Anayasası’na yansıdığı dikkat çekmektedir.²⁵²

Bölümün 68. maddesinde geçen “*Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına muzır(zararlı) olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktadır. Hukuku tabiiyeden (doğal haklardan) olan hürriyetin herkes için hududu, başkalarının hududu hürriyettir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tespit ve tayin edilir.*” hükmü hak ve hürriyetlere değinmesi açısından büyük önem taşımaktadır.²⁵³

²⁴⁹ Ömer Faruk SUSOY, Osmanlı Devletinden Günümüze Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması, (Karabük, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), s.104

²⁵⁰ GÜRBÜZ, s.26

²⁵¹ KÜÇÜK, Anayasa Hukuku, s.99

²⁵² Ömer ANAYURT, 1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler, (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2, Cilt:7, 2003), s.3

²⁵³ Bu maddeden yola çıkarak özgürlüğün kaynağında ve sınırında devlete atıfta bulunulmadığını, kamudan veya toplumdaki yola çıkılarak bir gönderme yapılmadığını görmekteyiz.

1924 Anayasası liberal ve klasik haklara büyük ölçüde yer vermiştir. 69. madde de geçen yasa önünde eşitlik ilkesi, her türlü ayrımcılığın yasaklanması bunun örneğini teşkil etmektedir. Bunların yanı sıra kişi dokunulmazlığı, düşünce, vicdan, seyahat, söz, yayın, sözleşme, çalışma, mülk edinme, dernek kurma, toplantı gibi hakların Türklerin en doğal haklarından olduğunun altı çizilmiştir.²⁵⁴

Fakat tüm bu olumlu gelişmeler dışında anayasa hazırlanırken kadınların seçme ve seçilme hakkı konusunda yaşanan çelişki Türkiye’de insan haklarını negatif yönde etkilemiştir. Anayasa hazırlık sürecinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış olup komisyondan reddedilince sadece erkeklere tanınan bu hak, eşitlik ilkesine düpedüz ters düşmektedir.²⁵⁵

1924 Anayasası’nda hak ve hürriyetler tanınmış, isimler sıralanmış fakat içeriği ve sınırlaması kanunlara bırakılmıştır. Anayasa’ da hakların öznesi Türkler olarak gösterilse de 88. maddede Türklüğün de tanımı yapılmış din ve ırk farkı gözetmeden vatandaşlık bağı üzerinden açıklanmıştır. 1924 anayasası ekonomik haklara, kişi haklarına yer vermişse de sosyal haklara pek değinmemiştir.²⁵⁶

1.12.3. 1961 Anayasası

1961 Anayasası Türkiye’de 1960 yılında gerçekleşen askeri darbe ve o koşullar gereği hazırlanmış bir anayasadır. O dönemde devletin başında bulunan Demokrat Parti’nin eylemlerinde hukuk ve demokrasiyi ihlal etmesi, muhalefete kulak vermeme çabaları, demokrasinin tıkanması beraberinde askeri müdahaleyi de getirmiştir. Bir darbe sonrasında hazırlanmış olsa dahi 1961 Anayasası içerik açısından özgürlükçü niteliktedir.²⁵⁷

Darbe sonrasında yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi ülkenin içinde bulunduğu duruma ve ihtiyaçlara cevap verecek anayasa hazırlanması için çalışmalar başlatmıştır. Sıddık Sami Onar başkanlığında yürütülen bu çalışmalar üniversitelerde görevli öğretim üyelerinden oluşan kadroyla anayasa tasarısı hazırlama çabasına

Bkz; GÖZÜBÜYÜK, KİLİ, *Türk Anayasa Metinleri*, s. 43

²⁵⁴ TANÖR, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, s.309

²⁵⁵ Ahmet MUMCU, *1924 Anayasası*, (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:5, Cilt:2, 1986), s.392

²⁵⁶ ANAYURT, s.5-6

²⁵⁷ Hasan Mahmut KALKIŞIM, *İnsan Hakları Noktasından Türk Anayasa Tarihinde İki Ara Kesit: 1876 ve 1961 Anayasaları*. (Gümüşhane, Gümüşhane Üniversitesi, Küresel İktisat İşletme ve Çalışma Dergisi, Sayı:16 Cilt:8, 2019), s.154.

girişilmiştir. Daha sonra çeşitli olumsuz tepkiler neticesinde Kurucu Meclis oluşturularak hazırlanmasına karar verilen anayasa 1961 yılında kabul edilmiştir.²⁵⁸

Anayasanın başlangıç hükmünde ortaya konan “ *insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuk ve sosyal temelleriyle kurmak için; Türkiye Cumhuriyeti Kurucu tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabul ve ilan ve onu asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile hürriyete adalet ve fazilete âşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet eder.*” hükmü bireylerin hak ve hürriyetlerini temel alarak aynı zamanda halkın rızası eşliğinde anayasa faaliyetinin yürütülmeye çalışıldığını göstermektedir.²⁵⁹

1950’li yıllardan sonra hemen hemen tüm dünyada etkili olan sosyal devlet anlayışı Türkiye’de de yansıma bulmuş en belirgin örneğine 1961 Anayasası’nda rastlanmıştır. 1961 Anayasası özü itibariyle darbe anayasasıdır ve darbe ortamının getirmiş olduğu koşullarda hazırlanmıştır. Biçim bakımından antidemokratik bir şekilde gerçekleşmiş olsa da 1961 Anayasası içerik bakımından özgürlükçü niteliklere sahiptir. Hazırlanırken uluslararası insan hakları metinlerinden büyük ölçüde faydalanılmıştır.²⁶⁰

Federal Almanya anayasasından esinlenerek hazırlanan 1961 Anayasası diktatör rejimlerin ve hürriyetin kötüye kullanılmasını ortadan kaldırılmasını önleyici birçok hüküm getirmiştir. Devletin niteliklerinin açıklandığı 2. maddesinde “*Türkiye Cumhuriyeti’nin insan haklarına dayanan milli demokratik laik ve sosyal hukuk devleti*” olduğu hükme bağlamakta insan haklarını temel dayanak alan *hürriyetçi demokrasi*” anlayışını benimsemektedir.²⁶¹

1961 Anayasası’nın getirdiği birey özgürlükleri bakımından yaygın olan görüş, bu anayasanın kaynağını sadece doğal hukuktan alan klasik hakları ayrıntılı şekilde sıralamakla kalmamıştır. Aynı zamanda sosyal güvenlik, sağlık, çalışma, adaletli ücret, ekonomik ve sosyal hakları da hükme bağlayarak sosyal devlet niteliğini ortaya

²⁵⁸ Ergun ÖZBUDUN, Türkiye’de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri, (Liberal Düşünce Dergisi, Sayı: 68, 2012), s.7

²⁵⁹ T.C. 1961 Anayasası Başlangıç Hükmü

²⁶⁰ KALKIŞIM, s.154

²⁶¹ İsmet GİRİTLİ, *1961 Anayasası ve Kemalist Niteliği*, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 2011), s.28

koymuştur. 1961 Anayasası insan hakları bağlamında klasik özgürlükler, sosyal ve ekonomik hakları bağdaştırmakla diğer anayasalardan kendini farklı kılmıştır.²⁶²

Askeri müdahale sonrasında hazırlanmasına rağmen bu anayasa insanı ve bireye yücelik değeri yüklemekte, bireyin aynı zamanda toplumun haklarını, özgürlüklerini geliştirip uzmanlaştırmayı kendine ana hedef belirlemektedir. Temel Hakların Niteliği ve Korunması başlığının 10. maddesinde insanın doğal hukuk kaynaklı haklarının devletin kendisinden daha önce geldiğini ve ayrıcalıklı olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶³ Yeni anayasa Türkiye’de yumuşak kuvvetler ayrılığı ve milli hâkimiyete dayalı parlamenter sistemi getirmekle kalmamış yargı yolunda da sağlam adımlar atılmıştır. Hukuk devletinin en önemli unsuru olan devlet organlarının ve işlerinin hukuk kaidelerine uygun şekilde yürütülmesi, ancak 1961 Anayasası ile mümkün hale getirilmiştir.²⁶⁴

Anayasada, haklar klasik ve siyasi hakları kapsamaktan öteye giderek ekonomik ve sosyal hakları da temel haklar kapsamında ele almıştır. İkinci kısmında Temel Haklar ve Ödevler başlığı ile birtakım hükümlere yer verildikten sonra; Kişisel haklar ve Ödevler, Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler, Siyasi Haklar ve Ödevler başlıklarıyla ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. Bu anayasada yine insan haklarının bir gereği olan siyasi hürriyetler düzenlenmiş ve siyasi partiler derneklerden ayrı şekilde ele alınmıştır. Anayasa da temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması konusu, bu hakların lehine sonuç doğuracak şekilde düzenlenmiştir. Kamu düzeni, genel ahlak veya milli güvenlik hangi sebeple olursa olsun hakkın ve hürriyetin özüne dokunulmayacağı belirtilmiştir.²⁶⁵

²⁶² Mümtaz SOYSAL, *Haklar ve Özgürlükler Bakımından 1961 Anayasasının Evrensel Anlamı*, (Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı:1 Cilt:24, 1969), s.91

²⁶³ TANÖR, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.379

“Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.” Hükmü ile ilkelerini insan haklarına dayandığını açıkça göstermektedir. Bkz; T.C. 1961 Anayasası 10.Madde

²⁶⁴ İsmet GİRİTLİ, *1961 Anayasamız ve Getirdiği Yenilikler*, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1 Cilt:28, 2011), s.12

²⁶⁵ KÜÇÜK, *Anayasa Hukuku*, s.106

Anayasanın 11 maddesinde geçen “Temel haklar ve hürriyetler, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz” hükmü bu anayasanın hakların özüne ve ruhuna verdiği değeri bireye verdiği önemi destekler niteliktedir.

Bkz; T.C. 1961 Anayasası 11. Madde

1.12.4. 1982 Anayasası

1982 Anayasası da tıpkı 1961 Anayasası gibi askeri müdahale sonucunda ortaya çıkmış bir anayasadır. 12 Eylül de vuku bulan bir askeri müdahale sonucu, 1961 anayasasının bazı hükümleri askıya alınmıştır. Hemen sonrasında oluşturulan Danışma Meclisi'ne yeni bir anayasa hazırlama görevi verilmiştir. Hazırlanan bu taslak Danışma Meclisi, askeri müdahaleyi gerçekleştiren komutanlar ve Genel Kurmay Başkanının içinde bulunduğu komitede müzakere edilerek halkın onayına sunulmuştur. Halkın çoğunluğunun onayını alan bu anayasa kabul edilmiştir.²⁶⁶

1980 darbesinin gerekçeleri arasında devletin varoluşunu, bağımsızlığını zarara uğratacak saldırıların yoğunlaşması, sapkınlığa ulaşmış ideolojilerin ülkedeki çeşitli örgütsel faaliyetleri gösterilmiştir. Örgütlerin partileri etkileyip kaosa ve iç savaşa sürüklemesi, bunların neticesinde devlet organlarının, anayasal kuruluşların iyi işlememesi müdahale gerekçesi haline getirilmiştir. 1961 Anayasasının hükümlerinin verdiği geniş özgürlükler ve devlet mekanizmalarının yumuşak tavrı yüzünden çatışmaya sürüklenen halkın iyiliği için askerlerin yönetime el koyduğu belirtilmiştir.²⁶⁷

1982 Anayasasını Temel Haklar ve Ödevler açısından 1961 Anayasasından farklı olarak 12. maddesinde “*Temel haklar ve hürriyetler kişinin topluma, ailesi ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.*” hükmüne yer verilmiştir. Bireyi içinde bulunduğu topluma karşı ödevi ve sorumlulukları olduğunu vurgulamıştır. 1982 Anayasası güçlü devlet ve güçlü iktidar oluşturmayı yürütmeyi daha da baskın hale getirme ve yetkilerini artırma amacı gütmüştür.²⁶⁸

1982 Anayasası sert ve katı bir anayasa özelliği taşımaktadır. Hürriyetlere karşı güçlü bir otorite öngörmüştür. Daha az katılımcı demokrasi modeli benimsemiş ve depolitizasyonu amaçlamıştır. Siyasi partilerin derneklerle sendikalarla meslek kuruluşlarıyla olan siyasi ilişkisinin önüne set çekmiştir. Partilerin yurt dışı temasını azaltmış ve kadın kolu, gençlik kolu gibi faaliyetlerini engellemiştir.²⁶⁹

²⁶⁶ Servet ARMAĞAN, 30. Yılında 1982 Anayasası ve Bazı Düşünceler, (Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1 Cilt:2 2016), s.198

²⁶⁷ GÖKBURUN, s.65

²⁶⁸ KÜÇÜK, Anayasa Hukuku, s.115

²⁶⁹ Ömer Faruk SUSOY, s.218

Anayasa Cumhuriyetin niteliklerinden bahsederken devletin insan haklarına saygılı olduğunu da vurgulamıştır. Böylece kişilerin salt insan olmak kaynaklı hak ve özgürlüklerinden tasarruf edebilecekleri yine değişmemiştir. 1982 Anayasası tıpkı 1961 Anayasası gibi kişilerin vazgeçilemez, devredilemez, kişiliğine sıkı sıkıya bağlı temel hak ve özgürlüklerin bulunduğunu ve bunları korumayı devletin görevleri arasında sayarak özgürleştirme anlayışı içine girmiştir. Fakat 1961 Anayasası önceliği bireyin lehine verirken 1982 Anayasası önceliği devlete ve bölünmez bütünlüğüne vermiştir.²⁷⁰

Bu bağlamda 1982 Anayasası'nın ikinci bölümünde koruyucu haklara 17. ve 40. maddeleri arasında başta kişinin maddi ve manevi dokunulmazlığı olmak üzere hürriyet ve güvenlik, konut dokunulmazlığı, din ve vicdan hürriyeti gibi ilkeler altında yer verilmiştir.²⁷¹ Toplum hayatında sosyal adaleti sağlamak ve bireyler arasındaki sosyal eşitsizlikleri gidermek için anayasalarda bireylerin ekonomik ve sosyal hakları güvence altına alınmalı koruma mekanizmaları geliştirilmelidir. 1982 Anayasası buna uygun olarak ikinci kısmın üçüncü bölümünde Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler başlığı altında 41. ve 64. maddeleri arasında eğitim ve öğrenim hakkı, ailenin korunması, ücrette adalet sağlanması gibi hakları düzenlemiştir.²⁷²

1950'li yıllardan sonra büyük önem kazanan sosyal devlet ilkesi Anayasa'nın 2. ve 5. maddeleri ile düzenlenmiştir. 2. maddeye göre sosyal devlet olan Türkiye Cumhuriyeti 5. maddede de devletin amacını ve görevini sıralarken bu anlayış üzerinden yola çıkmıştır. Devletin görevi bireylerin hak ve özgürlüklerini sosyal hukuk devleti ve adalete uygun olmayan her türlü siyasi, sosyal ve ekonomik engellerden arındırmaktır. Gelişim için gerekli şartları hazırlamak şeklinde belirtilmiştir.²⁷³

1982 Anayasası Cumhuriyet döneminden itibaren hukuk devleti ve demokrasiye olduğu kadar insan haklarına da aykırı anlayışla düzenlemeler getiren ve baskıcı unsurlarla yürürlüğe konulan en tartışmalı anayasadır. Anayasayı hazırlayanların taşıdığı ideoloji, devletçi tutumları ve topluma bakış açıları taraflı olduğu kadar

²⁷⁰ GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s. 155

²⁷¹ GÖKBURUN, s.65

²⁷² Tarhan ERDEM, Anayasalar ve Belgeler 1876-2012, (İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 1.Baskı, 2012), s.305-306

²⁷³ KÜÇÜK, Anayasa Hukuku, s.135

bireysellikten uzak, özgürlük ve insan haklarının tabanına zıt bir felsefe göttükleri yadsınamaz bir gerçektir.²⁷⁴

1982 Anayasası her ne kadar insan hakları anlamında yetersiz ve güçlü devlet otoritesini her şeyin başına getirmek istese de yukarıda sayılan tüm durumlar o dönemin koşullarında anayasanın ilk şekli itibarıyla gerçekleşmiştir. İlerleyen zamanlar da 1982 Anayasasına yeni düzenlemeler getirilmiş ve darbe ruhundan uzaklaştırılmak için çalışmalarda bulunulmuştur.

Zira bu çerçevede anayasa ilk şekli ile kalmamış olup 1995, 2001, 2010, 2017 yıllarında değişikliklere uğramıştır. 1995 yılı itibarıyla insan hakları bağlamında eşitlik ilkesine düpedüz aykırı olan kadın kollarının faaliyetleri ile alakalı hüküm aynı zamanda siyasi partilerin gençlik kolu kurmaları önündeki sorunlar kaldırılmış olup, sendika kurabilme ihtimalleri de bir hayli genişletilmiştir. 2001 yılında ise temel hak ve hürriyetlerini kapsayan genel sınırlama anayasa metninden kaldırılmış, adil yargılanma, kanuna aykırı delil etme yasağı gibi maddeler kapsamlı şekilde anayasa dayanağına kavuşturularak hukuk devletini güçlendiren adımlar atılmıştır. 2007 yılında yapılan değişiklikle bireylerin seçme hakkı genişletilerek Cumhurbaşkanını seçme yetkisi de halka verilmiş ve anayasa eklenmiştir.²⁷⁵

Devam eden süreçte 2010 yılında yapılan değişiklik ile temel hak ve hürriyetleri koruma açısından önemli bir kurum olan KDK kurulmuştur. Bu kuruma hakkı ihlal edilen herkesin başvuru yapabileceğinin önünün açılması da insan hakları ve bunları koruma yolunda atılan önemli bir adımdır. Ayrıca yine 2010 değişikliği ile parti kapatılma olayları zorlaştırılmış, denetçiliğe başvurma dışında kişisel verilerin korunması ve bilgi edinme gibi haklara anayasa içinde yer verilmiştir.²⁷⁶

1982 Anayasası, kendisinin oluşumunu ortaya koyan siyasal koşullar sonucunda istikrar sağlamak ve otoriteyi neredeyse yüceleştirmek anlayışı içinde olan bir anayasadır. Anayasa da otoritenin ağırlaştırılması Cumhurbaşkanı'na aşırı yetkiler ile donatılmaktan geçmektedir. 2017 Anayasa değişikliği ile olağanüstü dönemlerde

²⁷⁴ Mustafa ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, (Ankara: Hukuk Yayınları, 9. Baskı, 2016), s.192

²⁷⁵ Ömer KESKİNSOY/Semih Batur KAYA, *Türk Anayasacılığının Dünü ve Bugünü*. (Malatya: İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1 Cilt:12, 2021), s.60.

²⁷⁶ Yusuf Şevki HAKYEMEZ, *2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti*, (Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2 Cilt:14, 2010), s.392-393

Cumhurbaşkanına verilen gücü süreklileştiren, darbe zemininde sağlanan otorite ağırlığını pekiştiren düzenlemeler içermektedir. 2017 Değişikliği ile özgürlükler alanı giderek daraltılmıştır.²⁷⁷ Tüm bunların yanında olağanüstü hâl durumlarında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile konu bakımından sınırlama olmaksızın ve TBMM'nin onayına sunulma gibi bir durum gerçekleşmeksizin Cumhurbaşkanı'nın kendi kararı ile çıkaracağı kararnamelerle hak ve özgürlüklerin sınırlanması, kısmen ya da tamamen durdurulması da mümkün hale getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında tek kişiden çıkacak söz ile hareket edilmesi temel hakları zedelemeye veya olası sorunların önünü açmış sayılacaktır.²⁷⁸

2. İKİNCİ BÖLÜM:

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARININ KURUMSAL YAPILANMASI

Araştırmanın bu bölümünde insan haklarını geliştirme ve koruma çabalarının Türkiye yansıması aynı zamanda Türkiye sınırları içerisinde oluşturulan ulusal kurumların oluşumu, yapısı ve hangi ölçütlerle kurulduğu ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1. Türkiye'de Kurumsal Açıdan İnsan Hakları

İnsan hakları teriminin Batı kültürü ile harmanlanarak ortaya çıktığı kabul görse de bireylerin haklarını elde etme mücadelesi insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan gelişmeler sayesinde insan hakları konusu ivme kazansa dahi ilk düzenleme 1945 yılında BM'nin kurulması ile başlamıştır. Türkiye'de BM'nin kurucu üyeleri arasında yerini almıştır. Aynı zamanda insan hakları ile ilgili evrensel anlamda ilk temel belge olarak kabul gören 10 Aralık 1948 tarihinde BM'nin yayınladığı İHEB' ne 6 Nisan 1949 tarihinde imza atarak bu sözleşmeye ilk onay veren ülkelerden olmuştur. 1949 yılında AK'ye üye olan Türkiye, 1954 yılında da AİHS'ni onaylayarak insan hakları konusunu dikkate aldığını göstermiştir.²⁷⁹

²⁷⁷ Sevtap YOKUŞ, *Özgürlükler Bağlamında 1982 Anayasası'nın ve Evrimi*, (Ankara, Anayasa Mahkemesi Anayasa Yargısı, Sayı:2 Cilt:37, 2020), s.26

²⁷⁸ KESKİNSOY/KAYA, s.62

²⁷⁹ GÖKBURUN, s.68

Türkiye zaman içerisinde insan hakları alanında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bunların hepsi büyük ölçüde Avrupa ve uluslararası platformların standartlarına uygun açılımlar olmuştur. Fakat Türkiye kurumsal anlamda yeni oluşumlar içinde girdiyse de bu açılımları anayasal düzlemde gerçekleştirilemeyip mevcut düzeni koruma eğilimi göstermiştir. İbrahim Kaboğlu'na göre; 1990'lı yıllara gelindiğinde insan hakları kurumsal düzenlemelerini oluşturmaya yönelik girişimlerde bulunulsa dahi bunlar anayasal düzeyde gerçekleşmemiştir. Türkiye'deki mevcut anayasal yapı insan haklarını koruma açısından sınırlı katkıda bulunmuştur.²⁸⁰

2.1.1. İnsan Hakları Politikaları

Türkiye'de insan hakları üzerinden yürütülen politikaları ve düzenlemeleri Osmanlı Devleti'ne kadar götürmek mümkündür. Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi Türkiye coğrafi sınırları içerisinde gerek siyasilerin insan hakları söylemi gerekse anayasalara eklenen insan hakları unsurları 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayıp 1982 Anayasası'na kadar kendini göstermektedir. İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan insan hakları kavramının ve insan haklarının korunması, geliştirilmesi sorunu bugün de hali hazırda devam etmektedir.²⁸¹

Günümüzde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından ortak bir konsensüsün olduğu ileri sürülebilmektedir. Fakat bunu sağlamanın salt devletin problemi olduğu ve devlet tarafından takibinin gerçekleştirileceğine dair düşünce birliği bulunmamaktadır. Özellikle devlet teşkilatlanmasının çoğunluk yönetiminin çerçevesinde gerçekleştiği ülkelerde bu seferde çoğunluğun dışında kalanların hakları, özgürlükleri ve düşüncelerini de korumaya alacak sistemlerin devreye girmesi gerekmektedir.²⁸²

Kaboğlu'na göre, Türkiye'de uygulanan insan hakları politikaları ile kuramsal bakış açısı arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Ona göre Türkiye'de insan hakları konusuna devletçi cepheden bakılmaktadır. Devletin başına gelen hükümetlerin siyasal ve insan hakları ile ilgili sorunların yalnızca kendilerinin çözebileceğine inanarak

²⁸⁰ İbrahim Ömer KABOĞLU, Ed.: İonna KUÇURADİ, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 60. Yılında İnsan Hakları: Hepimiz İçin Onur ve Adalet, (İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2011), s.108

²⁸¹ Selvet ÇETİN, Türkiye İnsan Hakları Hareketi İnsan Hakları Örgütlerine Genel Bir Bakış, (Ankara: Adres Yayınları, 1.Baskı, 2008), s.1

²⁸² Bülent YAVUZ, *Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları*, (Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt:13, 2009), s.287

hareket etmektedir.²⁸³ Örneğin 2002 yılında iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin insan hakları konusuna aynı zamanda demokrasiye vurgu yaparak Avrupa Birliği'ne tam üyelik ve Kopenhag Kriterlerine uyma çabaları güdüldüğünde insan haklarını, özgürleştirici ve demokratikleştirme yönünde birçok sözler vermiştir.²⁸⁴

İnsan haklarını koruma ve geliştirmeyi devletçi bakış açısıyla ele almak siyasal çoğunluğu sağlayan hükümetlerin insan haklarını koruma özelliği sağlamanın aksine onu ihlal edici uygulamaları ortaya çıkmaktadır. İnsan hakları politikalarının klasik iktidar bakış açısı ile ilerlemesi, insan haklarını alanındaki düzenlemeleri en az düzeyde tutmakta ve insan haklarını bütünsel değil de parçalı şekilde ele almayı beraberinde getirmektedir. Bu uygulama çerçevesinde insan hakları konusunda politika oluşturma ve düzenlemede uzmanlardan ve tarafsız birimlerden hizmet almak yerine siyasal parti çoğunluğu temelli bir anlayış kendini göstermektedir. Bunun sonucu olarak insan hakları iktidar dışı bir olgu ve değer olarak değil, iktidarın politika aracı haline dönüştürülmektedir. Bu da hak ve özgürlükleri ilerletme yerine mevcut durumun daha da geriye düşürülmesine neden olmaktadır.²⁸⁵

2.2. Ulusal Kurumların Gelişimi ve Paris Prensipleri

İnsan haklarını korumadaki ana görev ulusal hukuk sistemine düşmektedir. Uluslarüstü koruma ikinci aşamada bulunurken, bireylerin uluslarüstü koruma mekanizmalarından faydalanabilmesi için ilk önce iç hukuk yollarını tüketmeleri gerekmektedir.²⁸⁶ Bu kural AİHS'nin 35. maddesinin ilk fıkrasında geçen "*uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen prensiplerine göre, ancak iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra mahkemeye başvurulabilir.*" şeklinde düzenlenerek uluslarüstü kurumlara başvurabilmenin şartı belirlenmiştir. Bu şart ile söz konusu ülkelerin kendi ülkelerinde meydana gelen insan hakları ihlalini etkili şekilde çözmeleri için fırsat verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.²⁸⁷

²⁸³ Kuçuradi, s.109

²⁸⁴ Recep GÜLMEZ, *İnsan Hakları İzleme Örgütü Raporlarında 2002-2017 Yılları Arası Türkiye'de İnsan Hakları*, (Alınları Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:3, Cilt: 2, 2018), s.24

²⁸⁵ KUÇURADİ, s.109

²⁸⁶ Betül ÇATAL, *İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar*, (Konya, Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi, Sayı:2 Cilt:1, 2018), s.75

²⁸⁷ Kemal GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* Cilt 2, (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 1. Baskı, 2011), s.595-596

Ulusal kurumların yapısal oluşumları, görev ve sorumlulukları her ülkede farklı şekillerde olsa dahi en genel tanımıyla, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için oluşturulmuş daimî ve tarafsız organlar şeklinde ifade edilebilir. Ulusal kurumların ihtiyaçlara uygun en etkili ve verimli mekanizmaları oluşturması için 1991 yılında BM Paris'te toplantılar yapmaya başlamıştır. Yapılan toplantılar sonucunda 1993 yılında kabul edilen Paris Prensipleri ile hükümetleri en etkili ve uyumlu koruma mekanizmaları geliştirilmesi, görev, yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi hususunda koruma mekanizmaları oluşturma prensipleri belirlenmiştir.²⁸⁸

Paris Prensipleri “*Ulusal Kurumların Yetki ve Sorumluluklarına İlişkin İlkeler*” başlığı altında BM Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1993 tarihli ve 48/134 sayılı kararıyla kabul edilen tavsiye niteliği taşıyan bir belgedir. Kendi ulusal insan hakları mekanizmalarını oluşturmak ya da sahip olduğu kurumları güçlendirmeyi amaçlayan ülkelere rehberlik etmektedir.²⁸⁹

2.2.1. Tarihsel Arka Planı

Devlet aygıtı tek başına düşünüldüğünde bir güç organizasyonu olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu aygıt kimi zaman düzeni sağlamak ve kendi gücünün insanlar üzerinde kullanmak için çeşitli baskı unsurlarına başvurabilmektedir. İktidar her türlü kötüye kullanıma açıktır bu sebepten ötürü devlet insan hakları ihlalinin hem kaynağı hem de bu hakların korunmasında en büyük sorumluluğu bulunan aygıtlarından biridir.²⁹⁰

Devletin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından yükümlülükleri bulunurken aynı zamanda yasama, yürütme, yargı kolları aracılığıyla insan hakkı ihlaline de sebebiyet vermektedir. Demokratik yollarla seçilmiş bir yasama organının ona uygun ilkelerle işleyişi devam ettiren yürütmenin ve bağımsız bir yargı organının varlığı salt insan hakları ihlalinin engellemeye yetmemektedir. Bu sebeplerden dolayı devletin organlarıyla ilişkili olmakla birlikte toplumun bütün kesimlerini temsil edecek

²⁸⁸ V. Atilla OĞUŞGİL, *Avrupa Birliği Yolunda Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun Birleşmiş Milletler Paris Prensipleri Işığında Değerlendirilmesi*, (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig, Cilt:1, Sayı:74, 2015), s.177

²⁸⁹ ALTINTAŞ, s.91

²⁹⁰ Ali GÜLDOĞAN, *İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesinde İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının İşlevleri*, (Diyarbakır, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), s.11

ve dış etkenlerden de etkilenmeyecek idari, aynı zamanda mali özerkliğe sahip insan hakları kurumlarının oluşturulması gündeme gelmiştir.²⁹¹

Ulusal düzeyde kurullar ilk başlarda kötü devlet yönetimlerine karşı oluşturulmaya başlanmıştır. Fakat ilerleyen dönemlerde İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük yıkım ve acı kayıplar neticesinde insan hakları konusunda daha hassas aynı zamanda etkili çalışmalar yapma eğilimine girilmiştir. Ulusal düzeyde insan hakları kurumlarının oluşması uluslararası standartların toplumlara daha etkili şekilde nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır.²⁹²

İnsan hakları ihlalleri uluslararası platformlarda belirlenen standartların ulusal düzeyde uygulamaya konulması, takip edilmesi ve iş birliği yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ulusal kurumların yapıları görev ve çalışma esasları ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğinden herkes tarafından kabul edilen net bir tanım yapılmasa dahi en genel anlamda “insan haklarının korunması ve geliştirilmesi aynı zamanda yaygınlaştırılması amacıyla oluşturulan daimî ve bağımsız organlar” olarak yapılmaktadır. BM çalışmalarında ulusal kurumlar anayasa ile hükme bağlanan ya da kanun ile insan haklarını koruma ve geliştirme amacı taşıyarak hükümetlerin oluşturduğu organları ifade etmektedir.²⁹³

Ülkeleri bu tarz kurumları oluşturmaya sevk eden tarihsel nedenlerin yanı sıra ülke içerisinde yaşanan insan hakkı sorunlarının çeşitleri, ekonomik ve sosyal farklılıklar da etkili olmaktadır. Bu bağlamda kimi ülkelerde insan hakları komisyonları şeklinde oluşumlar görülürken başka ülkelerde danışma komiteleri, ombudsman, bazılarında ise uzmanlık kurumları şeklinde yapılara rastlanmaktadır. Tarihsel gelişime bakıldığında ulusal kurumların gelişiminde üç aşama göze çarpmaktadır. Bu üç aşama ulusal kurumların doğması gelişmesi ve yaygınlaşmasında BM'nin etkisi göz önüne alınarak belirlenmektedir. Ulusal kurumlara ilişkin tarihsel gelişme teker teker her ülke için değil daha çok uluslararası ve BM çerçevesinde yaşanan gelişmeler dâhilinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda UIHK her ülkede farklı şekillerde oluşum gösteren

²⁹¹ ALTINTAŞ, s.87

²⁹² Ümran GÜNEŞ, *Türkiye'de İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu*, (Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:1, Cilt: 20, 2018), s.167

²⁹³ OĞUŞGİL, *Avrupa Birliği Yolunda Türkiye İnsan Hakları Kurumunun BM Paris Prensipleri Işığında Değerlendirilmesi*, s.177

kurumların incelenmesi değil, ortak bir kavram olarak UİHK konuşulmaya ve uluslararası platformlarda ele alınmaya başlandığı süreç olarak incelenmektedir.²⁹⁴

UİHK kavramından ilk defa 1946 yılında BM kabinesinde Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından gerçekleştirilen toplantıda bahsedilmiştir. Toplantıda alınan bir karar neticesinde üye devletler yerel düzeyde insan hakları komiteleri kuracak ve bu çerçevede çalışma gurupları belirleyerek İnsan Hakları Komisyonu ile iş birliği içerisinde paralel çalışma yapmaları istenmiştir. 1978 yılına gelindiğinde ulusal insan hakları kurumlarının uzmanlaşmış yapılar içinde oluşturulması kararı alınırken 1993 yılında Viyana’da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda 1991’de oluşturulan Paris Prensipleri’ ne uyma kararını kapsayan Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı kabul edilmiştir.²⁹⁵

Hükümetleri insan hakları açısından uygun ve etkili bir kurum inşa etmek hatta teşvik etmek için uluslararası kuruluşlar tarafından geliştirilen tavsiye niteliğinde ilkeler barındıran Paris Prensipleri en genel standartları belirlemektedir. Uluslararası standartların ulusal düzeyde etkin ve etkili bir şekilde uygulanmasında, insan hakları hususunda kamusal duyarlılığı artırma açısından ulusal kurumların önemli bir rol üstleneceği kabul edilmektedir. Paris Prensipleri UİHK’ in oluşum, bağımsızlık ve çoğulculuk güvencelerine, çalışma yöntemlerine, yetki ve sorumluluklarına, bunlara ek olarak yarı yargısal yetkilere sahip olan kurumların statüsüne dair ilkeleri ve standartları belirlemektedir.²⁹⁶

Paris Prensipleri, ulusal insan hakları kurumlarının yapısını ve çerçevesini belirlemesinin dışında bu kurumlara güvenilirlik ve meşruiyet zemini kazandırması açısından çok önemlidir. Bu bağlamda, ulusal düzeyde kurulacak kurumların, kendisinden bekleneni gösterebilmesi için Paris Prensipleri ile uyumlu olması bir nevi zorunlu hale gelmiştir. Bu prensipler çerçevesinde ulusal kurumların; kuruluşları bakımından yasal veyahut anayasal dayanaklara tutunması, hükümetten bağımsız aynı zamanda özerk olması, insan haklarının güçlendirilmesi açısından geniş yetkiler ile donatılması, gerekmektedir. Üye seçimi ve tayinlerinde çoğulculuk ve bağımsızlık ilkelerinin sağlanması, yeteri kadar mali kaynak ve mali özerkliklerinin bulunması en

²⁹⁴ GÜLDOĞAN, s.39

²⁹⁵ GÜNEŞ, s.168

²⁹⁶ GÜLDOĞAN, s.40

önemlisi de insanların seslerini daha iyi duyurabilmek için sivil toplum ve devlet arasında köprü vazifesinde bulunması gibi özelliklerin taşınması beklenmektedir.²⁹⁷

2.2.2. Kurumların Modelleri

Daha önce bahsedildiği üzere ulusal insan hakları kurumları yapılarıyla, oluşum süreçleriyle, görev, yetki ve sorumluluklarıyla ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. BM ulusal kurum oluşturmak isteyen ülkelere kendi ihtiyaçlarına yönelik olan en iyi kurumu seçme hakkını tanımıştır. Bu yüzden Avrupa ülkeleri başta olmak üzere kurumlar arasında hem oluşum hem de ihtiyaç yönünden farklılara rastlanmaktadır. Bu bağlamda kurumların modellerini açıklamakta tıpkı tanımlamalarının yapılmasında olduğu kadar güçlük çekilmektedir. AB ülkelerinde yer alan kurumlar AB Ajansı tarafından dört şekilde kategorize edilmektedir. Bunlar; kamu denetçileri, danışma komiteleri, insan hakları komisyonları ve insan hakları ile ilgili kurulan enstitülerdir.²⁹⁸

Ombudsman Modeli; Tarih boyunca vatandaşlar ve kendilerini yöneten üst kurumlar arasında çatışmalar, şikâyetler, tepkiler var olmuş belki de bundan yüzyıllar sonrada var olmaya devam edecektir.²⁹⁹ Vatandaşların, yönetici pozisyonundaki insanların davranışlarını tasvip etmedikleri onlara karşı tepki göstermeleri, yönetici şahıslardan şikâyetçi olmaları ve bu şikâyetlerinde bağımsız organlarca araştırılmasını istemeleri tarihin hemen hemen her döneminde karşılaşılan sorunlar arasındadır.³⁰⁰ Ombudsmanlık tam bu noktada devreye giren kamu yönetimi ve bireyler arasındaki anlaşmazlıkları, sorunları çözmeye önemli rol üstlenen bireyler ve devlet arasında güveni sağlayıp, yönetsel gizlilikleri de bir nevi ortadan kaldıran kurumdur.³⁰¹

Ombuds kelimesi köken itibariyle İsveç dilinden türediği ve temsilci ya da sözcü anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir. Kurum olarak ombudsmanlığın ise kaynakları Osmanlı İmparatorluğu'na kadar götürülmektedir. İkinci Dünya Savaşından sonra yaralarını saran, refah devleti uygulaması ile barınma, eğitim, sağlık, sosyal alanlarda sorumluluk alan ve büyüyen devletlerin bir sonucu olarak kamusal işlerin

²⁹⁷ <https://www.tihk.gov.tr/bm-ve-ulusal-insan-haklari-kurumlari/> Erişim Tarihi. 01.05.2021

²⁹⁸ OĞUŞGİL, s.177

²⁹⁹ Ümit ARKLAN, *Bir Kamu Denetim Sistemi Olarak Ombudsman ve Türkiye'de Uygulanabilirlik*, (Konya, Selçuk İletişim Dergisi, Sayı: 3, Cilt:4, 2006), s.83

³⁰⁰ Yaşar OKUR, *Ombudsmanlık Kurumu: Tarihi Gelişim ve Türkiye'de Başlangıçta Birkaç Öneri*, (Denetim Dergisi, Sayı:6, Cilt:1, 2011), s.72

³⁰¹ ARKLAN, s.83

yürütülmesinde ortaya çıkan sonuçlar ve çözüm için kurumların yetersiz kalması değişik koruma şekillerini ortaya çıkarmıştır. Temeli insan onurunu koruma ve adalet ilkeleri desteğine dayanan kurulun amacı yöneten grup ve yöneticiler arasındaki güç dengesini eşitlemek bireylerin eşit ve adil koşullarda hizmet görmesini tahsis etmektir.³⁰²

Kuruluş amaçları bu şekilde tanımlanabilen ombudsman modelinde az sayıda üye bulunmaktadır. Kendisine gelen şikâyetleri inceleme dışında kendiliğinden harekete geçebilme yetkisini de elinde bulundurmaktadır. Özellikle İsveç'te etkili bir koruma mekanizması olan Ombudsmanlık kurumunun elinde bulundurduğu yetki başka hiçbir kurumda olmadığı kadar geniş ve etkilidir.³⁰³ Ombudsmanlık kurumunu ülkeler kendi idari, siyasi, sosyal ihtiyaçlarına göre yorumlayarak oluşturmaktadır. Bu kurumlar, uygulandığı ülkelerin içindeki özel sorunlara bağlı olarak farklı şekillerde oluşuma ve göreve sahiptirler.³⁰⁴ Genel olarak bu modelde kurumun başlıca görevleri öneriler sunma, hükümeti ve yönetici yetkilileri kendilerini ilgilendiren durumlarda uyarma, resen harekete geçme ve görüşlerini açıklama gibi görevleri bulunmaktadır.³⁰⁵

Kurumun görevlerini en uygun şekilde yerine getirmesi şüphesiz belli başlı ilke ve koşullara bağlıdır. Bunlardan en önemlisi bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesinin yerine getirilmesidir. Ombudsmanın görevini ifa ederken her türlü parti taraftarlığından uzak kalması, yüksek kurumlardan bağımsız olarak hareket etmesi kişilerin güvencesini ve haklarını daha sağlıklı koruyabilme açısından büyük önem taşımaktadır. İkinci olarak kolay ulaşılabilir bir kurum olması insan hakları ihlali açısından bir olayla karşılaşıldığında kişilerin bu kurumu tercih etmesinin başında gelmektedir. Bir dilekçe ve gerekli dokümanların kuruma teslim edilmesi ile şikâyetin araştırılması ve gereğinin yerine getirilmesini hızlandırmaktadır. Üçüncü olarak da geniş araştırma yetkisine sahip olmaları bu kurumun her türlü bilgiye ulaşmasını ve vatandaşa daha etkili hizmet vermesini kolaylaştırmaktadır.³⁰⁶

³⁰² Duru ŞAHYAR AKDEMİR, *Uluslararası Alanda Ombudsmanlık Kurumu ve Türkiye*, (Manas Sosyal Araştırma Dergisi, Sayı: 4, Cilt:8, 2019), s.3537

³⁰³ GÜNEŞ, s.168

³⁰⁴ Mehmet KAHRAMAN, *Hukuk Devletine Katkıları Bakımından Kamu Denetçiliği*, (Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:16, Cilt: 8, 2011), s.361

³⁰⁵ GÜNEŞ, s.168

³⁰⁶ AKDEMİR, s.3537

Komasyon modeli; Paris Prensiplerine en uygun sistem olarak anılan komasyon modeli Britanya topluluğunda yaygın olup özellikle İngiltere’de çok etkilidir. Modelin birtakım özellikleri şunlardır:

- Evrensel bir konu olan insan haklarının korunması ve geliştirilmesi adına oluşturulmuş bu model de kurumlara geniş yetkiler tanınmıştır.
- Komasyon bireysel başvuruları kabul etmektedir ve tam zamanlı / yarı zamanlı üyeler karar verme yetkisine sahiptir.
- Bireysel başvuruları kabul eden komasyon araştırma görevini üstlenmiştir.
- Yaptığı araştırmalar sonucunda tavsiyede bulunma yetkisine de sahiptir.³⁰⁷

İnceleme yapma, tavsiyede bulunma, eğitim verme, şikâyet ve çözüm üretebilme işlevlerine sahip olan komasyon modelinde eşitsizlik ve ayrımı ortadan kaldırma gibi konularda İngiltere’nin etkili adımlar attığı bilinmektedir.³⁰⁸

Ombudsman, insan hakları komasyonları gibi kurumlardan farklı olarak danışma komitesi modeli de en çok bilinen modeller arasındadır. Danışma komitesinin diğer kurullar gibi eğitici ve koruyucu faaliyetleri bulunmasa da STK ve hükümet arasında köprü olma işlevi görürler. Danışma özelliği taşıyan bu komite genellikle şikâyet kabul etme ve kovuşturma yapma gibi yetkilere sahip değillerdir. Genellikle mevcut hükümete insan hakları ile alakalı destek olma, uzman tavsiyesi aktarma ve insan hakları hususunda çalışmalar yürütme gibi görevleri bulunmaktadır. Bu modeli en etkili ve yaygın şekilde kullanan ülke Fransa’dır.³⁰⁹

Bir diğer kurumsal model türünden olan enstitü modeli ise insan hakları ile ilgili araştırma ve geliştirme faaliyetlerini ön planda tutan aynı zamanda eğitim veren kurumları tanımlamakta kullanılır. Genellikle demokrasiyi en iyi şekilde yürüten ülkelerde bu model tercih edilmektedir. İnsan hakları ihlallerini incelemek için başka kurumlar kuran devletler genellikle bu modeli benimsemektedir. Enstitü modeline dayalı ülkelerde UİHK’ nun temel görevi araştırma yapmak, insan haklarını geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmak, eğitimler vermek, eserler yayımlamak, mevzuata uygun

³⁰⁷ Mehmet Alp DİDİNMEZ, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağına Akreditasyon Çerçevesinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İncelemesi*, (Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2019), s.13

³⁰⁸ GÜNEŞ, s.169

³⁰⁹ Anna- Elina POHJOLAİNEN, *İnsan Hakları Ulusal Kurumlarının Geçirdiği Evrim Birleşmiş Milletlerin Rolü*, (Copenhagen, Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, 2006), s.15

raporlar hazırlayıp parlamentoya sunmak gibi görevleri bulunmaktadır. Enstitü modelini benimseyen ülkelere en iyi iki örnek Almanya ve Danimarka gösterilebilir.³¹⁰

2.2.3. Türkiye’de Kurumsal Yapılanmanın Tarihsel Süreci

Türkiye’nin 1945 ve 1990 yıllarını kapsayan dönemde insan hakları düzenlemeleri yasalarda kendine yer bulmuş ve siyaset aracılığıyla projelere yansımıştır. 1990 yılından sonraki dönemde ise insan haklarının daha iyi anlaşılmasının, etkili şekilde gerçekleştirilmesinin ve kurumların küresel anlamda yeniden inşa edilmesinin başladığı dönem olarak kabul edilebilir.³¹¹ Türkiye insan hakları hususunda uluslararası alanda geçerliliği ve aynı zamanda yaptırım gücüne sahip birçok belge imzalamış ve bunun sonucu olarak birçok yükümlülüğün altına girmiştir. Çünkü insan hakları konusu, günümüzde uluslararası gelişmişliğin en önemli faktörleri arasında kabul edilmekte ve ülkelerin uluslararası platformlarda prestijini belirleyen en önemli unsur olarak görülmektedir.³¹² Türkiye toprakları üzerinde insan hakları ihlallerinden dolayı yaşanan sorunlar neticesinde nihayet 1987 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna Bireysel Başvuru Hakkı’nı kabul etmiştir.³¹³ 1989 yılına gelindiğinde ise AİHM’nin zorunlu yargı yetkisini bizzat tanıyarak insan haklarını koruma ve geliştirme çabalarına hız kazandırmıştır.³¹⁴

Türkiye’de insan haklarının kurumsal açıdan gelişimi anayasal güvencelerle pekiştirme, Avrupa standartlarına göre uyum yakalama ve uluslararasılaşma süreci olarak kendini göstermiştir. Hak ve özgürlüklere dair gelişmeler aslında 1876 tarihli Kanun-i Esasi’den günümüze kadar anayasalarda desteklenmiş ve düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Yürürlükte olan 1982 Anayasası’na gelince biçimsel olarak hak ve özgürlükleri listelemiş olsa dahi, güvenceler getirme açısından büyük sapmaları da peşinden getirmiştir.³¹⁵

Anayasadaki sıkıntıları gidermek için sonradan yapılan değişikliklerle hak ve özgürlükler desteklenmeye çalışılmıştır. 1987 yılında başlayan ve günümüze kadar

³¹⁰ DİDİNMEZ, s.17

³¹¹ Coşkun AÇIK, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları ve Türkiye Örneğine Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), s.88

³¹² GÖKBURUN, s.68

³¹³ AÇIK, s.88

³¹⁴ Selvet ÇETİN, *Türkiye’de İnsan Hakları Hareketi*, (Ankara: Adres Yayınları, 1. Baskı, Kasım 2008), s.2

³¹⁵ ALTINTAŞ, s.114

devam eden anayasa değişikliklerinin en önemli halkalarından biri 1995 ve 2001 yılında yapılan revizyonlardır. 1995 yılında daha çok toplu özgürlüklere ilişkin yasaklar düzenlenip azaltılsa da 2001 yılında ise bazı maddeler yeniden düzenlenerek genel sınırlama kuralı genel güvence normuna dönüştürülmüştür.³¹⁶

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde insan hakları konusunda idari mekanizma koruması 1990'lı yılların başında TBMM Bünyesinde İHİK' in kurulmasıyla birlikte başlamıştır. Devam eden süreçte 1991 yılından 2002 yılına kadar geçen sürede devlet bakanı insan haklarının takibini ve koordinasyonunu yapmak ile vazifelendirilmiştir. 1993 yılında bu alanda oluşan kurumsal boşluğu ortadan kaldırmak için, İnsan Hakları Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile İnsan Hakları Yüksek Kurulu ile İnsan Hakları Teşkilatı Müsteşarlığı adı verilen teşkilatların kurulması öngörülmüş fakat Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine kurumlar ortadan kaldırılmıştır.³¹⁷

1991 yılından bu yana Türkiye sınırları içerisinde oluşturulan ve kaldırılan insan hakları kurumlarının sayısı azımsanacak kadar değildir. Oluşumları ve işlevleri göz önünde bulundurulmadan sadece isimden yola çıkılarak kurulan birimlerin fazlalığından bile söz etmek mümkündür.³¹⁸ Alanında ilk birim olarak görülen TBMM, İHİK 1990 yılında çıkarılan 3686 sayılı kanun ile oluşturulmuştur. Kanunun amacı ise Türkiye ve dünya üzerinde insan haklarına saygı çerçevesinde bu konudaki gelişmeleri takip etmek, uyumu yakalamak ve başvuruları incelemek olarak belirtilmiştir. 3686 sayılı kanun ile TBMM İHİK' in kuruluşu görevleri, yetki ve esasları düzenlenmiştir.³¹⁹

1997 yılına gelindiğinde ise İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu kurulmuştur. 2001 yılında Başbakanlığa bağlı İnsan Hakları Başkanlığı'nı ve 2001 yılında 81 il ve 831 ilçede insan hakları ile ilgili kurulların oluşturulması kararı devlet tarafından insan hakları konusuna önemin arttığını göstermektedir. İnsan hakları kurulları bireylerin sahip olduğu hakları korumak ve onlara karşı yapılan ihlalleri önlemek amacıyla gerekli

³¹⁶ KUÇURADİ, s.109

³¹⁷ Oğuzhan ERDOĞAN, Çiğdem PANK, *Kamu Bürokrasisinin Denetiminde İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları*, (Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:4, Cilt:9, 2017), s.93

³¹⁸ AÇIK, s.91

³¹⁹ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu 1. Madde

incelemeleri yaparak ulaşılan sonuçları yetki sahibi makama bildirmekle görevlidir. Kurullar toplumu insan hakları ile ilgili bilinçlendirmek ile görevlidir.³²⁰

Türkiye'nin 1987 yılında Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusu sonrası 1990 yılında başlamış olan insan hakları kurumsallaşma süreci, 2008 yılından sonra farklı bir ivme kazanmıştır. AB Konseyi'nin 18 şubat 2008 tarihinde yayımladığı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde birkaç yıllık süre içerisinde gerçekleştirilmesi gerekli olan kısa dönem öncelikleri içinde BM Paris İlkeleri'ne Akredite yer almaktaydı. Yeterli mali kaynağın verildiği ve bağımsızlık ilkesi çerçevesinde oluşturulmuş kurumların kurulması gerektiği konusuna dikkat çekilmişti. Bu bağlamda Türkiye'nin yapması gereken çalışmaların belirtildiği, AB Müktesebatının stlenilmesine İlişkin 2008 Türkiye Ulusal Programı, Siyasi Kriterler bölümünde 2001 yılında kurulan İnsan Hakları Başkanlığı'nın Paris Prensipleri dâhilinde yeniden yapılandırılması çalışmalarının sonulandırılacağına dair taahhütler de yer almaktaydı.³²¹

Türkiye'de insan haklarının kurumsallaşması gereksinimi ve AB'ye geçiş süreci içerisinde devletin siyasi kıstasları gerçekleştirmeyi taahhüt etmesi ve bu kıstaslar çerçevesinde, hukukun nihai üstünlüğü, insan haklarına saygı ve demokrasi ekseninde şekillenen reformlar ivme kazanmıştır. 2001 yılından itibaren yeni bir kurumsallaşma çabasına girilmesi günümüzde hâlâ varlığını sürdüren kurumların omurgasını oluşturmuştur.³²² Devam eden süreçte 2012 yılında 6332 sayılı yasa sonucunda işkence ve kötü muamele ile mücadele etmek, insan hakları ihlallerinin nlenmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirmek, konuyla alakalı şikâyetleri incelemek amacı ile TİHK oluşturulmuştur.³²³

İnsan hakları kurumsallaşmasının büyük bir ivme kazandığı 2001 yılından itibaren oluşturulan kurumların ana omurgası verilecek olursa dört kademeli bir yapıdan söz etmek doğru olacaktır. Bunlar; birinci kademedeki siyasi sorumluluğu olan Bakan, ikinci aşamada İnsan Hakları Başkanlığı, nc kademedeki 81 ilde oluşturulan İnsan Hakları İl Kurulları ve en son dördüncü kademedeki ise 831 ilçede görev yapmak üzere oluşturulan İnsan Hakları İlçe Kurullarıdır. Bu ana kurumların üzerine eklenen çeşitli kurullar da bulunmaktadır. Bunlar; İnsan Hakları st Kurulu İHE Ulusal

³²⁰ ÇETİN, s.3

³²¹ OğUşGİL, s.179

³²² IşIK, s.40

³²³ OğUşGİL, s.179

Komitesi, İHDK ve İnsan Hakları İhlal İddialarını İnceleme Heyetleri isimleriyle oluşturulmuş kurumlarda bulunmaktadır. Yine bazı bakanlıkların merkezi teşkilatlarında yer alan kurumların içinde insan hakları konusunda oluşturulmuş çeşitli yapılar mevcuttur.³²⁴

2.3. TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu

Ulusal insan hakları kurumlarının kuruluş amacı devletin insan hakları ihlallerinin denetlemesidir. Buradaki en büyük çelişkilerden biri devletlerin insan hakları ihlaline sebep olduktan sonra ihlalleri kendilerinin denetlemesi ve ihlale karşı önlem almaya çalışmasıdır. Böyle bir paradoksu aşmak için geliştirilen ulusal insan hakları kurumları ile aktarılmak istenen düşünce, klasik teşkilatlanma içerisinde oluşturulan bir yönetim aygıtı değil bunlardan bağımsız kurulan örgütlenmedir. Türkiye İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu bu bağlamda mevcut düzendeki eksikliği giderme maksadıyla yola çıkmış kurumların ilki olmuştur.³²⁵

Türkiye'nin 1987 yılında AB'ne tam üyelik başvurusundan sonra insan hakları konusu gündemden hiç düşmeyen başlıklardan biri olmuştur. Güçlü devlet otoritesinin hüküm sürdüğü ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de devletin insan haklarını ihlal ettiği ve koruma konusunda yetersiz kaldığı iddiaları ülkenin prestijini aşağıya doğru çekmektedir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise insan hakları ihlallerinin önüne geçmek ve bu haklar alanında yapılan çalışmaları parlamento aracılığıyla denetlemek için TBMM içinde bir komisyon kurulması kararı verilmiştir.³²⁶

2.3.1. Komisyonun Kuruluşu

1990'lı yıllarda devletin insan hakları ihlaline sebebiyet verdiği iddiasından dolayı TBMM bünyesinde oluşturulmak istenen komisyon fikri o dönemde Turgut Özal tarafından ortaya atılmıştır. Yine aynı dönemde Adalet Bakanı olarak görevini sürdüren Mahmut Oltan Sungurlu kanun teklifini Genel Kurul görüşmesinde başlatmıştır. 18. Yasama döneminde ANAP İstanbul Mv. Bülent Akarcalı, DYP Gümüşhane Mv. Ülkü Gökalp Güney, SHP İstanbul Mv. Hasan Fehmi Güneş ve RP Konya Mv. Vefa Tanır

³²⁴Berkan HAMDEMİR, *Türkiye'de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Resmi ve Sivil Girişimler*, (Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2009), s.99

³²⁵ AÇIK, s.99

³²⁶ ERDOĞAN / PANK, s.93

İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanun Teklifi 'ni TBMM Başkanlığına arz etmişlerdir.³²⁷

Komisyon Kanunu Teklifinin gerekçesinde ise insan haklarının öneminden şu şekilde bahsedilmektedir;

“Günümüzde bir ülkenin uygarlık derecesi bilim ve teknoloji alanındaki başarılarından çok, insan haklarına gösterdiği saygıyla olabiliyor. Çağdaş medeniyetin temel dayanağı olan hür düşünce demokrasi ve insan hakları gibi konular ister doğu ister batı, tüm ülkelerin gündemine girmiştir. Mevcut uluslararası sözleşmeler çerçevesinde insan haklarının ne şekilde geliştirilebileceği, toplumların bu konularda nasıl bilinçlendirileceği gibi hususlar gerek sözleşmeler gerek milli mevzuat açısından uluslararası planda devamlı olarak incelenmektedir. Bir iç politika konusu olmaktan çıkmış bulunan insan hakları konusu geriye dönülemeyecek bir süreç olarak diplomatik belgelerden çıkıp hayata geçirilmeye başlamıştır.”³²⁸

Gerekçenin devam eden bölümünde ise Türkiye'nin de onayladığı uluslararası sözleşmelerden, AİHS'de öngörülen kişisel başvuru hakkını tanınmasından, Türkiye'nin AK'nin Avrupa Hukuk Sahasını oluşturma çalışmalarına faal olarak katılmasından bahsetmektedir. Türkiye'nin siyasi, sosyal, hukuki, kültürel vb. birçok alanda Avrupa sözleşmelerini onaylandığı söz konusu edilmektedir. Bunlara ek olarak Türkiye'nin artık dünyada insan hakları alanında olup biten gelişmeleri izleyici bir devlet olmaktan, çıkıp bu gelişmelere aktif şekilde katılan devlet haline dönüşmesi beklenmektedir.³²⁹

1990'lı yıllara gelinceye kadar Türkiye'de insan hakları alanında kurumsallaşmaya pek rastlanmamıştır. İnsan hakları konusunda duyarlılığın ve klasik denetim yollarının yetersizliği dış devletler tarafından istenilen koşulların bir türlü sağlanamaması yasama meclisinde insan hakları komisyonunun kurulması ihtiyacını doğurmuştur.³³⁰ 3686 Sayılı Kanun da İnsan Hakları Komisyonunun kuruluşu izah edilirken şu cümlelere yer verilmektedir;

“Mevcut yasalara rağmen meydana gelecek insan hakları ihlallerini; uluslararası taahhütlere uygun olarak önlemek, yargısal koruma yanında Yasama Organınca da güvence altına alınmasını temin etmek bakımından olumlu bir adım olacağına inandığımız böyle bir komisyonun kurulmasının, ülke dışında Türkiye'ye yöneltilen haksız eleştirilerin mesnetsiz bırakılmasına ve gereken cevabın verilmesinde

³²⁷ İzzet EROĞLU, *TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu*, (Yasama Dergisi, Sayı:2 Cilt:1, 2006), s.35

³²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 18. Dönem, C.51, B.42, Sıra Sayısı 498, s.1

³²⁹ EROĞLU, *TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu*, s.35

³³⁰ ALTINTAŞ, s.78

de yardımcı olacağı inancı ile bu kanun teklifi hazırlanmıştır.” şeklinde ifade edilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere komisyon kuruluş nedenleri içinde dış devletlerin Türkiye’nin insan hakları ihlalinde bulunduğu dair söylemleri ve AB’ne tam üyelik süreci büyük ölçüde etkili olmuştur.³³¹

5 Ocak.1990 yılında 3686 sayılı kanun ile kurulan TBMM İHİK kuruluşundaki amacı Türkiye’de ve dünya üzerinde insan haklarına saygıyı esas alarak bu alanda gerçekleşen gelişmeleri takip etmek, uyum sağlamak ve yapılan başvuruları incelemek olarak belirtmiştir. Devam eden 2. maddesinde ise kanunun T.C Anayasası ile AİHS ve İHEB gibi çok taraflı uluslararası belgelerde belirtilen hak ve özgürlükleri uluslararası platformlarda kabul görmüş hakları kapsadığına değinilmektedir.³³²

TBMM İçtüzüğü’nün 20. maddesinde sayılan komisyonların büyük bir bölümü içtüzük ile kurulmuşlardır. Fakat amaç, kuruluş, görev ve yetkileri bakımından tasarısı Türkiye’ye ait olan İHİK kanunla kurulmuştur. Kuruluşunun kanuna dayandırılması komisyonu çok daha güçlü kılmıştır. İHİK kanunu yasama kolunun çalışmalarından ziyade yürütmenin denetlenmesine odaklandığından üçüncü kişilere bağlayıcı hükümleri de beraberinde getirmektedir.³³³

2.3.2. Oluşumu ve Görevleri

Daha önceki konu başlıklarında belirtildiği gibi komisyonların büyük bir bölümünün oluşumu içtüzük ile belirlenmektedir. Fakat İHİK kanun ile oluşturulduğundan içtüzük ile benzer ve farklı yönleri bulunmaktadır.

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu’nun oluşuma dair düzenlemeler 3686 Sayılı Kanun’un 3. maddesinde dile getirilmiştir. Söz konusu hükümde;

“Üye sayısı Danışma Kurulunun teklifi üzerine Genel Kurulca belirlenecek İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunda; siyasi parti grupları ile bağımsızlar Meclisteki sayılarının boş üyelikler hariç üye tam sayısına nispet edilmesi ile bulunacak yüzde oranına uygun olarak temsil edilebilirler. Bu komisyon üyelikleri için, bir yasama döneminde iki seçim yapılır. (Değişik ikinci cümle: 1/ 12/ 2011- 6523/41 md.) İlk seçilenlerin görev süresi iki yıldır, ikinci devre için seçilenlerin görev süresi ise o yasama döneminin sonuna kadar devam eder. Komisyon, siyasi parti gruplarının yüzde oranlarına göre, bir

³³¹ Oya BOYAR, Gülden ÇINARLI, *Parlamentar Denetim Aracı Olarak İnsan Hakları İnceleme Komisyonu*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Sayı:2, Cilt:26, 2020, s.613

³³² TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu 2. madde

³³³ ALTINTAŞ, s.79

başkan, iki başkanvekili, bir sözcü ve bir kâtip seçer. Bu seçim, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla toplanan Komisyonun, toplantıya katılanlarının salt çoğunluğunun gizli oyuyla yapılır."³³⁴

Yukarıdaki söz konusu madde gereğince siyasi parti gruplarından olan ve hiçbir parti ile ilişkisi bulunmayan bağımsız milletvekillerinin toplamı üzerinden temsil oluşturulmaktadır. Diğer komisyonlarda İçtüzük gereği normal siyasi parti gruplarının parti grupları içerisindeki yüzdeler oranı hesaba katılırken burada siyasi parti grupları ve bütün milletvekilleri dikkate alınmaktadır. Bu madde neticesinde siyasi parti grubunda olmayan bağımsız vekillerin de temsil edilmesine olanak tanınmakta ve daha çok temsilciye yer vermektedir.³³⁵

Komisyonun üye sayısında yasama dönemlerine göre farklılık göstermiştir. Komisyonun kurulması için kanunun çıkarıldığı 18. Yasama Döneminde 21, 19. Dönemde 23, 20. Dönemde ise 25 olarak belirlenmiştir.³³⁶

TBMM İçtüzüğü'nün 24. maddesi gereğince daimî komisyonlara bir başkanvekili seçilirken, 3686 sayılı kanuna dayanarak kurulan İHİK' e iki başkan vekili seçilmesi öngörülmüştür. Diğer komisyonlardan bir diğer farkı ise başkan, başkanvekili, sözcü ve kâtiplik görevlerinin dağılımında, siyasi parti gruplarının oranları dikkate alınmaktadır.³³⁷

Türkiye'nin insan hakları koruma ve düzenlemeye yönelik oluşturduğu kurumların başında gelen TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu 5 Aralık 1990 tarihinde kabul edilen 3686 sayılı kanunun İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu adıyla Resmî Gazete'nin 8 Aralık 1990 tarihli ve 20719 sayısında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³³⁸ Bu bağlamda Komisyonun görevleri şu şekilde sıralanmıştır.

- Uluslararası alanda kabul gören insan hakları gelişmelerini takip etmek,
- Türkiye'nin insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası antlaşmalarla T.C. Anayasası ve diğer milli mevzuat ve uygulamalar arasında uyum sağlamak

³³⁴ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu 3. madde

³³⁵ EROĞLU, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s.38

³³⁶ <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/bilgi.htm> Erişim Tarihi 10.05.2021

³³⁷ BOYAR/ ÇINARLI, s.617

³³⁸ GÖKBURUN, s.72

amacıyla yapılması gereken değişiklikleri tespit etmek ve bu amaçla yasal düzenlemeler önermek,³³⁹

- (Değişik:1/ 12/ 2011-6523/41md.) TBMM Başkanlığınca havale edilen kanun teklifleri ile olağanüstü hâl sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini görüşmek, Türkiye Büyük Meclisi komisyonlarının gündemindeki konular hakkında, istem üzerine görüş ve öneri bildirmek.³⁴⁰

İnsan hakları yapısı gereği durağan olmadığı için sürekli gelişim göstermektedir. Bu bağlamda oluşturulan sözleşmeler, kurumlar, mekanizmalar da değişmektedir. İHİK' in bu bentlerinden anlaşılacağı üzere uluslararası gelişmeler kurum ve kuruluşlar takip edilerek Türkiye'de uygulamada var olan sorunların giderilmesi için çalışmalar yapılması ve en önemlisi uluslararası antlaşmaların esas alınması kabul edilmiştir.³⁴¹

3686 sayılı kanunun 4. maddesinin devam eden bentlerinde ise komisyonun görevleri şu şekilde sıralanmıştır;

- Türkiye'nin insan hakları uygulamalarının, taraf olduğu uluslararası antlaşmalara, Anayasa ve Kanunlara uygunluğunu incelemek ve bu amaçla, araştırmalar yapmak, bu konularda iyileştirmeler, çözümler önermek,
- İnsan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek veya gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmek,
- Gerekliğinde dış ülkelerdeki insan hakları ihlallerini incelemek ve bu ihlalleri o ülke parlamenterlerinin dikkatlerine doğrudan veya mevcut parlamenter forumlar aracılığıyla sunmak,
- Her yıl yapılan çalışmaları, elde edilen sonuçları, yurtiçi ve dışında İnsan Haklarına saygı ve uygulamaları kapsayan bir rapor hazırlamaktır.³⁴²

Temel hak ve özgürlüklerinden hangisi olursa olsun sadece birinin bile ihlal edildiğini düşünen her bireyin komisyona olan başvurusu kabul edilmektedir. Devletin

³³⁹ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu 21. Dönem 3. Ve 4. Yasama Yılı Çalışma Raporu 2000-2002, (TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Yayınları, TBMM Basımevi Ankara, 2002), s.2

³⁴⁰ 2/ 7 / 2018 tarihli 703 sayılı KHK'nin 55. maddesiyle, bu bentte yer alan "tasarı ve teklifleriyle, kanun hükmünde kararnameleri" ibaresi "teklifleri ile olağanüstü hâl sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini" şeklinde değiştirilmiştir. Bkz; TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu 4. madde

³⁴¹ EROĞLU, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s.43

³⁴² TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu 4. madde

hiçbir ayırım yapmaksızın ülkesinde yaşayan her vatandaşı hak ihlal edildiği düşüncesi varsa komisyona başvurabilmektedir. Yalnız başvurular için kabul edilen husus ulusal ve uluslararası insan hakları metinlerinde yer alan hak ve hürriyetlerden birisine yönelik bir ihlalin bulunduğu iddiasını taşımasıdır. Türkiye Cumhuriyeti AB uyum yasaları çerçevesinde vatandaşlarına huzurlu ve insancıl bir ortam sunmak amacıyla çalışmalarına yoğunluk kazandırmıştır.³⁴³

İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun temel görevlerinden biri insan hakları ile yasaların ilişkisini gözden geçirmek ise diğeri de Türkiye'deki insan hakları yasalarının uluslararası antlaşmalara uygunluğunu incelemek ve çözümler üretmektir. Bu duruma örnek olarak Komisyon; cezaevlerinde, sorgu sırasında jandarmalar ve polisler tarafından yapılan insan hakları ihlalleri ile ilgili iddiaları ve Türkiye'nin komşu ülkelerinin insan hakları iddialarının araştırmasını yapmıştır. Ayrıca Türk hapishanelerinde geçerli olan şartların Avrupa standartlarına uymadığının ifade edildiği 1998 ilerleme raporunda TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu konu ile ilgili durumları incelemek için araştırmalar yapmıştır.³⁴⁴

Ayrıca komisyon her yıl yapılan çalışmaları ve sonuçlarını yurt içinde veya yurt dışındaki uygulamaları kapsayan rapor hazırlamaktadır.³⁴⁵

2.3.3. Çalışma Usul ve Esasları

3686 Sayılı Kanun'un 6. maddesine göre komisyonun çalışma usul ve esasları şu şekilde sıralanmaktadır;

- Komisyon, üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanmaktadır. Karar verilirken toplantıya katılanların salt çoğunluğu dikkate alınmaktadır ancak karar vermek için yeterli sayı hiçbir zaman üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamamalıdır,
- Komisyon incelemelerini alt komisyonlar kurmak amacıyla yapabilmektedir,
- Komisyon görevleri ile ilgili hazırlanan raporlar TBMM Başkanlığına sunulur. Bu rapor neticesinde Danışma Kurulunun görüş ve önerisi ile Genel Kurul

³⁴³ GÖKBURUN, s.73

³⁴⁴ IŞIK, s.58

³⁴⁵ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu 4. madde

gündemine alınabilir ve okunmak üzere veya görüşme açılarak bilgi edinilmektedir.³⁴⁶

İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun çalışma usul ve esasları diğer komisyonlara göre farklı şekilde düzenlenmiştir. Yine bu farklılık komisyonun kuruluşunun içtüzük ile değil kanun ile belirlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kanunun 6. maddesine göre komisyon incelemelerini alt birimler vasıtasıyla yapabilmektedir. Komisyonun incelemesi ve müdahale etmesi gereken herhangi bir hak ihlali söz konusu olduğunda İHİK veya İHİK Başkanlık Divanı kararı neticesinde inceleme yapılabilir. Alt üyelerin sayısı genel olarak iki ile altı arasında değişebilmektedir. Alt komisyon belirlenmesinde bütün siyasi parti mensuplarının güçleri oranında alt komisyonda yer alınmasına dikkat edilmektedir. Bu bağlamda gerçekleşen incelemenin tek bir parti üzerinden değerlendirilmemesi gerektiği etkili olmaktadır. Her siyasi partiden milletvekilinin alt komisyonda bulunması zorunlu olmamakla beraber kurulan alt komisyonda her partinin bir üyenin olmasına dikkat edilmektedir.³⁴⁷

Yine 3686 Sayılı Kanun'un devam eden 6. maddesi gereğince;

- Komisyon raporları Cumhurbaşkanlığı ve ilgili bakanlıklara da Başkanlıkça gönderilmektedir.
- Komisyonun gerekli gördüğü takdirde; inceleme konusunun sorumluları hakkında genel hükümlere göre kovuşturma veya işlem yapılabilmesi için, TBMM Başkanlığınca raporu ilgili mercilere bildirmektedir.
- Komisyon çalışmaları ile ilgili, yurtiçi ve yurtdışı görevlendirmelere ait giderler komisyonun kararı ile TBMM Başkanı'nın onayı ile 6245 sayılı Harcırah Kanunu hükümlerine göre TBMM Bütçesinden karşılanmaktadır.³⁴⁸

TBMM İHİK'nin yapmış olduğu incelemeler sonrasında kovuşturmaya ve işleme gerek duyarsa bu raporu ilgili mercilere iletmektedir. 3686 Sayılı Kanun Teklifinde "Adli kovuşturma işlemi yapılabilmesi için adli mercie bildirilir." ibaresi

³⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 18. Dönem, C.51, B.42, Sıra Sayısı 498, s.1 Erişim Tarihi 12.05.2021

³⁴⁷ EROĞLU, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s.58

³⁴⁸ 2/ 7/ 2018 tarihli KHK'nın 55. maddesi ile bu fıkrada yer alan "Başbakanlık" ifadesi "Cumhurbaşkanlığı" olarak değiştirilmiştir.

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu 6. madde

bulunmaktadır. Fakat kanun teklifinin Adalet Komisyonu görüşmelerinde adli konuların dışındaki diğer konuları da incelemek üzere adli ibaresi kaldırılmıştır. Bu kelimenin metinden çıkarılmasıyla birlikte idari birimlere de adli rapor gönderme karışıklığına mahal verilmemiştir. Diğer önemli husus ise Komisyonun inceleme ve çalışmaları için kendine ait bir bütçesi bulunmamakta ve ihtiyaçlar TBMM Bütçesinden yapılmaktadır.

349

İnsan haklarının korunmasında asıl önemli görev yargı organına düşmektedir. Fakat yargı organlarının bağımsız şekilde çalışmaması veya etki altında kalması görevini düzgün şekilde icra edememesine neden olmaktadır. Bu bağlamda insan haklarının etkisini arttırmak ve gelişimini sağlamak parlamenter denetim araçlarına, komisyonlara kalmıştır. İnsan haklarını konusunun halkın tercih ettiği ve sesini duyurmak için en önemli aracı olan temsilciler ile takip ediliyor oluşu konuya verilen hassasiyeti vurgulamaktadır.

2.4. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

Türkiye 1987 yılından sonra aktif olarak insan hakları alanında kurumsallaşma sürecini hızlandırmıştır. Bu bağlamda insan hak ve hürriyetlerinin korunması, geliştirilmesi ve uluslararası standartları da yakalayabilme arzusuyla çeşitli kanunlar, yönetmelikler çıkarmış, devlet kuruluşlarının sayısını da arttırmıştır.

1990 yılında kurulan TBMM, İHİK' nin ardından 1998 yılında İHE' nin On Yılı Ulusal Komitesi bu alanda çalışmalar yürütmüştür. 2001 yılında 4643 sayılı kanun ile Başbakanlık Merkez Teşkilatı Kanunu'nda değişik yapılarak İnsan Hakları Başkanlığı kurulmuştur. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik idari ve kanuni çalışmalar yapmak amacıyla İnsan Hakları Üst Kurulu oluşturulmuştur. 2003 yılından sonra devam eden süreçte ilerleyen konularda ele alınacak olan İHDK, İl ve İlçe İnsan Hakları Üst Kurulları gibi çeşitli birimler oluşturularak insan hakları alanında çalışmalar yapılmıştır. 2006 yılında İnsan Hakları Ulusal Eğitim Komitesi, 2012 yılında KDK ve yine 2012 yılında İnsan Hakları Başkanlığı'nın yerine geçmesi amacıyla İnsan Hakları Kurumu kurulmuştur.³⁵⁰

³⁴⁹ EROĞLU, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s.62

³⁵⁰ Zehra ODYAKMAZ, Bayram KESKİN, Yusuf DENİZ, "6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I," Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Sayı:7 Cilt:0, 2016), s.731

TİHEK ilk olarak TİHK ismiyle insan hakları alanında mevcut eksiklikleri doldurmak amacıyla kurulmuştur. Kuruluş temeli tıpkı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu gibi kanuna dayandırılmaktadır. İnsan hakları alanında 2003 yılında kurulan İHDK' dan sonra atılan ilk somut adımdır.³⁵¹

2.4.1. Kurumun Oluşum Süreci

Türkiye'de 1990'lı yıllarda başlayan kurumsallaşma süreci 2008 yılıyla birlikte ivme kazanmıştır. 2008'de AB Konseyi'nin yayımladığı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde kısa dönemde gerçekleştirilmesi düşünülen öncelikler arasında BM Paris İlkeleri'ne uygun bağımsız kurumların oluşturulması gerekliliği yer almaktaydı. Bu bağlamda Türkiye'nin yapması gereken çalışmalar, AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin 2008 Türkiye Ulusal Programı, Siyasi Kriterler bölümünde 2001 yılında kurulan İnsan Hakları Başkanlığı'nın, Paris Prensipleri çerçevesinde yeniden yapılandırılma çalışmalarının sonuçlandırılacağı taahhütleri bulunmaktaydı. Belirlenen amaçlar doğrultusunda geliştirilen bir ürün olarak 2012 yılında 6332 sayılı Yasa ile insan haklarının korunmasına ve ihlallerinin önlenmesine yönelik faaliyetler yürütmek şikâyetleri incelemek, işkence ve kötü muameleyle mücadele etmek amacıyla TİHK kurulmuştur.³⁵²

2012 yılında 6332 sayılı Kanun ile kurulan TİHK 2016 yılına gelindiğinde 29690 sayılı Resmî Gazete de yayınlanan TİHEK Kanunu olarak değiştirilmiştir.³⁵³ TİHEK Kanunu Tasarısı Genel Gerekçe kısmında insan hakları alanında yürütülen kurumsallaşma çabalarına, 6332 sayılı Kanun'da yer alan hükümlerin genişletilmesine yönelik maddelere yer verilmiştir. Kanun Tasarısında "*İnsanlık onuruna yakışır hayatın çerçevesini çizen temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi gerektiğinden bireylerin haklarından yararlanırken ayrımcılığa maruz kalmaması, eşit muameleden faydalanmalarının evrensel normlar kadar Türk toplumunun dayandığı köklerin ve medeniyetinin asli unsuru olduğu*"ndan bahsedilmiştir.³⁵⁴

BM dâhilinde 1966 yılında hazırlanan, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Sözleşme ile Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1972

³⁵¹ AÇIK, s.100

³⁵² OĞUŞGİL, Avrupa Birliği Yolunda Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun Birleşmiş Milletler Paris Prensipleri Işığında Değerlendirilmesi, s.178

³⁵³ ERDOĞAN/PANK, s.94

³⁵⁴ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanun Tasarısı s.18

tarifli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme' ye taraf olduğuna değinilmiştir. Ayrıca 1979 yılında Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, 2006 tarihli Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme bunların yanı sıra AK'nin önderlik ettiği ve AİHS gibi insan haklarını gelişmelerine taraf olduğuna, hassasiyet gösterildiğine yer verilmiştir. Ülkeden ülkeye Paris Prensipleri ışığında farklılık gösterebilen ulusal kurumların Türkiye'de ivedi bir şekilde devam ettiğinden bu kurumsallaşma çabalarının neticesinde 2012 yılında 6332 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte TİHK kurularak ve faaliyetlerine başlamıştır.³⁵⁵

Her türlü işkence, zalimane davranışlar, küçültücü muameleye karşı ulusal önleme mekanizması vazifesini üstlenmiştir. Bunların yanı sıra bireylerin alıkonuldukları cezaevi, kamplar, bakım evleri vb. yerlerde kötü muamele vakalarına müsaade etmemek amacıyla bu yerleri izleme, denetleme, raporlama gibi mekanizmaların oluşturulmasını öngören Ek Protokolün getirdiği yükümlülüklerin gereği TİHK'e sorumluluk yüklenmiştir. Kurumun kapasitesinin güçlendirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Kanun tasarısında ayrımcılıkla mücadele, insan haklarının korunması, işkence ve kötü muameleye karşı ulusal önleme mekanizması görevleri gibi konuları üstlenecek hem çok sayıda karmaşık kurum oluşumuna engel olması hem de mali yükü en aza indirmek amacıyla TİHEK adı altında etkili ve işlevsel bir yapı oluşturulması amaçlanmıştır.³⁵⁶

TİHEK Kanun tasarısında TİHK' in işlevselliğini ve insan hakları rolünü arttırarak farklı birçok kurumun tek bir çatı altında toplanmasını amaçlanmıştır. Farklı farklı kurumlar ile ortaya çıkabilecek yetki karmaşası, sorunun çözümünün yavaşlatılması, kırtasiyecilik, mali yük vb. olumsuz faktörleri en aza indirme gayesi taşımaktadır.

Kanun tasarısında ilgili AB Müktesebatı'na göre ayrımcılık yasağı konusunda ayrı bir kurum oluşturma şart aranmadığına değinilmiş buna ek örnek ülkeler İngiltere, Fransa, Hollanda incelendiğinde ayrı kurum oluşturmak yerine var olan kurumu yeniden

³⁵⁵ Hulusi Alphan DİNÇKOL, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulunun Ayrımcılık Yasağının İhlali Kapsamında İdari Yaptırım Yetkisi, (Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, Cilt:27, 2021) s.24

³⁵⁶Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanun Tasarısı s.18

revize ederek güçlendirme çalışmalarına girişildiğinde değinilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin de aşağıda belirtilen üç ana çerçevede;

1. Mevcut TİHK' in yapısı güçlendirilerek etkinliğinin artırılması,
2. Ayrımcılık yasağı, eşit muamele ile ilgili temel yasal çerçevenin ve yapının düzeltilmesi,
3. İşkence ve kötü muameleye karşı ulusal önleme mekanizmasının etkinliğinin artırılması şeklinde uyum düzeyinin ve hedeflerinin yükseltilmesi planlanmıştır.³⁵⁷

2.4.2. Kurumun Görevleri

AB uyum sürecinde kurumsallaşma ve insan haklarını geliştirme çabaları sonucunda Haziran 2012'de kurulan 6332 Sayılı İnsan Hakları Kurumu 2016 yılının Nisan ayında kabul edilen 6701 sayılı TİHEK Kanunu ile TİHEK olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.³⁵⁸ 6701 sayılı kanunun amacı insan onuru temeline dayandırılarak hakların korunması, geliştirilmesi, eşit muamele görme hakkının korunması, hukukun tanıdığı hak ve özgürlüklerden faydalanırken ayırım yapılmasının önüne geçilmesi olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu ilkeler çerçevesinde faaliyet göstermek, işkence ve kötü muameleye karşı mücadele vermek üzere TİHEK'in kurularak teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin esasların belirtilmesi şeklinde gösterilmiştir.³⁵⁹

6701 sayılı kanunda TİHEK'e verilen görev ve yetkiler üç ana başlık altında ele alınabilir: İnsan haklarını koruma ve geliştirme çabaları, her türlü ayrımcılıkla mücadele ve ulusal önleme mekanizması faaliyetleridir. TİHEK her üç başlık ile ilgili resen inceleme yapma yetkisine sahip olup ayrımcılıkla mücadele ve ulusal önleme mekanizması olması kapsamında başvuruları inceleme ve gerekli gördüğünde rapor hazırlama yetkisine sahiptir.³⁶⁰ Kurum aynı zamanda insan hakları ihlallerini önleme mekanizması olduğundan alıkonulma merkezlerine haberli veya habersiz ziyaretler gerçekleştirip oralarda tespit ettiği verileri ilgili kurum ile paylaşarak tavsiyede

³⁵⁷ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu 1. madde

³⁵⁸ GÜNEŞ, s.174

³⁵⁹ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu 9. madde

³⁶⁰ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu 2018 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2019 s.18

bulunabilmektedir. Tavsiyeler sonucunda takip ettiği kurumun ihlallere devam ettiği gözlemlenirse özel bir rapor yayımlayabilmektedir.³⁶¹

6701 sayılı kanunun 9. maddesinde kurumun görevleri; insan hakları çalışmalarının yapılması, geliştirilmesi, ayrımcılığın önlenmesi ve ihlallerin ortadan kaldırılmasına ilişkin çalışmalar yürütmek, ayrımcılıkla mücadele hususunda kitle iletişim araçları vasıtasıyla bilgilendirmeler yapıp kamuoyunda duyarlılığı geliştirmektir. Devamında milli eğitim müfredatında insan hakları ve ayrımcılık yasağıyla ilgili konuların belirlenmesine katkı sağlamak, eşitlik anlayışının geliştirilmesine yönelik üniversitelerle faaliyette bulunmaktır. Yükseköğretim Kurulu ile ortak çalışarak insan hakları ve eşitlik ile alakalı bölümler açıp müfredatın belirlenmesine katkı sağlamak kurumun görevleri arasındadır.³⁶²

Yine 9. maddenin diğer bentlerinde verilen bilgilere göre; kamu kurum ve kuruluşlarının meslek öncesinde aynı zamanda mesleğe başladıktan sonra insan hakları eşitlik eğitimi programlarının esaslarını belirlemek ve yürütmek, insan hakları ihlallerini resen inceleyip karara bağlayarak sonuçları takip etmek kurumun görevleri arasında bulunmaktadır.³⁶³ Ayrımcılık yasağı ihlallerini başvuru üzerine veya resen incelemek, karar bağlayarak sonuçlarını takip etmek, işkence ve kötü muameleye karşı mücadele etmek, İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol hükümleri çerçevesinde ulusal önleme mekanizması sıfatıyla görev yapmaktır. Cumhurbaşkanlığına ve TBMM Başkanlığına sunulmak üzere, insan haklarının korunması, geliştirilmesi, işkence ve kötü muamele konusunda yıllık raporlar hazırlamaktadır. Düzenli yıllık raporlar haricinde, gerek görüldüğünde görev alanına ilişkin özel raporlar yayımlamak, kamuoyunu bilgilendirmek, uluslararası gelişmeleri değerlendirip uluslararası kuruluşlar ile ilgili mevzuatta iş birliği yapmaktır. Ayrıca söz konusu kanunda kurumun görev ve yetkilerine ilişkin olarak TBMM İHİK' i ve Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunu yılda en az bir defa bilgi vermek şeklinde görev listesi sıralanmaktadır.³⁶⁴

³⁶¹ Haydar ALBAYRAK, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun Türk Kamu Yönetimi'nin Denetimindeki Yeri ve İşlevi, (Sayıştay Dergisi, Sayı:119, Cilt:31, s.141

³⁶² GÜNEŞ, s.174

³⁶³ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu 9. madde

³⁶⁴ 2/ 7/ 2018 tarihli 703 sayılı KHK'nin 149. maddesiyle, bu bentte yer alan "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ve Başbakanlığa" ibaresi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına" şeklinde değiştirilmiştir. Bkz; Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu 9. madde

2.4.3. Kurumun Teşkilat Yapısı

6701 Sayılı Kanunun 8. ve 16. maddeleri arasında TİHEK'nin teşkilat oluşumu düzenlenmiştir. Bu kanun gereğince TİHEK kurulu ve başkanlık olmak üzere iki ana yapı üzerine temellendirilmiştir.³⁶⁵

2.4.3.1. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu

Bir önceki başlıkta belirtildiği üzere TİHEK 6701 sayılı Kanun gereğince kurum, kurul ve başkanlık olmak üzere iki temel yapıdan oluşmaktadır. Başkanlık birimi ise 3 başkan yardımcısı, sayısı onu geçmeyen hizmet birimleri ve çalışma gruplarından oluşmaktadır.³⁶⁶ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu karar organı vasfıyla görev yapmaktadır. Bu kurul Cumhurbaşkanı'nın atayacağı 11 üyeden oluşmaktadır. Kurulun birinci ve ikinci başkanı da yine Cumhurbaşkanı tarafından atanma yoluyla görevinin başına geçmektedir. Kurul üyelerinin görev süresi 4 yıl olmakla birlikte tekrar üye seçilebilmektedir. Fakat bir kişinin en fazla iki kere üye seçilebilmesi öngörülmüştür.³⁶⁷

6701 sayılı Kanunun 10. maddesi gereğince Kurul, karar organı olarak kanunla ve diğer mevzuat ile verilen görev ve yetki sorumluluğu çerçevesinde bağımsız bir şekilde yerine getirmektedir. Görev alanı ile ilgili hususlarda hiçbir organ, makam veya kişi kurula emir verememekte tavsiye de bulunamamaktadır.³⁶⁸

Yine 10. maddenin devam eden bentlerinde kurula üye seçilebilmek için aranan unsurlar "657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 48. maddesinin birinci fıkrasının (A) bendinin (1), (4), (5), (6) ve (7) numaralı alt bentlerinde belirtilen nitelikleri taşıması, herhangi bir siyasi partinin birimlerinde görevli ve yetkili bulunmaması" olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda en az dört yıllık lisans eğitimi görmüş kişiler olması şartı aranmaktadır.³⁶⁹

10. maddede belirtilen kurulun başkanlık ve üyeleriyle alakalı bu hususlar büyük tartışmalara sebebiyet vermektedir. Başkan ve ikinci başkan da dâhil olmak üzere Kurulda bulunan üyelerin tamamı Cumhurbaşkanı ataması ile göreve getirilmesi ulusal

³⁶⁵ ALTINTAŞ, s.99

³⁶⁶ DİDİNMEZ, s.80

³⁶⁷ ALBAYRAK, s.140

³⁶⁸ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu 10. madde

³⁶⁹ ALTINTAŞ, s. 100

kurumların bağımsızlığını tehlikeye atmaktadır. Kurul üyelerinin Cumhurbaşkanı ataması ile değil de parlamento gibi halkın temsilini sağlayan bir organ tarafından yapılması hatta STÖ'lerin de katılımının gerçekleştirilmesi ile ancak olumlu sonuçlar alınacağı öngörülmektedir.³⁷⁰

2.4.3.2. Kurulun Görev ve Yetkileri

TİHEK Kanunu kurumun kamu tüzel kişiliğine sahip olduğunu göstermektedir. Tüzel kişiliğinin bulunması sonucunda kamu gücünü kullanarak idari işlem yapabilmektedir. Yargılamalarda davacı veya davalı olarak yer alıp kamusal mala sahip olmakla birlikte kamu görevlisi de istihdam edebilmektedir. 6701 sayılı TİHEK Kanunu'nda kurumun personel atama yetkisi düzenlenmiş idari ve mali özerkliğine ilişkin ilkeler genel çerçevede belirtilmiştir.³⁷¹

Kurumun karar organı olan kurulun yetkileri 3. bölüm Kuruluş, Teşkilat Yapısı ve Görevler kısmında belirtilmiştir. 11. maddede kurulun ayrımcılık yasağı ve insan hakları ihlallerine ilişkin başvuruları resen inceleyip karara bağlamak, gerekli görülen hallerde uzlaşma sürecini sonuçlandırmak, ayrımcılık yasağının ile ilgili kanunda belirtilen idari yaptırımlara karar vermek kurulun yetkileri arasındadır.³⁷²

İlgili maddenin devam eden bentlerinde ise insan haklarının korunması, ayrımcılığın önlenmesi görevleri kapsamında kurumun yaptığı incelemeleri, hazırladığı raporları ve benzeri çalışmaları karara bağlamak ile yetkilidir. Kurumun hizmet kalite standartlarını, amaç ve hedeflerini, stratejik planını ve performans ölçütlerini belirlemek bu bağlamda bütçe teklifini görüşmek, karara bağlamak yine kurulun yetkileri içerisinde. Kurumun faaliyet raporlarını karara bağlayıp taşınmazların alım, satım, kiraya verilmesi gibi konularda öneri görüşüp karar bağlamak yine kurulun yetkileri çerçevesinde ele alınmaktadır.³⁷³

Yine 11. maddenin ilerleyen bentlerinde kurulun görevleri; *“hürriyetinden mahrum bırakılan veya koruma altına alınan kişilerin ulusal önleme mekanizması kapsamında başvurularını ve bu çerçevede resen yürütülen incelemeleri karar*

³⁷⁰ ALBAYRAK, s.140

³⁷¹ Emine Cin KARAGÖZ, “Kadın-Erkek Eşitliği ve Ayrımcılık Yasağı Bağlamında Türkiye Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu Yetkileri”, Yasama Dergisi, Sayı:32 Cilt:1, 2016, s.26

³⁷² ODYAKMAZ/ KESKİN/ DENİZ, 6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I, s.742

³⁷³ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu 12. madde

bağlamak” olarak belirtilmiştir. Kurul aynı zamanda görev alanı dâhilinde yargı mercilerine diğer kamu kurum ve kuruluşlarına, ilgili kişilere istekleri doğrultusunda görüş bildirmekle görevlidir. Kurul gerekli gördüğü konulardan kurumun alanıyla ilgili uluslararası kuruluşlara üye olabilmesine ve bu kuruluşlarla ortak çalışmalar yapmasına karar vermektedir.³⁷⁴

TİHEK’ nin kurulmasıyla beraber birçok insan hakları koruma mekanizması tek bir çatı altında toplamıştır. Kurul, devlet tüzel kişiliğinin dışında ayrı tüzel kişiliğe sahip olduğu için kamu gücünü tahsis edebilmektedir. Beraberinde mahkeme önünde davalı veya davacı sıfatıyla bulunabilmekte, kamu malların bünyesinde bulundururken kamu adına görevli istihdam edebilmektedir. TİHEK hiyerarşik yapı içerisinde bulunmadığı için hiçbir mercii veya makamdan emir almamakta verdiği kararlar üzerinde hiyerarşik denetim söz konusu olmamaktadır. Bu düzenleme ise Paris Prensiplerine uyum yakalama açısından büyük önem taşımaktadır.³⁷⁵

2.4.3.2. Kurulun Çalışma Esasları

Kurulun çalışma esasları 6701 sayılı kanunun 12.maddesinde düzenlenmiştir. Başkanın çağrısıyla toplanan kurulun toplantılarını başkan yönetmektedir. Başkanın haricinde en az beş üyenin talebiyle Kurul, beş gün içerisinde toplanmak üzere Başkan tarafından derhâl toplantıya çağrılabilir. Toplantıda söz konusu edilecek gündem ise yine başkan tarafından belirlenerek, toplantıdan minimum üç gün önce kurul üyelerine bildirilmektedir. Toplantıya yeni gündem eklenebilmesi için üyelere birinin öneride bulunması ve önerinin kurulca onaylanması gerekmektedir.³⁷⁶

Kurulun toplanması en az yedi üye katılımıyla gerçekleşmekte olup altı üyenin aynı doğrultuda oy vermesi ile karar alabilmektedir. Kararlarda çekimser oy kullanılmamaktadır. Kurul, başvuruları görüşmek ve sonuca bağlamak için Başkan dışında beş üyeli daireler oluşturabilmektedir. Başkan dairesinin doğal üyesi sayılmaktadır.³⁷⁷ Gerek görüldüğü zaman kurumun teklifi dahilinde Cumhurbaşkanı kararı ile Kuruma bağlı olan bürolar kurulabilmektedir.³⁷⁸

³⁷⁴ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu 11. madde

³⁷⁵ ALBAYRAK, s.139

³⁷⁶ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu 12. madde

³⁷⁷ ALTINTAŞ, s.106

³⁷⁸ DİDİNMEZ, s.99

Aksi kararlaştırılmadığı müddetçe Kurul toplantılarındaki müzakereler gizli tutulmaktadır. İhtiyaç duyulduğunda görüşlerinden faydalanılmak üzere toplantılara davet edilebilmektedir. Ancak, kurul kararları, toplantıya dışarıdan gelenlerin yanında alınmamaktadır. Kuruldan çıkan kararlar olgunlaştıktan sonra beş gün içinde ilgililere yönlendirilmektedir. Kurul, gerek gördüğü takdirde alınan kararları, kişisel verilerin korunması ilkesine bağlı kalmak şartıyla uygun vasıtalar yoluyla kamuoyuna duyurabilmektedir.³⁷⁹

2.5. İnsan Hakları Üst Kurulu

1997 yılında İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu ismi ile faaliyetlerini gerçekleştiren kurul, 4643 sayılı Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Hakkında Kanunun Ek 4. maddesi ile birlikte 2000 yılı itibariyle İHÜK adını almıştır. Böylelikle İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun yerine geçmiştir.³⁸⁰

2.5.1. Kuruluşu

İnsan Hakları Üst Kurulunun Kuruluş, Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik 15 Ağustos 2001 tarihinde, 24494 sayılı resmî gazetede yayımlanmıştır.³⁸¹ Yayımlanma amacı Başbakanlık bünyesine bağlı olarak oluşturulan Üst Kurul'un kuruluşu, görev ve işleyişi ile ilgili ilkeleri düzenlemek olarak belirtilmiştir. Yönetmeliğin hukuki dayanağı 1984 tarihli ve 3056 sayılı "*Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun*" da değişiklik yapan 12 Nisan 2001 tarihli 4643 sayılı Kanunun Geçici 2. maddesi gösterilmiştir.³⁸²

Kuruluşu başlıklı 4. maddede Üst Kurul; Başbakanın görevlendireceği bir devlet bakanının başkanlığında, Başbakanlık, Sağlık Bakanlığı Adalet Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı müsteşarlarından oluşmaktadır. Üst kurul uygun gördüğü takdirde ilgili kamu kuruluşları ve özel kuruluşların temsilcilerini toplantılarına katılmaya davet edebilmektedir.³⁸³

³⁷⁹ ALTINTAŞ, s.107

³⁸⁰ IŞIK, s.50

³⁸¹ GÜLDOĞAN, s.44

³⁸² T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, İnsan Hakları Bilgi Dosyası, 2007, Şen Matbaa, s.50

³⁸³ IŞIK, s.50

2.5.2. Görevleri

Yönetmeliğin 5. maddesi gereğince Üst Kurulun görevlerinden genel çerçevede şu şekilde bahsedilmiştir;

- İnsan haklarının korunması, geliştirilmesiyle ilgili konularda idari ve kanuni düzenlemelerde bulunmak, çalışmalar yürütmek,
- Yürürlükte olan mevzuatın ve kanun tasarılarının insan hakları ilkelerini, uluslararası mekanizmalar ve belgelerle uyumlu hale getirmek için tavsiyelerde bulunmak,³⁸⁴
- Başbakanlık ve bakanlıklar ile diğer kamu kuruluşlarına tavsiyelerde bulunmak,
- İnsan hakları hususunda kaydedilen gelişmeleri kamuoyuna duyurmak,
- İHE On Yılı Ulusal Komitesinde görev alacak akademisyenleri ve temsilci gönderecek gönüllü kuruluşları seçmek, komite çalışmalarını izlemek, değerlendirmek olarak belirtilmiştir.³⁸⁵

2.5.3. Çalışma Esasları

Üst kurulun çalışma esasları yönetmeliğin 6. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre Üst kurula devlet bakanı başkanlık etmektedir. Sekreteryaya hizmetlerini ise Başbakanlık yürütmektedir.³⁸⁶ Kurul devlet bakanının çağrısıyla her ay düzenli olarak toplanmaktadır. Gerekli görüldüğünde bu süreler daha kısa aralıklara da indirilebilmektedir. Bu yönetmeliğin hükümlerini ise Üst Kurul bağlı olduğu devlet bakanı yürütmektedir.³⁸⁷

İnsan Hakları Üst Kurulu'nun İnsan hakları ile ilgili politikaların belirlenmesi ve stratejik öneme sahip kararlar alınması bu kurul ile gerçekleştirileceğinden sistem içerisinde büyük bir öneme sahip olduğu belirtilmiştir.³⁸⁸

2.6. İnsan Hakları Danışma Kurulu

Türkiye'de İHDK 4643 sayılı kanun ile kurulmuştur. Söz konusu kanunda kurulun amacı; *“İnsan hakları ile ilgili devlet ve sivil toplum arasında bir bağ oluşturmak, iletişim sağlamak, insan haklarını kapsayan ulusal ve uluslararası konularda danışma organı vasfıyla görev yapmak”* şeklinde belirtilmiştir. İnsan hakları

³⁸⁴T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, s.51

³⁸⁵ T.C. Resmî Gazete, 15 Ağustos 2001, (sayı: 4643)

³⁸⁶ GÜLDOĞAN, s.44

³⁸⁷ T.C. Resmî Gazete, 15 Ağustos 2001, (sayı:4643)

³⁸⁸ IŞIK, s.50

uzmanlarından, kamu kurumları ve insan hakları konusunda görevli demokratik kitle örgütü üyelerinden oluşan karma yapıya sahip kurul o dönemde Türkiye'nin insan hakları pratiği açısından büyük öneme sahipti.³⁸⁹

2.6.1. İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun Kuruluşu

İHDK 23 Kasım 2003 tarihinde devlet kuruluşları ve sivil toplum oluşumları arasında köprü görevini üstlenmek, düzgün bir iletişimi sağlamak amacıyla kurulmuştur.³⁹⁰ Kurul birçok kuruluş temsilcisi ve kişilerden meydana gelmektedir. İHDK çok geniş bir katılıma ve oluşuma sahiptir.³⁹¹

Başbakanlık, Millî Eğitim Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, , Diyanet İşleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü gibi birçok bakanlıktan asgari düzeyde genel müdür yardımcısı veya müstakil daire başkanı düzeyinde birer temsilciden oluşmaktadır.³⁹² Aynı zamanda üye sayısı yüz bini aşkın olan memur ve işçi sendikaları konfederasyonlarından birer temsilci, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Merkezinden birer temsilci bulundurmaktadır. Devam eden bentlerde Barolar Birliğinden birer temsilci, Uluslararası Mahkemelerde görev yapmış temsilcilerden iki kişi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinden birer temsilci olmak üzere çeşitli kurum ve mesleki kuruluşlardan en az birer temsilci bulunduracak şekilde kadro oluşturulmuştur.³⁹³

2.6.2. İnsan Hakları Danışma Kurulunun Görevleri

Türkiye'nin AB'ne tam üyeliği sürecinde neredeyse tüm kurumların kapsamlı çalışmaya girdiği bu süreçte Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne uygun olarak 4643 sayılı yasa ve peşinden bir yönetmelik ile İHDK'nın görevleri belirlenmiştir. İHDK' nin Kuruluşu, Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik resmi olarak 2001 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik üzerinde Haziran 2002, Şubat 2003 ve Kasım 2003 tarihlerinde üç kez değişiklik yapılmıştır.³⁹⁴

³⁸⁹ Kemal AKKURT, AİHM Kararları Işığında Kimlik ve İnsan Hakları, Türkiye'de İnsan Hakları Danışma Kurulu Tecrübesi, Ankara Barosu Dergisi, Sayı:1, Cilt:1, 2010, s.249

³⁹⁰ Zehra ODYAKMAZ, KESKİN, DENİZ, 6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I, s.731

³⁹¹ AÇIK, s. 94

³⁹² T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, s.53

³⁹³ T.C. Resmî Gazete, 15 Ağustos 2001, sayı: 4643

³⁹⁴ AÇIK, s.94

İlgili Kanuna Ek 5. maddede kurulunun görevleri düzenlenmektedir. Buna göre; insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasını içeren konularda görüş bildirmek, öneri ve rapor sunmak kurulun sorumluluğundadır. Yürürlükteki mevzuat ve yasa tasarılarının uluslararası belgeler ve tabi ki mekanizmalar ile uyumlu hale getirmek için görüş bildirmekte kurulun görevlerinden biridir.³⁹⁵ Yine 5. maddenin devam eden bentlerinde kurulun görevleri insan hakları ile ilgili devlet kuruluşları ve STK'ler arasında köprü görevi üstlenmek, ulusal ve uluslararası konularda danışma organlığı yapmak ve iletişim sağlamak, olarak belirtilmiştir. Üst Kurul'un görüşülmesini istediği konuları da ele almak, görüş sunmak konuya ilişkin çalışmalar yapmak İHDK' nin görevleri arasındadır.³⁹⁶

2003 yılında değişikliğe uğrayan ilgili kanunun f bendinde kurulun görevleri; *“insan hakları ihlallerinin ulusal düzeydeki genel durumu ve işkence yasağı, ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve diğer temel insan hakları konuları hakkında Bakana ve Üst Kurula raporlar sunmak”* olarak belirtilmiştir. Yine değişiklik yapılan g bendinde *“ırkçılık, her türlü ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı dâhil insan haklarına ilişkin uluslararası konularda Bakana ve Üst Kurula görüş bildirmek”* olarak belirtilmiştir.³⁹⁷

2.6.3. İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun Çalışma Esasları

4643 sayılı Kanun'un Görev ve İşleyişi ile İlgili Çalışma Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in 6. maddesinde kurulun çalışma esasları düzenlenmektedir.³⁹⁸ Bu maddeye göre Kurul; Yılın Şubat, Haziran ve Ekim aylarının ilk haftasında olmak üzere üç sefer düzenli aralıklarla toplanmaktadır. Gerekli görülen durumlarda olağanüstü toplantı Bakanın veya Kurul Başkanının daveti ile gerçekleşebilmektedir. Kurul üyelerinin görev süresi üç yıl olarak belirlenmektedir. Sürenin sonuna gelindiğine üyeler yeniden görevlendirebilmektedir. İlk toplantı gerçekleştiğinde kurula, kendi üyeleri içinden bir başkan, iki yardımcısı ve bir rapor yazıcı seçilmektedir.³⁹⁹

Aynı şekilde bu kişilerinde görev süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Başkanın toplantıya katılmadığı durumlarda seçimlerde daha çok oyu alan Başkan Yardımcısı

³⁹⁵ Suat DERVİŞOĞLU, İnsan Haklarının Korunması Açısından İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, (Türk İdare Dergisi, Sayı:466, Cilt:3, 2010), s.103,

³⁹⁶ T.C. Resmî Gazete, 15 Ağustos 2001, sayı: 4643

³⁹⁷ AÇIK, s.96

³⁹⁸ GÜLDOĞAN, s. 44

³⁹⁹ EROĞLU, s.184

başkanlık yapmaktadır. Toplantıda bir karar çıkabilmesi için katılanların yarısından bir fazlasının oyu gerekmektedir. Toplantının neticeleri Kurul Başkanı vasıtası ile bir rapor halinde Bakana ve Üst Kurula iletilebilmektedir. Gerekli görüldüğünde komisyonlar ve alt komiteler kurulabilmektedir.⁴⁰⁰

İnsan haklarına dayanan hükümet politikalarının geliştirilmesi, kurumsal ve sivil alanda insan haklarının korunmasının birinci değer olarak görülmesinde bu kurumun özel ve öneme sahip bir yeri olacaktır. Fakat Türkiye’de o dönemde yaşanan süreçte, insan hakları alanında kurulların yasal düzene dâhil edilmesi ve bu yasaları yapma yetkisine sahip olanların da konuyu içselleştirerek sosyal hayata geçirme çabaları iki farklı durumun olduğunu göstermiştir. 2003 ve 2005 yılları arasında Türkiye’de insan hakları imajının doğru ve düzgün olmadığı, alınan belgeler ve raporlar ile ortaya çıkarılmıştır. Bu raporlar doğrultusunda kurulların bağımsız ve özerk bir yapıya dönüştürülmesi ihtiyacını doğurmuştur. Başbakanlığa bağlı çalışan İHDK’ nın sonunu getiren çalışma Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu raporu olmuştur.⁴⁰¹

2.7. İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyeti

10 Ekim 1984 tarihinde 3056 Sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü ile ilgili kanunda değişiklik yapan Nisan 2001 tarihli 4643 Sayılı Kanun’un Ek-6 maddesi neticesinde İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyeti kurulmuştur.⁴⁰²

2.7.1. Görev ve Yetkileri

4643 sayılı Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Hakkında Kanun’un Ek-6 maddesinde Başbakanın vazifelendireceği bir devlet bakanına bağlı heyetlerin insan hakları ihlallerinin yerinde incelenmesi ve araştırılması amacıyla İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyeti kurulmuştur.⁴⁰³

İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyeti başta Başbakanlık olmak üzere Sağlık Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı temsilcileri, insan hakları ile ilgili çalışmalar yürüten kişi ve meslek kuruluşları temsilcileri arasından devlet bakanınca oluşturulmaktadır. Araştırma ve

⁴⁰⁰ T.C. Resmî Gazete, 15 Ağustos 2001, sayı:4643

⁴⁰¹ AKKURT, s.249

⁴⁰² DERVİŞOĞLU, s.103

⁴⁰³ IŞIK, s.53

inceleme konusuna göre heyeti oluşturmak esas alınmıştır.⁴⁰⁴ Heyetin araştırma ve inceleme konusuna göre İçişleri Bakanlığı temsilcisi; Bakanlık Merkez Teşkilatı, Emniyet Genel Müdürlüğün veya Jandarma Genel Komutanlığından belirlenebilmektedir.⁴⁰⁵

Söz konusu yönetmeliğin ikinci bölümünde yer alan 5. maddede heyetin görevlerine değinilmiştir. Bu maddeye göre heyet insan hakları ihlallerini yerinde incelemek ve konu ile ilgili araştırma yapmakla görevlidir. İhlalin kabul edilmesinin birtakım şartlara bağlanması ise 6. maddede ele alınmıştır.⁴⁰⁶

Heyetin görevlerinden hemen sonrasında yer verilen ihlal iddiaların kabulü için öncelikle başvuru kanıtlarıyla birlikte Başkanlığa yapılmalıdır. Başvurudan bağımsız Başbakan tarafından da resen inceleme heyetinin oluşturulması istenebilmektedir. Başkanlığın ön incelemesinden sonra ilgili kurumlardan iddia ile ilgili bilgi alınmasıyla birlikte kabul edilebilir nitelikli bir iddia İnsan Hakları Üst Kurulunun gündeminde görüşülebilmektedir. Yetkili devlet bakanının onayı dâhilinde Heyet çalışmalarına başlayabilmektedir.⁴⁰⁷

2.7.2. Çalışma Esasları

Heyet, devlet bakanı tarafından beş kişiden az olmayacak şekilde oluşturulmaktadır. Yönetmeliğe göre Heyetin başkanlığını Başbakanlık temsilcisi yürütmektedir. Sekreteryaya hizmetleri ise Başkanlık tarafından yerine getirilmektedir. Yapılan araştırma ve inceleme sonuçları raporlanarak Devlet Bakanlığına sunulurken heyetin mali giderleri Başbakanlığın bütçesinden tahsis edilmektedir. Yine yönetmeliğe göre ihtiyaç halinde ise birden fazla heyet oluşturulabilmektedir.⁴⁰⁸

Yerinde inceleme ve araştırma yapılmasına yönelik heyetlerin hazırlayacağı raporların Devlet Bakanlığına sunulmasının nihayetinde sonucun ne olacağına dair hiçbir hüküm belirtilmemiştir. İnsan hakları alanında fikir itibariyle olumlu adımlar atabilecek olan bu heyetler ne yazık ki 2004 yılı sonuna kadar oluşturulmamış ve kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm edilmiştir. Bu heyetlerin yerine İnsan Hakları Başkanlığı bünyesinde Polis Başmüfettişliği, Mülkiye Başmüfettişliği ve Adalet Başmüfettişliği

⁴⁰⁴ EROĞLU, s. 187

⁴⁰⁵ T.C. Resmî Gazete, 15 Ağustos 2001, sayı:4643

⁴⁰⁶ IŞIK, s.54

⁴⁰⁷ T.C. Resmî Gazete, 15 Ağustos 2001, sayı: 4643

⁴⁰⁸ İnsan Hakları Bilgi Dosyası, s.63

görevlendirilmiştir. Bu birimler insan hakları ihlali konusuyla ilgili ön incelemeler yapmışlar ve raporlar hazırlamışlardır.⁴⁰⁹

2.8. İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları

Türkiye 2000’li yıllardan sonra insan haklarını korumak ve geliştirmek için ivedi bir şekilde kurumsallaşma çabasına girişmiştir. İnsan hakları muhtevasının bilinebilmesi için öncelikle toplumun bu konuya hâkim olması, bilinçlenmesi ve kültürel bağlamda yaşamın içine yerleşmiş olması gerekmektedir. Türkiye’de hem yasalar ile bu bağı kurmak hem de çeşitli eğitimlerle insan hakları konusunda halkı belirli bir düzeye erişirmek için İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları’ nın kurulması kararı alınmıştır.⁴¹⁰

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları; ülke genelinde esnek çalışmaya yayılabilen, uzmanların bilgisinden faydalanan birimlerin aracılığı ile desteklenmektedir. Devletin en güçlü erklerine duyurulamayan seslerin ilgili mercilere ulaştırılabilmesi için kurulan kuruluşlardır.⁴¹¹

2.8.1. İl ve İlçe Kurulları’ nın Görevleri

23 Kasım 2003 tarihinde 25298 sayılı yönetmelik ile İnsan Hakları İl ve İlçe Kurullarının Görev, Kuruluş ve Çalışma Esasları düzenlenmiştir.⁴¹²

25298 sayılı yönetmeliğin “Amaç” başlıklı bölümün 1.maddesinde; yönetmeliğin amacı başta kamu görevlileri olmak üzere toplumda insan haklarına yönelik bilinci geliştirmek, ihlal iddialarını inceleyip araştırmak, hak ve özgürlüklerinin önündeki engelleri sosyal, siyasi, hukuki ve idari her alanda ortadan kaldırmaktır. Bu amaç ışığında illerde İl İnsan Hakları Kurulu ilçelerde ise İlçe İnsan Hakları Kurulu oluşturularak görev ve çalışma esaslarını düzenlemek olarak belirtilmiştir.⁴¹³

İl ve İlçe Kurulları insan haklarını korumak ve geliştirmek esasına göre bireylerden yola çıkarak STK’ leri de içine alacak şekilde genel düzeyde iş birliğini arttırmaya yönelik kurulmuşlardır. 25298 sayılı Resmî Gazete de yayımlanan yönetmelikle sivil toplum eksenli oluşum gerçekleştirilirken kurulların görevleri her türlü ayrımcılığı önleyerek insan haklarını korumak şeklinde belirtilmiştir.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ EROĞLU, s.188

⁴¹⁰ ALTINTAŞ, s.81

⁴¹¹ ALBAYRAK, s.143

⁴¹² ERDOĞAN, PANK, s.94

⁴¹³ T.C. Resmî Gazete, 23 Kasım 2003, sayı: 3056

⁴¹⁴ ÇATAL, s.78

Yönetmelikte İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları' nın görevleri; “*genel görevler, halkla ilişkiler ve iletişim, bilgilendirme, bilinçlendirme ve eğitim, araştırma ve izleme, ihlal iddialarını inceleme ve karara bağlama*” olmak üzere beş ana başlık etrafında toplanmıştır.⁴¹⁵

Genel görevler başlıklı bölümde kurulları illerde Bakanlık, Başkanlık, Valilik, İl Masası, İl Kurulu üyeleri ve İlçe Kurulları tarafından İl Kurulunun gündemine taşınan, ilçelerde ise Bakanlık, Başkanlık, Valilik, İl Kurulu, Kaymakamlık, İlçe Masası ve İlçe Kurulu üyelerince gündeme taşınan konuları değerlendirmek olarak belirtilmiştir. Genel görevler adlı başlığın devam eden bentlerinde insan hakları ihlal iddialarını araştırmak ve incelemek, insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasındaki engelleri inceleyip çözüme ilişkin valilik ve kaymakamlığa önerilerde bulunmaktır. Her türlü ayrımcılığa karşı çalışmalar düzenlemek, idarenin uygulamalarında vatandaşlara hoşgörülü davranılmasını sağlamak amacıyla çalışmalar yürütmek de görevleri arasında belirtilmiştir. Ayrıca ayda bir kere tüm çalışmalarını özetler halinde illerde Başkanlığa ilçelerde ise İl Kuruluna bildirmek ile görevlendirmiştir.⁴¹⁶

Halkla İlişkiler ve iletişim başlıklı bölümde ise hak ihlallerinden daha hızlı haberdar olabilmek için insan hakları başvuru kutuları koymak, başvuruları kolaylaştırmak için teknolojik imkânları arttırmak ve bireyleri bu imkânlardan yararlandırmak, sivil toplum ile iş birliğini geliştirmeye çalışmaktan bahsedilmiştir.⁴¹⁷ Ayrıca elektronik posta yoluyla ihbar imkânı sağlamak, bu gaye ile herkesin danışma ve insan hakları başvuru masalarına ulaşabileceği telefon, elektronik mektup adreslerini hem yazılı hem de görsel basın vasıtasıyla halka duyurmak bu yönetmelikte ele alınmıştır.⁴¹⁸

AİHS’de ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan insan hakları konusunda her türlü çalışmaları, eğitimleri vererek vatandaşların bilinçlendirilmesi için etkinlikler düzenlemek kurulların görevleri arasındadır. Bu bağlamda kurullar insan hakları konusunda afiş, broşür, levha gibi dikkat çekici yazıları insanların görebileceği

⁴¹⁵ EROĞLU, s.176

⁴¹⁶ T.C. Resmî Gazete, 23 Kasım 2003, sayı:3056

⁴¹⁷ EROĞLU, s.176

⁴¹⁸ ERDOĞAN, PANK, s.95

yerlere asmak, mahalle, köy muhtarlıkları gibi taşra birimlerine içine alacak şekilde herkese ulaşılarak insan hakları bilincini geliştirmekle yükümlüdür.⁴¹⁹

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları' nın yerel yönetim yöneticileri, üniversiteler, sendikalar, STK dâhil çoğu üyesinin atanmamış kişilerden oluşması insan haklarının bağımsız şekilde gelişmesi yönünde olumlu katkılar sağlamıştır. İhlaller henüz gerçekleşmeden önleyici faaliyetlere ağırlık verilmesi, gerçekleştiğinde de en hızlı şekilde gerekli mercilere bildirilmesi ihlalleri asgari düzeye indirmede ciddi fayda sağlamıştır. AB'nin 2005 Türkiye İlerleme Raporunda başvuru sayısının az olması neticesiyle tanınma ve güvenilme yönünden yetersiz bulunan kurulların son dönemlerde daha fazla sayıya ulaşması ve çeşitli etkinlikler yapması halkla ilişkilerde gözlemlendiğinde başvuru sayısında da artışa rastlanmaktadır. Kurula yapılan başvuru sayısındaki artış şüphesiz insan hakları kurullarının yapmış olduğu bilinçlendirme sonucu kamuoyunda tanınma ve güvenilme oranlarının artmasına bağlı olmaktadır.⁴²⁰

2.8.2. Çalışma Usul ve Esasları

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için geniş yelpazeli katılım ve çalışma programları belirlenmiştir. Ayda bir defa toplanması gereken kurul, başkanın çağrısıyla birlikte gerekli görülen durumlarda birden fazla kez toplanabilmektedir. Kurul toplantılarına illerde vali ya da vali tarafından görevlendirilen bir yardımcısı, ilçelerde ise kaymakamın kendisi başkanlık etmektedir.⁴²¹

Üye tam sayısının salt çoğunluğu ile toplanan kurul, yine toplantıya eşlik eden üyelerin salt çoğunluğu ile karar almaktadır. Alınan kararlara itiraz eden üyelerin karşı oyları gerekçeleri ile birlikte alınan karar altında özet olarak belirtilmektedir. Kurul Başkanı veya üyeleri kendileri, üst ve alt soy bağları ile alakalı konuların görüşüldüğü toplantılara katılamamaktadır. Toplantıya katılamayanların mazeretleri toplantı tutanağında belirtilirken üç defa üst üste toplantıya katılmayan veya uyarı alanların üyeliği düşmüş sayılmaktadır. Gündem kurul başkanı üyelerinin tekliflerini dikkate alarak belirlenmektedir.⁴²²

Herhangi bir hakkının ihlal edildiğini düşünen ya da kurumlarla ilgili şikâyeti olan vatandaşların başvurularını İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarına telefon, dilekçe,

⁴¹⁹ ALTINDAŞ, s.82

⁴²⁰ DERVİŞOĞLU, s.108

⁴²¹ GÖKBURUN, s.76

⁴²² T.C. Resmî Gazete, 23 Kasım 2003, sayı: 3056

elektronik posta, İnsan Hakları Başvuru Kutuları vasıtasıyla veya sözlü şekilde başvurarak yapabilmektedirler. İl ve İlçe Kurullarına gelen bütün başvurular kurul içerisinde görüşülmektedir. Verilen kararlar doğrultusunda yapılan işlemler yazılı bir şekilde en geç otuz gün içerisinde sahibine iletilmektedir. Kurul gerekli durumlarda resen veya başvuru sahibinin isteği doğrultusunda, başvuru sahibini veya temsilcilerini dinleyebilmektedir. Bakanlık ve Başkanlık tarafından iletilen konular ise ilgili kurulda öncelikle görüşülerek sonuçlandırılarak Bakanlığa veya İnsan Hakları Eşitlik Kurumu'na bilgi verilmektedir.⁴²³

Kurullar faaliyetlerine yönelik aylık rapor hazırlamakta ve hazırlanan raporlar dönemi takip eden ayın ilk 10 günü içinde valilik aracılığı ile Başkanlığa göndermektedir. Ayrıca kurullar, Dünya İnsan Hakları Günü ve Haftası programı ekseninde gerçekleştirilen faaliyet raporunu bir ay içinde valilik aracılığıyla Başkanlığa iletmektedir.⁴²⁴

2.9. İnsan Hakları Bağlamında Ombudsmanlık

Kökleri İsviçre'ye dayanan ombudsmanlık kurumu zaman içinde yargı organı dışında insan haklarını korumanın en önemli mekanizması haline gelmiştir. Ombudsman kavramının en genel tanımı; *“anayasa veya yasama erkinin kararı ile öngörülmuş, yasama erkine hesap veren, hakları ihlal edilen mağdurların şikâyetlerini esas alan, araştırma yapmaya, düzeltmeye ve rapor sunmaya yetkili olan kamu görevlisince yönetilen hizmet”* şeklinde yapılmıştır.⁴²⁵

İsveç dilinde Ombuds kelimesi temsilci veya sözcü olma anlamlarında kullanıldığı ve ombudsmanlık kavramının da bu kelimedenden türemiş olduğu belirtilmektedir. İsveç'te ortaya çıkan ombudsmanlık kurumunun kaynağının Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzandığı belirtilmektedir. İsveç Büyükelçisi Wahlung 2013 yılında ombudsmanlık kurumunun 300. kuruluş yıldönümü nedeniyle gerçekleştirilen toplantıda *“Ombudsman Kurumu fikri, XII Kral Charles' in burada Osmanlı İmparatorluğu'nda 1713'te Sultan'ı ziyareti esnasında edindiği bir fikirdir.”* demiştir. Böylelikle ombudsmanlık fikrinin o dönemden bu yana demokrasinin en gerekli ve temel kurumlarından birine dönüştüğüne dikkat çekmiştir. Ombudsmanlık

⁴²³ ERDOĞAN/PANK, s.95

⁴²⁴ T.C. Resmî Gazete, 23 Kasım 2003, sayı:3056

⁴²⁵ Elvettin AKMAN, Aizat CHIFTCHI, İnsan Haklarını Koruma Mekanizması Olarak Ombudsmanlık Kurumu: Rusya Federasyonu Örneği (Ombudsman Akademik, Sayı:1, Cilt:1, 2018) s.187

kurumuna ihtiyaç duyulmasının sebebi ise II. Dünya Savaşı sonrasında refah devleti uygulamaları ve büyüyen devletlerin kamu işlerinde karşılaştığı sorunlar olarak belirtilmiştir.⁴²⁶

Temel hak ve özgürlüklerin kullanılması ve korunmaya çalışılması toplum içerisinde hızlı şekilde iş çözebilen, maliyetsiz ve esnek kurumlar yaratma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Fakat günümüzün giderek genişleyen modern ve karmaşık yönetim yapılarındaki sorunları gidermek zaman içerisinde fazla maliyetli olmaya başlamıştır. Ayrıca kamu yöneticilerine verilen takdir yetkisindeki artışla birlikte yönetsel kararlarda saptanan haksızlıklardan ve sıkıntılardan vatandaşların korunması, haksızlıklarının ivedi şekilde giderilmesi gerekmiştir. Bu bağlamda kararların denetlenmesi ve eksikliklerin giderilmesi konusunda ombudsmanlık kurumu önemli bir görev üstlenmiştir.⁴²⁷

Günümüzde demokratik toplum düzeninde idarenin tüm eylem ve işlemleri yargı denetimi altındadır. Fakat bu tür denetim hukuka uygunluk kapsamında değerlendirilmektedir. Ombudsman eliyle yürütülecek olan denetim ise farklılık arz etmektedir. İdarenin hukuka uygunluk denetimi onun yalnızca hukuki yönüyle ilgilidir. Verilmekte olan idari hizmetlerin kalitesi, verimliliği, yerindelik yönünden incelenmesi de bir hayli önem taşımaktadır. Bu bağlamda Ombudsman; kamu ve bireyler arasındaki ilişkilerde kamu gücünün yanlış eylem ve işleri neticesinde temel hak ve özgürlükleri savunmakta ve vatandaşları yönetime karşı korumakla yükümlü olan kurumdur.⁴²⁸

Halkın adalet arayışı devlet ve birey arasındaki çatışmalar her dönemde geçerli olmuştur. Büyüyen ve gelişen devletler vatandaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getirmeye çalışsa da her noktada eşit, adaletli ve kaliteli hizmet sunamamıştır. Bu noktada mevcut mekanizmaların yetersizliği ombudsmanlık kurumuna büyük sorumluluklar yüklemiştir. Ombudsman, kamu yönetimlerinin vatandaşlara daha kaliteli, adaletli ve iyi bir hizmet sunmasını sağlayan, yönetim birimlerinin yanlış işlemlerini önleyen ve düzelterken pekiştirici özelliği bulunan bir kurum haline gelmiştir.

⁴²⁶ ŞAHYAR AKDEMİR, s.3537

⁴²⁷ Mustafa BÜYÜKAVCI, Ombudsmanlık Kurumu (Ankara Barosu Dergisi, Sayı:4, Cilt:1, 2008), s.10

⁴²⁸ Sabit MENTEŞE, Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)'nın Demokratikleşmeye Etkisi ve Öneminin AB Süreci Yönünden Değerlendirilmesi (Tunceli, Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:6, Cilt:4, 2015) s.70

Bu sayede devlet ve vatandaşlar arasında her iki tarafı da koruyan mekanizma olmuştur.⁴²⁹

Ombudsmanlık kurumu her ülkede farklı şekillerde kendini göstermiştir. Kurulduğu ülkenin sosyal, siyasi, dini, kültürel, idari özelliklerine göre farklı şekillerde uygulanmıştır. Hukukun üstünlüğü, şeffaflık, demokrasi, insan hakları gibi kavramlara büyük önem veren ombudsmanlık kurumu dinamik yapısı gereği tüm dünyada hızla gelişmektedir. Bu kurum günümüzde ulusal, bölgesel ve mahalli seviyelerde sayısını hızla arttırmaktadır. Dünyada 140'ın üzerinde ülkede ombudsmanlık kurumunun başarılı uygulamaları neticesinde kurumun görev ve yetki alanı genişlemiş ombudsmanlığın branşlaşmasına neden olmuştur. Günümüz devletlerinde genel amaçlı ombudsmanlar, özel amaçlı ombudsmanlar, ulusal ombudsmanlar, uluslararası örgüt olan AB kurumları ile ilgili olan şikâyetlerle bakan Avrupa Ombudsmanlığı gibi farklı çeşitte kurumlar mevcuttur.⁴³⁰

2.9.1. Türkiye’de Ombudsmanlık Kurumu

Türkiye’de yönetsel süreçte ortaya çıkan sorunların çözümlenmesinde yönetim ve birey arasında köprü olacak, yönetimin karmaşık unsurlarını bilen deneyimli bir ara bulucu ihtiyacı doğmuştur. İsveç’te ortaya çıkan ve birçok ülkede uygulama alanına sahip olan ombudsmanlık kurumunu bu sayede gündeme getirmiştir. Yönetim ile birey arasındaki uyuşmazlıklarda orta yol bulunmasında, vatandaşların yönetim karşısında korunmasında, en güvenli yol olan yargısal denetiminin yoğun ve pahalı bir işlemdir. Dava konusu eylemlerin yerindeliliğinin denetlenememesi vb. olumsuzluklar aracı bir kuruma olan ihtiyacı bir hayli arttırmıştır. Türkiye’de ilk kez Süleyman Demirel’in Cumhurbaşkanlığı’nın ardından gündeme yansımış, Ecevit hükümeti döneminde ise ilk kez hazırlığı yapılmış ve Ombudsmanlık Yasası ile beraber birçok tartışmaya da zemin hazırlamıştır.⁴³¹

Kimi yazarlar ombudsmanlığın köklerini Osmanlı tarihine dayandırsa da Türkiye’de bu kurumun tartışmaya açılması 1970’li yılların başlarına tekabül etmektedir. Ombudsman kavramı ilk kez 1982 Anayasası henüz yürürlüğe girmeden,

⁴²⁹ Çetin KAPLAN, Mustafa MACİT, Emrah ÖZCAN, Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu’nun Kamuoyu Algısı Üzerine Bir Çalışma (Çankırı, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:2, Cilt:5, 2014) s.79

⁴³⁰ Haydar EFE, Murat DEMİRCİ, Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler, (Sayıştay Dergisi, Sayı:90, Cilt:1, 2013), s.53

⁴³¹ BÜYÜKAVCI, s.12

Ankara Üniversitesi Hukuk ve SBF öğretim üyelerince hazırlanmış olan Anayasa Önerisinde yer almıştır. Ancak bu kurum dikkate alınmamış anayasaya girmemiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde kurumla ilgili tartışmalar yeniden hız kazanmış ve kuruma olan ihtiyaç KAYA genel raporunda dile getirilmiştir. Raporda kamu denetçisi görevini üstlenecek kurul oluşturulmasından ziyade Devlet Denetleme Kurulu'nun ombudsmanlığa dönüşümünü sağlayacak gerekli yasal düzenlemelerin yerine getirilmesi önerilmekteydi. 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da yönetim ve birey arasında çıkacak uyuşmazlıkların etkin ve ivedi şekilde çözülmesini sağlamak amacıyla Avrupa ülkelerinde birçoğunda bulunan ombudsmanlık kurumunun Türkiye'de de kurulacağına yer verilmiştir.⁴³²

Türkiye AB'ye tam üyelik sürecinde birliğe üye olan ülkelerin yaygın olarak başvurduğu İnsan Haklarının Korunması konusunda ön koşul olarak gösterilen ombudsmanlığın oluşturulmasını hızlandırmıştır. Bu doğrultuda Avrupa Komisyonunca hazırlanan Türkiye İlerleme Raporlarında Ombudsmanlık kurumunda gösterilen gelişmelere yer verilmiştir. 2006 tarihli Türkiye İlerleme Raporunda ise TBMM KDK (Ombudsman) kurulması yönündeki kanunu kabul etmiştir. *“Kamu Denetçisi gerçek ve tüzel kişilerin idari uygulamalara ilişkin başvurularıyla ilgilenecektir. Bu Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan bir önceliklidir ve önemli bir ilerlemedir, zira Türk vatandaşları kamu yönetiminin izlenmesi için kurumsal çerçeveyi oluşturmaktadır.”* ifadesinde yer vermiştir. Bu bağlamda 2013 yılından bu yana Türkiye'de ombudsmanlık faaliyetleri, KDK ile yürütülmektedir. 6328 Sayılı KDK Kanunu, 29 Haziran 2012 tarihli 28338 sayılı Resmî Gazetede yayınlanarak hukuki dayanaklar üzerine temellendirilmiştir. Bu kanun KDK'nin kuruluş, görev, çalışma usul ve esasları, aynı zamanda kamu denetçilerinin özlük hakları, nitelikleri, seçim usullerine, personel atamalarına ilişkin hükümleri kapsamaktadır.⁴³³

2.9.2. Görevleri ve Çalışma İlkeleri

Ombudsmanlar genellikle bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması, yönetsel süreç karşısında zorluklarla karşılaşan veya hak ihlaline uğrayan vatandaşlara yardım etme konusunda görevlidirler. Ombudsman bu bağlamda; bireylerin hak ve

⁴³² KAPLAN/MACİT/ÖZCAN, s.83

⁴³³ Seda ÖZEKİCİOĞLU, Ombudsmanlık Mekanizmasının Gelişimi: Avrupa Birliği ve Türkiye Bağlamında Değerlendirilmesi, (Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, Cilt:16, 2018), s.168

hürriyetlerini savunmak, vatandaşları yönetime karşı korumak, haksızlıkları gidermek ve koşulların iyileştirilmesini sağlamakla yükümlüdür.⁴³⁴

6328 Sayılı Kanun'da belirtilen görevleri tahsis etmek amacıyla TBMM Başkanlığına bağlı, kamu tüzel kişiliği bulunan, özel bütçeye sahip ve merkezi Ankara olmak üzere KDK kurulmuştur. Kurum Başdenetçilik ve Genel Sekreterlikten oluşmaktadır. Kurumda bir tane Başdenetçi ve beraberinde beş denetçi ile Genel Sekreter ve personeller görev yapmaktadır. Kuruma gerekli görülen yerlerde büro açma yetkisi tanınmıştır. 6328 Sayılı Kanun'un 5. maddesinde kurumun görevlerine yer verilmiştir. Buna göre kurum; idarenin her türlü eylem, işlem ve davranışına yönelik aldığı şikâyetleri, insan haklarına, adalete dayanarak hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönleriyle inceleyip, idareye önerilerde bulunmakla görevlidir.⁴³⁵

5. maddenin devam eden 1. ve 2. fıkralarında KDK'nın görev alanı dışında kalan işlemlere yer verilmiştir. Buna göre;

- (Mülga: 2/ 7/ 2018- KHK/703/110 Md.)
- Yasama yetkisinin kullanılmasıyla ilişkili işlemler
- Yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin alınan kararlar
- Türk Silahlı Kuvvetlerinin salt askeri nitelikteki faaliyetleri bu kurumun görev alanı dışında bırakılmıştır.⁴³⁶

6328 sayılı Kanun'un 6. maddesinde kurumun Başdenetçi tarafından yönetilip temsil edildiğine değinilmiştir. Başdenetçinin ve denetçilerin görevleri ise 7. maddede ele alınmıştır. Buna göre Başdenetçi; kuruma ulaştırılan şikâyetleri inceleyerek araştırma yapmak ve idareye öneriler sunmakla yükümlüdür. Kanunun uygulanmasına yönelik yönetmelikler hazırlamak, yıllık raporları hazırlamak hatta gerek görüldüğü yerlerde özel raporlar hazırlamak ve bunları kamuoyu ile paylaşmak Başdenetçinin görevi olarak belirlenmiştir. Birisi kadın ve diğeri çocuk hakları alanında görevlendirilmesi için denetçilerin iş bölümünü düzenlemek, genel sekreteri ve diğer personelleri atamak Başdenetçinin görev alanı olarak çizilmiştir.⁴³⁷

⁴³⁴ BÜYÜKAVCI, s.11

⁴³⁵ Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 5. madde

⁴³⁶ ÖZEKİCİOĞLU, s.168

⁴³⁷ Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 6. madde

Başdenetçi, denetçiler arasındaki iş paylaşımını ve uyumlu çalışmayı sağlamak ile görevlidir. Denetçiler, Başdenetçinin verdiği konu ve alanla ilgili tek başlarına çalışmalar yapıp önerileri Başdenetçiye sunmakla mükelleftirler. Elektronik ortam ve iletişim araçlarının etkili şekilde kullanılması kurumun faaliyetleri açısından oldukça önemlidir.⁴³⁸

2.10. Ulusal Kurumların Özellikleri

Ulusal kurumlar hangi amaçla oluşturulursa oluşturulsun uluslararası hukukun insan hakları olarak tanımladığı tüm hakları koruma altına alması gerekmektedir. İnsan haklarını iyileştirmeye teşvik etme sorumluluğuna sahip olması beklenmektedir. Ulusal kurumlar, ülkesel, kültürel, kurumsal ve resmi farklılıklara rağmen benzer fonksiyonları paylaşmaktadır. Kurumlar yapısal çeşitliliğe rağmen sahip oldukları yetki ve görevler ekseninde insan haklarının korunması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gayesini ele almaktadırlar.⁴³⁹

İnsan haklarını korumak ve hak ihlallerinin ortaya çıkmasını önlemek öncelikle her ülkenin kendi iç problemidir. İnsan haklarının asıl ve öncelikli olarak korunması gereken yer ülke sınırları içerisinde bulunan ulusal mekanizmalar ve ulusal hukuk sistemidir. Bu bağlamda bireylerin uluslararası mekanizmalara başvurabilmeleri için de öncelikli olarak iç hukuk yollarının tüketilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁴⁰ Ülkelerin ulusal kurumlarının nasıl olması gerektiğine rehberlik eden Paris İlkeleri bu konuda birtakım kıstaslar belirlemiş ve ulusal kurumlarda bulunması gereken özellikleri sıralamıştır. Ulusal kurumlar öncelikler devletlerin kötü yönetimlerine karşı bireylerin haklarının savunucusu olmalıdır.⁴⁴¹ Kurumların insan haklarının gelişimini takip etmek ve iyileştirmek için sahip olması gereken en önemli özelliği hiç şüphesiz özerklidir. Devletin hiçbir kademesine ait olmadan salt insan hakkı savunucu ve hakkaniyet dağıtıcısı olan kurumların karar alırken ve uygularken etki altında kalmaması güvenilirlik açısından büyük önem arz etmektedir. Alt yapısal unsurları tamamlanmış kurumların yasal dayanaklara oturtularak çoğulculuk ilkesine göre üyelerin seçilmesi ve

⁴³⁸ Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 7. madde

⁴³⁹ AÇIK, s.111

⁴⁴⁰ ÇATAL, s.75

⁴⁴¹ OĞUŞGİL, s.259

görevlerini ifa etmeleri gerekmektedir. İç işleyişi belirleme ve yeterli mali kaynağa sahip olması kurumların etkinliğini arttırmasında etkili olan en önemli özelliklerdendir.⁴⁴²

2.10.1. Ulusal Kurumların Görevleri ve Yetkileri

Ulusal kurumların görev ve yetkileri her ülkenin sosyal, ekonomik, kültürel özellikleri ve yasal düzenlemelerine göre farklılık göstermektedir. Ancak ulusal kurumların hepsinde yegâne amaç insan haklarını kişiler açısından korumak, geliştirmek ve vatandaşları zorba yönetimlere karşı muhafaza etmektir. Ulusal kurumlara rehberlik etmesiyle bilinen Paris Prensipleri kurumların görev ve yetkilerini çeşitli ilkeler ekseninde belirlemiştir. Bu bağlamda ulusal kurumların oluşumları ve yetkileri yasalarla ifade edilmesiyle birlikte mümkün oldukça geniş bir görev alanı ile donatılmıştır. Ulusal kurumlar bu çerçevede parlamento ve hükümete insan hakları konusunda tavsiye, önerge ve rapor sunmak ülkelerin uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf olmasını sağlamakla görevlidir. Ayrıca insan haklarını geliştirmeyi düstur edinen ulusal veya uluslararası tüm kuruluşlarla iş birliği yapmak, hakların eğitiminde sorumluluk üstlenmek, kamuoyunda her türlü ayrımcılığa karşı farkındalık yaratmak için çalışmalar yapmakla görevlidir.⁴⁴³

İnsan hakları geliştirme ve korumayı düstur edinen kurumların görevleri ve yetkileri hem kanunu hem de özel sektörü içine alarak tüm hak ihlallerini kapsamalıdır. Kurumlar kamuoyuna hür bir şekilde seslenme, farkındalık arttırma, eğitim ve öğretim programlarını birlikte yürütme yetkisine sahip olmalıdır. Devletin her türlü makamına tavsiyelerde bulunabilmeli, analizler yaparak insan hakları konularını değerlendirmek için bilgi ve belge edinebilmelidir. Asker, polis ve güvenlik güçleri de dâhil bütün hak iddialarını bağımsız ve etkin bir şekilde inceleyebilmelidir.⁴⁴⁴

2.10.2. Finansal Yapılanmaları ve Özellikleri

Ulusal kurumlara yön gösterici nitelikte olan Paris Prensipleri, kurumların eylemlerini etkili ve sorunsuz bir şekilde sürdürebilmeleri için elverişli altyapıya, gerekli mali kaynağa sahip olmasını öngörmektedir. Bu kaynaklar, etkili bir mekanizmayı sağlamak için hükümetten bağımsız olmasını ve bağımsızlığına gölge düşürecek her türlü mali kontrolden uzak durulması gerektiğini ilke edinmektedir. Ulusal kurumlar genellikle geniş yetki ve sorumluluğa sahip olsalar bile yeterli mali kaynaklar ile

⁴⁴² AÇIK, s.112

⁴⁴³ OĞUŞGİL, s.259

⁴⁴⁴ DİDİNMEZ, s.102

donatılmamaktadır. Kurumların en çok zorlandığı alanlardan biri yeterli ve sürekli sağlayacak mali kaynak elde etme çabasıdır. Ulusal kurumların mali kaynak yetersizlikleri bağışçılar, devlet yardımları ve uluslararası örgütlerce kapatılmaya çalışılmaktadır.⁴⁴⁵

Ulusal İnsan Hakları Kurumları devletin resmi bir parçası olmasına ve devlet tarafından finanse edilmesine rağmen klasik kamu kurum ve kuruluşlarından farklıdır. UIHK' lar kamu idaresi içinde yer alsa da işleyiş olarak hükümetten özerk kurumlardan oluşmaktadır. Doğrudan veya dolaylı olarak yasama erkine karşı sorumlu olsalar bile yasama, yürütme ve yargı erklerinin doğrudan yetki alanında değildir. Finanseleri özel bütçeden karşılanmaktadır. Bu sebepten dolayı kendilerini kuran hükümetlerin eylem ve işlemlerini eleştirmektedirler.⁴⁴⁶

Kurumların mali kaynaklarında yabancı bağışçıları bulunmaktaysa, dışardan gelen yardımların meşruiyeti azaltılarak kurumu koruma ve geliştirme işlevlerinde zayıflatmamalı, hükümete dış kaynaklar gerekçe gösterilerek kuruma aktarılması ve ayrılması gereken kaynakların engellenmemesine dikkat edilmelidir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi anketinde katılımcı ülkelerin kurumlarının %60'ının kuruluş yasasında devletin mali kaynak ayırma zorunluluğunun olması gerektiği düzenlenmiştir. %67'sinde ise devletin tahsis ettiği kaynaklar kurumun tüm bütçesini oluşturmaktadır. Kurumların çoğunda dışardan gelecek olan mali kaynağın sağlanmasına izin verilmektedir. Elde edilen verilere göre kurumlardaki bütçenin önemli kısmını devlet katkısı oluşturmaya ve dışardan gelen bağışlar kabul edilmesine rağmen bütçeler yine yetersiz kalmakta ve artış görülmemektedir. Ulusal kurumların bağımsız olmaları çok önemli bir zorunluluktur ve hükümetin yeterli fonu aktarmasıyla güvence altına alınmaktadır. Ulusal kurumların etkili ve güçlü olabilmesi harcamalarının aynı zamanda tüm çalışmalarının hükümetin doğrudan müdahalesine bağlı olmaması ile alakalıdır. Bu bağlamda finansal özerklik ve işlevsel özerklik arasında da çok güçlü bir bağ bulunmaktadır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ AÇIK, s.130

⁴⁴⁶ DİDİNMEZ, s.10

⁴⁴⁷ AÇIK, s. 130

2.11. Kurumların Diğer Kuruluşlar ile İlişkileri

Ulusal kurumlar devlet, uluslararası kuruluşlar ve yurttaşlar ile köprü görevini üstlenmektedir. Kurumların bu görevi, uluslararası statülere uygun biçimde yapılandırılmaları uluslararası ve bölgesel yapılarla iş birliği içinde çalışmalar yürütmeleri ile doğru orantılıdır. UİHK'lar uluslararası düzeydeki uygulamaları ulusal düzeye taşıyabilmek açısından çok önemlidir. Ulusal kurumların yapıları görevleri fark etmeksizin yasal dayanakları olsun veya olmasın diğer kurumlarla yakın iş birliği içinde bulunmaları insan haklarının geliştirilmesi ve etkili bir faaliyet göstermesine katkı sağlamaktadır.⁴⁴⁸

UİHK'lerin diğer kurumlarla olan ilişkilerine Paris Prensiplerinde değinilmektedir. Paris İlkeleri bu bağlamda UİHK'lerin yargısal özelliği olsun veya olmasın insan haklarının korunması ile ilgili ombudsman, arabulucu ve diğer tüm kuruluşlarla danışma ilkelerini sürdürmesi gerektiğini belirtmektedir. Paris Prensipleri kurumların diğer kuruluşlar ile etkili bir ilişki sağlayabilmesi için yapıcı ve sistematik bir çalışma disiplini kurmasını tavsiye etmektedir. Kurullar ile etkileşim araştırma çalışmaları, istatistik bilgi ve veri paylaşımı, iyi uygulamalar, genel bilgi alışverişi şeklinde biçimlenebileceğini önermektedir. UİHK'lerin uygunluk beyanında diğer kurumlarla ilişkileri kapsamında, STK ile sürdürdüğü ilişkiler başlığında sorulan soruların benzerleri sorulmaktadır. Kurumlarla ilişkilerin hangi sıklıkta yürütüldüğü, eğitim, danışma, ortak proje vb. uygulamaların yapılıp yapılmadığı veya ne tür ilişkiler kurulduğu öğrenilmek istenmektedir. İnsan hakları alanında birden fazla kurumu bulunduğu ülkelerde belirli birimlerde uzmanlaşmış kurumlar ile UİHK'lerin ulusal düzeydeki ilişkileri de sorulmaktadır.⁴⁴⁹

Paris İlkeleri çerçevesindeki ulusal kurumlar; BM, sistem içerisindeki örgütler, bölgesel ve diğer ülkelerdeki insan hakları kurumları ile iş birliği yapmalıdır. Bu durum ulusal kurumların daha etkili ve etkin şekilde çalışmalarını sürdürmesi için uluslararası kuruluşlardan ulusal düzeye kadar her alanda geniş ağlar, örgütler ve gruplar ile bütünlük içinde olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Ulusal kurumlar koruma mekanizmalarından, insan haklarının geliştirilmesine direkt veya dolaylı yoldan katkı sağlayan HDÖ ve toplumsal gruplara kadar hepsiyle ilişki içerisinde olmalıdır. Bu

⁴⁴⁸ AÇIK, s. 175

⁴⁴⁹ DİDİNMEZ, s.122

bağlamda insan hakları ihlallerinde uzmanlaşmış ve tarafsız olan HDÖ' lerin ihlalleri azaltma etkinliğinde büyük önemi vardır. HDÖ' lerin devletin resmi makamlarında bağlantısız olmaları, hazırlamış oldukları raporları kamuoyu önünde güvenli ve etkili hale getirmekte, temel sorunları topluma iletme konusunda yardımcı olmaktadır.⁴⁵⁰

2.12. Kurumların STK ve Örgütlerle İlişkileri

Günümüzde insan haklarını kurumsallaştırma çabalarında sivil toplumun rolü ve etkinliklerinin artırılması üzerine telkinlerin hızla arttığı görülmektedir. Sivil toplum kavramsal ve düşünsel çerçevede ele alındığında devlet/sivil toplum ayrımı, devlet ve sivil toplum sınırları vb. yapılardan sıklıkla söz edilmektedir. Örneğin devleti ve sivil toplumu terazinin iki ayrı kefi gibi düşünen yazarlar ülkelerde insan haklarının korunması demokratik yapıların etkinlik sağlaması için; devlet yetkilerinin azaltılıp sivil toplumun kuvvetlendirilmesiyle denge sağlanacağını belirtmektedirler.⁴⁵¹

Sivil toplum en çağdaş anlamıyla “*birey hürriyetlerinin ve temel hakların güvence altına alındığı, gönüllülük esasına bağlı örgütlenmelerin bulunduğu, devletin politikalarının denetlenip yönlendirildiği yurttaşlık bilincinin yüksek olduğu gelişmişlik düzeyi*” şeklinde ifade edilebilir. Sivil toplum kavramı doğal hukuk ile başlayıp Cicero'nun “*societas civilis*” fikrinden ilerleyerek klasik felsefeye ve hepsinden önce Aristoteles'in polis anlamında kullandığı döneme kadar eskiye götürülebilen kavramdır. Aristoteles bu kavramın klasik tanımını: “*yasalarla belirlenmiş kurallar sisteminde hür ve eşit kabul edilen yurttaşların siyasal toplumu*” şeklinde yapmıştır.⁴⁵²

Modern dünyada yapılan kavram tanımlamaları sabit şekilde kalmamış ve üzerine eklenerek çeşitli yorumlarla geliştirilerek şekil almıştır. Sivil toplumda çağdaş dünyada çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bu bağlamda sivil toplumu devletin dışında yurttaşların gönüllülük esasına dayanarak oluşturduğu birliktelik olarak görenler bulunmaktayken aynı zamanda devlet ile içe içe geçmiş bir yapısının olduğunu hatta devletin bizzat yönlendirdiği birliktelikler olduğunu savunan görüşlerde bulunmaktadır.⁴⁵³

⁴⁵⁰ AÇIK, s.175

⁴⁵¹ IŞIK, s.16

⁴⁵² Murat YILDIRIM, Sivil Toplum ve Devlet (Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2, Cilt: 27, 2003), s.227

⁴⁵³ Mustafa TALAS, Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi, Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı:29, Cilt:1, 2011, s.391

STK ise küresel dünyada devlet aygıtına yön veren kimi zaman çevresel kimi zaman toplumsal olarak ortaya çıkan bazı hedefler doğrultusunda oluşturulan kuruluşlardır.⁴⁵⁴ Her ülkede farklı şekilde kullanılan kavram Türkiye’de yaygın şekliyle STK kısaca; İngilizce “non governmental organizations” daki tabiriyle hükümetin içine dâhil edilmediği doğal yollardan veya yasal şahıslar tarafından kurulan hükümet dışı birliklilikler olarak yorumlanmaktadır. Fakat ABD’ de STK’ler gönüllü kamu örgütleri yani “*public voluntary organizations*” şekliyle bütünsellik kazanmıştır. Tarihsel süreçte her toplumda farklı şekilde ifade edilen devlet dışı organizasyonlar aslında İkinci Dünya Savaşı sonrası ulusların yüzleşmek zorunda kaldığı gerçekler ile gündeme gelmiştir. STK’ler kamuoyu oluşturarak vatandaşların sıkıntıları yüksek mercilere duyurmak, kendi içlerinde oluşturdukları çoğulcu yapıyla beslenmiş yönetim fonksiyonu yüksek bireyleri topluma kazandırmak, pilot projeler geliştirerek uygulamaya koymak, eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda hükümete paralel veya alternatif refah düzeyini arttırıcı fikirler sunmak gibi toplumsal görevleri bulunmaktadır.⁴⁵⁵

Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra artış gösteren STK’lerin insan haklarını ilgi odağı haline getirmiştir. STK’lerin en büyük faydası insan hakları ile alakalı konuları uluslararası düzeyde sürekli savunmaları olmuştur. STK’ler temel hak ve hürriyetlerin savunulması, eleştiri ve analizin yapılması, hakların geliştirilmesi üzerine yürütülen politikaları takip etmekte aktif rol oynamaktadır. Ulusal kurumlar, HDÖ’ler ile insan haklarının korunması, geliştirilmesi ve teşvikinde beraber çalışmaktadırlar. HDÖ ile iş birliği kurumların oluşum süreciyle başlamış olup temsilcilerine kurumlarda yer verilmesi, üye seçiminde aday çıkartma imkânı tanınması, düzenli toplantılar ve ortak çalışmalarda aktif olarak iş birliği yapılmasıyla devam etmektedir. STÖ insan hakları ihlallerini denetlemek, ortaya çıkarmak, ulusal ve uluslararası ölçekte kamuoyunu bilgilendirmek uluslararası kuruluşlara başvuruda yardımcı olarak UIHK’ e yardım ederek işlevini arttırırlar.⁴⁵⁶

STK’lerin ülkeler açısından önemini uluslararası platformlarda karar aldırın hatta hak ihlaline sebebiyet veren kararları kaldıran örneklerde görmek mümkündür. Kendilerini destekleyen kitleler ve etki alanında bulunan geniş seçmenler vasıtasıyla

⁴⁵⁴ İsmail Hakkı DİNÇAY, Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Sorunları ve Çözüm Önerileri, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:2, Cilt:5, 2015), s.332

⁴⁵⁵ TALAS, s. 392

⁴⁵⁶ AÇIK, 177

siyasal hareketleri etkileyebilme gücüne sahiptirler. Bu bağlamda siyasal hayata yön verme sosyal, ekonomik ve toplumsal kararlarda rota belirleyip kamuoyunu harekete geçirme gibi roller üstlenmektedirler. Birçok ülkede çağdaşlığın en önemli gereklerinden biri olarak gösterilen STK'ler devlet tarafından fonlanıp kontrol altına alınabilmektedir. Tüm bunların yanı sıra, STK'lerin toplumsal yapıyı güçlendirdiği gerekçesiyle, gelişmiş toplumlarda yapısına ve kadrolarına müdahalede bulunmamak şartı ile kurulmasını ve sağlamlaştırılması için özel bir çaba sarf edilmektedir. STK'lerin çalışma alanlarına dernekler, kooperatifler, çeşitli örgütler örnek olarak gösterilebilmektedir.⁴⁵⁷

2.13. Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras aldığı cılız sivil toplum yapısı tek partili dönemde ve cumhuriyetin ilk yıllarında etkili olamamıştır. Çok partili hayata geçiş döneminde yaşanan özgürlükçü gelişmelerle STK'lerde canlanmalar başlamıştır. 1950'li yıllarda başlayan olumlu süreç 1960 yılında gerçekleştirilen darbeden dolayı kesintiye uğramıştır. Beraberinde gelen 1961 Anayasasının özgürlükçü düzenlemeleriyle 1980'li yıllara kadar STK'lerde gelişim hızlı bir şekilde devam etmiştir. 1980 darbesiyle birlikte aşkın bir devlet otoritesi yaratma hedefi denetimlerin arttırılıp özgürlüklere ket vurulması STK'leri de negatif yönde etkilemiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde demokratik unsurlara yeniden geçilmesi ANAP'ın özgürlüklere nispeten daha ılımlı yaklaşımı, ekonomide liberalizasyon politikaları, araçsal devlet bakış açısı STK'lerin de yeniden olumlu döneme girmesine vesile olmuştur.⁴⁵⁸

Günümüzde dernekler, vakıflar olmak üzere Türkiye'de STK'ler ve STK üyelerinin sayılarına bakıldığında gelişmiş ülkelerdeki rakamların çok daha altında kalmaktadır. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından büyük önem taşıyan STÖ'lerin Ankara Ticaret Odası'nın yapmış olduğu bir araştırma neticesinde Türkiye'deki faaliyetlerine değinilmiştir. Yapılan dönem esaslı bu araştırmaya göre; Türkiye'de aktif durumda olan dernek sayısı 80.757, vakıf sayısı ise 4.915'tir. Bu rakamlar gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerle karşılaştırılamayacak kadar geride

⁴⁵⁷ TALAS, s.394

⁴⁵⁸ Ahmet KARADAĞ/ Sefa USTA, Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Demokratikleşme, Sivil Toplum ve Sendikalar (Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, Cilt:16, 2011) s.34

kalmıştır. 1990 ve 2000’li yıllarda STK’lerin sağladığı istihdam payının %1 e bile tekabül etmediği görülmektedir.⁴⁵⁹

İnsan haklarının savunulması ve geliştirilmesinde büyük önem taşıyan STK’lerin Türkiye’de bir bölümünün sorunlu bir işleyişe sahip olduğu görülmektedir. Bir yandan devletin, insan hakları programlarını devlet düşmanlığı olarak nitelendirme durumu, diğer yandan insan hakları mücadelesini yürütenlerin dar alana sıkıştırılmaları (çeşitli etnik, inanç, kültür vb. kavramlar) bu alandaki gelişmeleri sınırlandırmıştır. Türkiye’de insan hakları konusunu yakinen takip eden STÖ kapsayıcılık ve tutarlılık ilkelerinde sorunlar yaşandığını, örgütlerin temel koruma ve şiddet gibi meselelerle mücadeleye yoğunlaştığını yeni bir plana ihtiyaç duyulduğunu bizzat kendileri dile getirmektedir. Sivil toplum ile ilişkiler ele alındığında Paris İlkeleri, UIHK’leri için ilişkilerin sıklaştırılması ve geliştirilmesi gereken ortak bir nokta olarak görmektedir.⁴⁶⁰

Maalesef ki insan haklarının korunması açısından Türkiye’deki durum STK’lerin sihirli bir değnek olmadığını göstermiştir. UIHK’ne rehberlik eden Paris İlkeleri’nin 4.maddeye söylemde uyulup, tarafsızlık ve bağımsızlık gibi ilkeleri ihlal edilebilmektedir. Buna örnek olarak devlet kuruluşları ve STÖ’ler arasında köprü görevini üstlenmek, iletişimi sağlamak için kurulan İHDK gösterilebilir. İHDK’nin oluşturulduğu yönetmeliğe göre; “Çok sayıda kamu görevlisi İnsan Hakları alanında faaliyet gösteren ve Üst Kurul tarafından belirlenen STK’lerden birer temsilci, insan hakları konularına yer veren araştırmacılar” bulundurabilecektir. Bu çok kalabalık yapının Danışma Kurulu’nu işlevsiz hale getirmek isteyen iktidarın rahatlıkla istediği STK’yi kurula yerleştirebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda kuruma yerleştirilecek olan kişiler için ölçütlerin açık ve net şekilde belirlenmesi kurumun işlevselliğini arttırmak açısından önemlidir. Sivil toplumun insan hakları kurullarında bulunmasının birçok faydası olmasıyla birlikte asıl amacı insan hakları sorunlarına cevap getirmektedir. Bu bağlamda kurul üyelerinin nitelikleri, insan hakları davasına bağlılıkları, güvenilirlikleri kurulları ne derecede başarılı olup olmayacağını da belirlemektedir.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Levent ŞAHİN, Mustafa ÖZTÜRK, Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye’deki Durumu, (Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi Sayı:54, Cilt:54, 2008), s.22

⁴⁶⁰ AÇIK, s.178

⁴⁶¹ Kerem ALTIPARMAK, Türkiye’de İnsan Haklarında Kurumsallaşamama, (Ankara, TBB Yayınları, 2007), s.13

Bu kuruma TİHK tasarısında HDÖ' ler ile beraber insan haklarının teşvik edilmesini ve hak ihlallerinin önüne geçilmesini amaçlayan kampanyalar yürütme görevi verilmiştir. Kurumun görev alanına dâhil olan konularla alakalı çalışmalarda bulunup HDÖ ve alanında uzman kişilerin katılması ile geçici veya sürekli kurullar oluşturabilecektir. Kurumda insan hakları sivil toplumundan açıkça bahsedilmemesi, TİHK üyelerinin insan hakları ile ilgisini önemseyen sözlerin bulunmaması, TİHK' te sivil toplumun temsil edilmesi ve iş birliğine karşılık seviyenin belirli olmaması kurumun faaliyetlerini engellemektedir. Mevcut bu düzenlemeler yerine ulusal kurumlar içinde temsil edilecek olan insan hakları HDÖ'lerinin açık ve net şekilde öngörülmesi, kıstasların herkese açık olması ve objektif incelenmesi olumlu etkiler yaratacaktır. Adında veya kuruluş maddesinde lafzen insan hakları geçen her yapı gerçek amacına hizmet etmeyebilir. HDÖ belirleme, düzenleme ve işleyişi çoğulculuk yapısı esas alınarak UIHK aracılığı ile yapılabilirdir.⁴⁶²

Türkiye'de STK'lerin olumlu ve olumsuz birçok yönü bulunsa da hem ulusal hem de uluslararası alanda yönetim partneri olarak çalışmalar sürdürmektedirler. Örneğin, hükümetler insan hakları çalışmalarını STK'lerine bildirmekte, STK'lerin görüşlerinden yararlanmakta ve AB sürecinde görüşmeler gerçekleştirmektedirler. Devlet küresel siyasete uygun olarak geçirdiği dönüşümler çerçevesinde sağlıktan eğitime, çevreden yoksulluğa birçok alanda girişimci olarak STK'leri görmek istemektedir.⁴⁶³

Tüm bu bilgilerden özetle Türkiye'de sivil toplum ve örgütsel ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bunun en önemli gerekçelerinde biri aşkın devlet olgusudur. Batıda modern devlet, toplumun kademeli şekilde devletten bağımsızlaşmasıyla oluşurken, Türkiye'de devlet toplumu her geçen gün daha fazla kuşatıp etkisi altına alarak ona mutlak hükmeden niteliği kazandırmaktadır. Bu durumda STK'lerin ve örgütlerin varlığını olumsuz yönde etkilemektedir. İkinci en önemli nedeni ise siyasal kültürün demokratik unsurlara hâlâ gerektiği gibi yer veremiyor olmasından kaynaklanmaktadır. Üçüncü bir neden ise STK'lerin üzerine oturduğu sosyal ve kültürel yapının Batı unsurlarından farklı olmasıdır. Dördüncü neden devletin nispeten özerklik tanıdığı gönüllü örgütlenmelere biçimsel bakış açısı değişse bile nitelik olarak aynı

⁴⁶² AÇIK, s.180

⁴⁶³ Seyfettin ASLAN, Türkiye'de Sivil Toplum, (Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 31 Cilt: 9 2010), s. 277

kalmasındandır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra devletin kendi eliyle sivil toplum geliştirme çabası olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda devletin kendi eliyle çekildiği birtakım alanlardan çekilerek kendi belirlediği hedefler üzerine çalışmalar yapacak sivil örgütlenmeleri teşvik etmesi bu örgütlerin yapısını ve işleyişini engellemektedir.⁴⁶⁴

2.14. İnsan Hakları Bilincinin Oluşturulması ve Eğitiminin Geliştirilmesi

İHE son yıllarda ortaya çıkan yeni tartışma konularından birini oluşturmaktadır. İoanna Kuçuradi'ye göre İHE ve öğretiminde iki temel problem söz konusudur. Bunlardan birincisi İHE' nin amacıyla, diğeri ise yöntemleriyle ilgilidir. Viyana Kongresi Tutanaklarında İHE' nin yegâne amacı; "*bilinç uyandırmak, dünyanın her yerinde yaşanan insan hakları ihlallerine son vermek amacıyla eylemde bulunma bilincini arttırmak*" şeklinde dile getirilmektedir. Bu amaç hakları ihlal edilen kişilerin dayanışma içinde olması şeklinde anlaşılmaktadır. Oysa önemli olan haklar ihlal edilmeden önce, insan haklarını ihlal edemeyecek tarzda eylemde bulunma istemini kazanabilmektir. Bunun içinde insan olma bilincini, insan onurunu paylaşma bilincini hafızalara yer etmek gerekmektedir.⁴⁶⁵

İnsanların bilincine saygıyı yerleştirmenin en iyi yolu İHE' dir. Salt denetim mekanizmalarıyla insan haklarını korumak ve geliştirmek yeterli değildir. Bireylere insan hakları bilinci aşılanmadığı zaman insanlar ne kendi haklarını kullanabilme yetisine sahip olur ne de hak ihlali söz konusu olduğunda telafi yollarını arayabilir. İHE' nin yegâne amacı insan haklarını korumayı sonradan değil önceden hak ihlaline sebebiyet vermeden sağlamaktır. Bu eğitim insan hakları değerlerinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Başkalarının hak ve hürriyetlerine saygı gösterip, ayrıca kendi haklarını savunma konusundaki davranışları geliştirmeye yardımcı olmaktadır.⁴⁶⁶

Bu bilgiler ışığında temel İHE almış kişiler insan hakları kavramlarını ve onunla ilişkilendirilen kavramları, belgeleri, hakları tanımakta ve bu hakların korunması için geliştirilen mekanizmalar konusunda fikir sahibi olmaktadır. Bireylerin bu alanda bilgi birikimi ve becerilerini ilerletmeyi hedefleyen eğitim temel düzeyde insan hakları bilgisinin sağlanması bakımından büyük gerekliliktir. Öte yandan İHE üzerine yapılan çalışmaların bütün öğretim düzeyinde gerçekleşmesi gerekmektedir. BM

⁴⁶⁴ KARADAĞ/USTA, s.36

⁴⁶⁵ İoanna KUÇURADI, İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları, Türkiye Felsefe Kurumu, Meteksan Anonim Şirketi (baskı), Ankara, 2007, s.259

⁴⁶⁶ AÇIK, s. 167

kaynaklarından yola çıkarak oluşturulmuş eğitim programında küçük yaştan itibaren yetişkinlik dönemine kadar verilmesi gerekli olan insan hakları uygulamaları, programları belirtilmiştir.⁴⁶⁷

İHEB, insan hakları konusunun eğitim yolu ile yaygınlaştırılması gerektiğini açık ve net bir şekilde ifade etmektedir. Bu hususta İHEB' nin önsözünde "... *Öğretim ve eğitim yoluyla bu haklar ve hürriyetlere saygıyı geliştirme...*" ifadesi ve 26.madde geçen "*Öğretim insanın tam gelişmesini, insan hakları ve temel hürriyetlere saygının artırılmasını hedef almalıdır. Öğretim ırk, din grupları fark etmeksizin bütün milletler için anlayış, dostluk ve hoşgörüyü teşvik etmeli ...*" sözleri bu konuyu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda 1950 yılında Ekonomik ve Sosyal Konsey, UNESCO'dan İHEB' nin eğitim yolu ile yaygınlaştırılmasını talep etmiştir. 1953 yılında UNESCO, "*İlişkili Okullar Projesi Ağı*" nı başlatmış ve eğitim yoluyla yaygınlaştırma yolundaki ilk adımı atmıştır. BM 1968 yılında Tahran'da "*İnsan Hakları üzerine İlk Uluslararası Konferansı*" ve 1974'te Viyana'da "*İnsan Hakları Öğretimi Uluslararası Kongresi*" ni düzenlemiştir. Viyana'da alınan "*İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri ilgilendiren Uluslararası Anlayış, İş birliği ve Barış Eğitimi Hakkında Tavsiye Kararı*" BM'nin İHE konusunda aldığı en kapsamlı karar olarak önemini korumaktadır. BM çalışmalarını Soğuk Savaş döneminin ardından ivme kazandırmış, 1993 yılında Montreal'de "*İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Uluslararası Kongresi*" düzenlenerek insan hakları ve demokrasi eğitimi hususunda eylem planını duyurmuştur. İHE kavramı ilk kez Montreal Kongresi belgelerinde kullanılmıştır. Daha sonra Viyana'da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Kongresi'nde ülkelere İHE konusunda gereken önemin verilmesinin çağrısı yapılmıştır. Yapılan kongrelerin ardından BM 1995-2004 yılları arasını "İHE On Yılı" olarak ilan ederek tüm dünyada eğitimin yaygınlaştırılması çalışmalarına hız kazandırmıştır. Böylelikle İHE dünyanın her yerinde yaygınlaşarak küresel bir eğitim hareketine dönüşmüştür.⁴⁶⁸

Paris İlkelerinde de UIHK'leri için iki eğitim görevinden bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi insan hakları alanında eğitim programları oluşturmak ve araştırmalara yardım etmek, okullarda aynı zamanda mesleki çevrelerde yürütülmesinde

⁴⁶⁷ Duru ŞAHYAR AKDEMİR, Türkiye'de Yüksek Öğretimde İnsan Hakları Eğitimi: Kamu Yönetimi Bölümleri Örneği, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:3, Cilt:19, 2019), s.22

⁴⁶⁸ Abdülkerim ŞEN, İnsan Hakları, Çocuk Hakları ve İnsan Hakları Eğitimi, (Anadolu Journal of Educational Sciences International, Sayı:1, Cilt: 11, 2021), s.467

yer almaktır. İkincisi ise kamuoyuna yönelik bilgilendirme yaparak her türlü medyayı toplum bilincini güçlendirme yolunda insan hakları duyarlılığını kuvvetlendirmektir.⁴⁶⁹

Uluslararası platformlarda İHE'yi gündeme getiren gelişmeler yalnızca bu örneklerle sınırlı kalmamaktadır. Fikri teması İHE olsun veya olmasın birçok uluslararası etkinliklerde, insan hakları toplantılarında İHE önemli bir konu başlığı olarak tartışmalara açılmıştır. Uluslararası düzeyde gelişen olumlu ilerlemeler zaman içerisinde ulusal alana da yayılmıştır.⁴⁷⁰ İHE, bireyleri insan hakları konusunda bilgilendirmeden önce insan olma bilinci ve insanlığın ortak varlığı olan hakları koruma bilincini insanlara aktarmalı ve aşılmalıdır. İnsan olabilmenin insanca yaşayabilmenin diğer tüm faktörlerden önce geldiğini, hakların öncelikle insana tanındığını ve bu hakların insanlığın ilerlemesinde önemli rol oynadığının farkına varılmalıdır. İnsan kendi hakları kadar diğer bireylerin haklarının varlığına ve saygı gösterilmesi gerektiğinin bilincinde olmalıdır.⁴⁷¹

SONUÇ

Tezin yazım süreci içerisinde insan haklarının tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, insan hakları ihlallerini önleme konusunda oluşturulan mekanizmaların etkinliği, değişimi ve gelişimi üzerinde durulmuştur. İnsan haklarının korunması ulusal ve bölgesel/evrensel olmak üzere iki farklı ancak birbirine bir o kadar da bağlı bütünlük teşkil eden yapı üzerinden sağlanmaktadır. Hakların korunması ve geliştirilmesinde en önemli görev devlet aygıtına düşmektedir. Fakat devletin bir taraftan hak ihlallerine sebebiyet verip diğer taraftan ihlalleri önlemeye çalışması büyük bir paradoksu ortaya çıkarmaktadır.

Devletlerin insan hakları ile bağdaşmayan uygulamaları tarihin her döneminde var olmuş bunun sonucunda insanların haklarını elde etme mücadelesi doğmuştur. Felsefi temelleri Antik Yunan Çağı'na kadar götürülebilen, bireylerin birtakım haklara sahip olduğu düşüncesi Orta Çağ'da Magna Carta ile resmîyet kazanmıştır. Siyasi otoritelerin yetkilerinin sınırlandırılması, idare karşısında bireylerin de haklara sahip olabileceği düşüncesi tüm dünyada toplumsal dinamikler çerçevesinde yankılar bulmuştur. Farklı coğrafyalarda insan hakları Fransız İhtilali, Amerika Bağımsızlık

⁴⁶⁹ ALTIPARMAK, s.35

⁴⁷⁰ Duru ŞAHYAR AKDEMİR, Türkiye'de Yüksek Öğretimde İnsan Hakları Eğitimi: Kamu Yönetimi Bölümleri Örneği, s.25

⁴⁷¹ OĞUŞGİL, İnsan Hakları Eğitimine Disiplinler arası Yaklaşım, s.68

Savaşı başta olmak üzere Avrupa ve Amerika Kıtası'nda yaşanan gelişmelerle hız kazanmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan büyük dünya savaşları ve yıkımları sonrasında insan hakları ile ilgili konular ulusal ve uluslararası platformlarda gündeme gelmiştir. İnsan haklarını koruma ve geliştirme çabaları her şeyden önce ülkelerin kendi iç meselesidir. Fakat ülkelerin birbiriyle olan etkileşimi, global dünya düzeni sonucunda insan hakları konusu ulusal ve küresel her alanda koruma altına alınmaya çalışılmıştır.

Uluslararası kuruluşlar geçmişteki acı tecrübelerin yeniden yaşanmasını engellemek için bir yandan evrensel insan hakları standartlarını belirlemiş diğer yandan da uygulanmasını ve denetlenmesini sağlayacak mekanizmaları oluşturmaya çalışmıştır. Sistem içerisindeki eksiklikler, ülkelerin egemenlik sorunu, yaptırım gücünün düşük olması, daha çok raporlar üzerine oluşturulan yapıların etkisini azaltmış hükümetlerden kaynaklı sebeplerden dolayı da denetimlerden geç sonuçlar alınmıştır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonucunda BM öncülüğünde insan hakları kavramı milletlerarası sistem ve hukuk için önemli hale gelmiştir. BM Genel Kurulu'nun kabul ettiği İHEB ile ilk kez insan hakları alanında evrensel ve temel ilkeler belirlenmiştir. Milletlerarası insan hakları hukukunun ana belgesi olarak kabul edilen İHEB kendinden sonra gelen tüm metinlere örnek olmuştur. İHEB batı etkisini yansıtmakla birlikte içinde bulunduğu zaman ve koşula bağlı olarak medeni ve siyasi hakları bünyesinde barındırmıştır. Bağlayıcı özelliği olmaması ve denetim mekanizması ön görmemesine rağmen evrensel düzeyde hakları ele alan bir metin düzenlemesi olması bakımından büyük öneme sahiptir.

Şüphesiz 20. yüzyıldaki en önemli gelişme insan hakları konusunun normatif hukuk içinde yer alması ve düzenlemesidir. Bir yandan BM eliyle yapılan düzenlemeler diğer yandan ise bölgesel düzeyde kurulan örgütler sonucunda insan haklarını koruma çabalarının hız kazandığı görülmektedir. Bu süreçte kurulan mekanizmalar sayesinde insan hakları kurumsallaşmaya başlamıştır. BM çalışmalarından sonra Avrupa ülkeleri de harekete geçerek AK kurmuş ve Avrupa ülkelerinde güvenli, huzurlu, insan haklarına dayalı bir ortam yaratma düşüncesiyle harekete geçmişlerdir. BM üyeleri arasında birbirinden farklı çok fazla ülkenin bulunması ve görüş ayrılıkları sebebiyle kararların hızlı şekilde alınmaması AK üyelerini ivedi şekilde sözleşmeler hazırlamaya itmiştir. AK üyelerinin çok farklı mozaik sahibi olmaması karar alma işlemini kolaylaştırmış ve

AİHS'ni ortaya koymalarını sağlamıştır. AİHS diğer sözleşmeler gibi hak ve özgürlüklerin genel ilkeler üzerinden belirtilmesi ile yetinmemiş aynı zamanda hak ve özgürlüklerin tanımı ve sınırlaması yapılarak İHEB' den daha ileri yönde bir adım atmıştır. İHEB' den farklı olarak bağlayıcı niteliğe sahip denetim mekanizması öngörmüş ve benzer konjunktürde olan bu ülkelere yükümlülükler getirmiştir. Bu bağlamda AİHS bir adım daha öteye geçerek hak ve özgürlüklerin sadece kâğıt üzerinde kalmamasını sağlamış daha etkin ve etkili bir şekilde gelişim göstermiştir.

Türkiye' de ise insan hakları gelişmeleri Osmanlı belgelerinden başlayarak anayasalar ekseninde ilerlemiştir. Osmanlı Devleti döneminde devlet otoritesi sınırlama ve üstün otorite karşısında hak elde etme mücadelesi Senedi İttifak ile başlayıp Tanzimat Fermanı ile devam etmiştir. 1856 yılında kaleme alınan Islahat Fermanı ile Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan gayrimüslimlerin hakları genişletilmiştir. Müslüman Osmanlı vatandaşı ile gayrimüslimlere eşit haklardan yararlanabilmenin yolunu açan bu ferman gayrimüslimlerin manifestosu sayılacak niteliğe sahiptir. Hazırlanış şekli her ne olursa olsun ülke sınırları içerisinde dini ayırım gözetilmeksizin eşit haklardan yararlanabilmenin yolunu açarak kendinden önceki belgelerin bir adım önüne geçebilmeyi başarmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Senedi İttifak ile başlayan gelişmeler Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle zirveye ulaşmıştır. Fermanlar ile başlayan düzenlemeler Kanun-i Esasi anayasası ile taçlandırılmıştır. Temel hak ve hürriyetlere dair düzenlemelere yer verilmiş kişi özgürlüğü ve kişi dokunulmazlığı ilkeleri gereğince tüm Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan insanların hakları güvence altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesinin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti anayasalarında da zaman içerisinde insan hak ve hürriyetlerine dair düzenlemeler geliştirilmiştir.

1921 Anayasası hazırlandığı olağanüstü ortam ve şartlar gereği her ne kadar temel hak ve hürriyetlerden bahsetmese de 1924 Anayasası ile temel hak ve özgürlüklerin bir kısmı düzenlemeye alınmıştır. Türkiye anayasaları içinde bulunulan duruma ve koşullara bağlı olarak dönemin ruhunu yansıtacak şekilde hazırlandığı için kimi yönlerden eksiklikler içerse de her anayasa kendinden bir önceki anayasanın açıklarını kapatmak üzere gelişim göstermeye çalışmıştır. Anayasalarda insan hakları, temel hak ve hürriyetler gelişimi 1961 Anayasası ile iyi bir noktaya erişmiş, hâlâ yürürlükte olan 1982 Anayasası ile düzenlenmeye ve geliştirilmeye devam etmektedir.

Devlet aygıtının coğrafya, toplumsal koşullar, yönetim şekli fark etmeksizin insan haklarını korumak ve geliştirmekle yükümlü olduğu kabul görmektedir. Fakat devletin organları her zaman insan haklarını koruma ve ihlalleri önleme konusunda gerekli başarıyı gösterememektedir. Bundan dolayıdır ki devletin organlarıyla ilişkili olmakla birlikte onlardan bağımsız mali özerkliğe sahip, karar alırken otorite çevrelerinden etkilenmeyecek kurumların oluşturulması ve insan haklarının korunması büyük önem arz etmektedir. Hakların korunması her ülkenin öncelikli olarak kendi problemi iken ihlalleri önleme yöntemleri de yine ülkelerin kendi toplumsal konjonktürü etrafında şekillenmektedir. O yüzden her ülke kendi kapasiteleri etrafında ulusal insan hakları kurumları oluşturmaya ve geliştirmeye çalışmıştır.

Ulusal kurumlar her ülkede farklı niteliklere sahip olsa da BM önderliğinde yapılan toplantılar sonucunda Paris Prensipleri kabul edilmiştir. Ülkelerin çağın gereklerine uygun, etkili koruma mekanizması geliştirmesi, mekanizmaların görev, yetki ve sorumluluklarının belirlenmesinin bu ilkeler ışığında yapılmasını istemiştir. Ülkelerin uluslararası standartlara uyması, insan hakları gelişmelerini takip etmesi ve ulusal kurumlarını da buna göre şekillendirmesi beklenmiştir. Paris Prensiplerinin koruma mekanizması iş görmeyen, çağın koşullarına cevap vermeyen ve yavaş ilerleyen ülkelere daha etkili sistemler oluşturabilmesi için yol gösterici nitelikte olduğu söylenebilmektedir.

Paris İlkeleri ulusal kurumlara genel geçerliliği olan bir tanım kazandırmak yerine kurumların yapılarını belirleme konusunda asgari ölçütleri belirlemiştir. Tavsiye niteliğinde olan bu ilkeler maalesef az sayıda ülkeler tarafından dikkate alınmakta ve uygulanmaktadır. Paris İlkeleri'ne göre kurumlar insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini teşvik etmek üzere geniş yetkiler ile donatılarak bağımsızlık ve çoğulculuk esasına göre üye seçimlerini yapmalıdır. Üye seçimler ve görevleri anayasa ve yasalarla açıkça belirtilmelidir. Kurumlar işlevsel özelliklerine yerine getirebilmek için gerekli mali kaynağa ve özerkliğe sahip olmak zorundadır. Bu ilkelere göre kurumlar kolayca ulaşılabilir olmalı diğer insan hakları kuruluşlarıyla da iş birliği içerisinde bulunmalıdır. Kurum ülkelere herhangi bir model önermemiş olup her ülkeye kendi ihtiyaçları çerçevesinde istedikleri modeli oluşturma şansı da tanımaktadır.

Türkiye' de başta anayasalarla olmak üzere insan haklarını koruma altına almaya çalışmış ve zaman içerisinde konuyla ilgili kurumsallaşma çabası içine girmiştir.

Özellikle 1945 ve 1990 yıllarını kapsayan süreçte insan hakları düzenlemeleri ile ilgili yeni projeler sunulmuştur. Türkiye insan hakları konusuna kayıtsız kalmayarak uluslararası sözleşmelere taraf olmuş ve belirli yükümlülükler altına girmeyi kabul etmiştir. 1990 yılında alanında ilk örnek olarak kabul edilen TBMM İHİK' in kurulmasıyla ise kurumsallaşma çabası resmen başlamıştır. Hatta 1990'lı yıllardan günümüze gelene kadar kurulan ve kaldırılan kurumların sayısı azımsanacak kadar değildir. 1997 yılında İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu, 2001 yılında Başbakanlığa bağlı İnsan Hakları Başkanlığı, İl ve İlçe Kurulları, Tutukluluk Evleri, Ceza İnfaz Kurumları ve Kamu Denetçiliği Kurumu gibi kurumlar oluşturulmuştur.

Türkiye AB'ne tam üyelik başvurusu sonrasında kurumsallaşma sürecine ivme kazandırmıştır. AB Konseyi'nin 2008 yılında yayımladığı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde kısa dönemde gerçekleştirilmesi gerekenler arasında BM Paris Prensiplerine akredite de yer almaktaydı. Yeterli mali kaynakların sağlandığı ve bağımsızlık prensibiyle hareket eden kurumların oluşturulması gerektiğine dikkat çekilmişti. Türkiye 2001 yılında kurulan İnsan Hakları Başkanlığı'nın Paris Prensipleri ışığında revize edilmesine yönelik taahhütlerde bulunmaktaydı. Bahsedilen bu süreçler sonrasında insan hakları ihlallerine yönelik şikâyetleri incelemek, işkence ve kötü muameleye karşı mücadele etmek amacıyla 2012 yılında TİHK kurulmuştur. Ulusal önleme mekanizması olarak görev yapan TİHK 2016 yılına gelindiğinde ise TİHEK olarak değiştirilmiştir.

Türkiye' de oluşturulan kurum ve kuruluşların Paris İlkeleri ışığında asgari ölçütleri tam anlamıyla karşılamadığı görülmektedir. Kurumlar genel itibarıyla çoğulculuk, geniş görev alanı, mali özerklik, BM ve diğer örgütlerle iş birliği açısından gerekli ölçütleri iyi bir şekilde yerine getirememektedir. Türkiye' de ulusal kurumların özellikle takip ve denetim mekanizmasını güçlendirmesi gerekmektedir. Yargısal süreçte rapor, evrak işlerinin süresi uzatılmadan çabuk ve kesin sonuçların elde edilmesi için çalışmalar yapılmalıdır.

Kurumların hem ulusal örgütler hem de uluslararası kuruluşlarla olan ilişkileri ve iş birliğinin artırılması için projeler geliştirilmelidir. Devlet ve ulusal kurumlar sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yaparak yapıcı ve demokratik bir bakış açısıyla etkin çalışmalar yürütmelidir. Devletin oluşturduğu ulusal kurumlar çoğulculuk ve bağımsızlık ilkelerini göz ardı etmeden halk ile bütünleşerek insan hakları konusunda toplumu da yeni şeyler üretmeye davet etmelidir.

Ulusal kurumlar kendi eksikliklerinin farkına vararak yeniliğe açık olup devlet ve sivil toplum arasında köprü kurmalı, etkili ve verimli yapılanmayla ihtiyaçlara daha iyi şekilde cevap verebilecektir. Ulusal kurumlar medya, hukuki iş birlik, eğitim, kültür, spor her alanda işbirliğine önem vermeli hak ihlallerini önleyici eğitimlere ağırlık vermelidir. Devlet ve ulusal kurumlar özellikle insan hakları eğitimi konusunda daha hassas davranmalı özverili şekilde eğitim faaliyetlerine destekte bulunmalıdır.

KAYNAKÇA

AÇIK, Coşkun. “Ulusal İnsan Hakları Kurumları ve Türkiye Örneğine Eleştirel Bir Yaklaşım.” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. Ulusal Tez Merkezi (279329).

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. “Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi (1789-1794)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 44, Sayı: 3, (1989): 196-228.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. 8.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

AKBEL, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nde Köleliğin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3, Sayı:1, (2017): 212-238.

AKDEMİR, Alper. “Sivil Toplum Kuruluşları ve İnsan Hakları (Antakya’daki Sivil Toplum Kuruluşu Yöneticilerinin Sivil Toplum ve İnsan Hakları Tartışmalarına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Alan Çalışması).” Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. Ulusal tez merkezi (191224).

AKILLIOĞLU, Tekin. *İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*. 2.Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi, 2010.

AKKURT, Kemal. “AİHM Kararları Işığında Kimlik ve İnsan Hakları”, Türkiye’de İnsan Hakları Danışma Kurulu Tecrübesi, *Ankara Barosu Dergisi*, (2010): 237-251.

AKMAN, Elvettin. - CHIFTCHI, Aizat. “İnsan Haklarını Koruma Mekanizması Olarak Ombudsmanlık Kurumu: Rusya Federasyonu Örneği”, *Ombudsman Akademik*, (2018): 183-212.

ALBAYRAK, Fatma. “Türkiye’de İnsan Hakları Yönetimi İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları Üzerine Bir Alan Çalışması.” Yüksek Lisan Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010. Ulusal Tez Merkezi (253871).

ALBAYRAK, Haydar. “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun Türk Kamu Yönetimi’nin Denetimindeki Yeri ve İşlevi”, *Sayıştay Dergisi* 31, Sayı:119, (2020): 129-153.

ALTINTAŞ, Şükrü. “Türkiye’de İnsan Haklarının Gelişimi ve Kurumsal Yapılanması: İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Örneği” Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014. Ulusal Tez Merkezi (575740).

ALTIPARMAK, Kerem. *Türkiye’de İnsan Haklarında Kurumsallaşamama*, Ankara TBB Yayınları, (2007): 54-111.

ANAYURT, Ömer. “1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7, Sayı:2, (2003).

ARAL, Berdal. “Osmanlı Bakış Açısıyla İnsan Hakları”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 2, Sayı:2, (2017): 57-77.

ARKLAN, Ümit. “Bir Kamu Denetim Sistemi Olarak Ombudsman ve Türkiye’de Uygulanabilirlik”, *Selçuk İletişim Dergisi* 4, Sayı:3, (2006): 82-100.

ARMAĞAN, Servet. “30.Yılında 1982 Anayasası ve Bazı Düşünceler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, Sayı:1, (2016): 191-211.

ARSLAN, Abdullah. “Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları* 4, Sayı:1, (2018): 9-28.

ARSLAN, Kahan Onur. “İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:120, (2015): 155-172.

ARSLAN, Recep. “Türkiye’de İnsan Haklarının Gelişim Süreci ve İnsan Hakları Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları: İnsan Hakları Derneği ve MAZLUMDER Üzerine Bir İnceleme.” Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004. Ulusal Tez Merkezi (145656).

ASLAN Volkan. “Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3, Sayı:2, (2016): 261-296.

ASLAN, Seyfettin. “Türkiye’de Sivil Toplum”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 9, Sayı: 31 (2010): 260-283.

ATAY, Ender Ethem. *Hukuk Başlangıcı*. 7.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 2019.

AYDIN, M. Âkif. *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*. 2.Baskı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

AYENGİN, Tevhit. *İslam ve İnsan Hakları Hukuki Temeller ve Çağdaş Yorumlar*. 1.Baskı. İstanbul: Ravza Yayınları, 2007.

BİLGİLİ, Fatih. – DEMİRKAPI, Ertan. *Hukukun Temel Kavramları*. 10. Baskı. Bursa: Dora Yayın Dağıtım, 2014.

BİLHAN, Saffet. “Büyük Fransız İhtilali ve Türk Devrim Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 14, Sayı:1, (1981): 213-230.

BİRECİKLİ, İhsan Burak. “Amerika’nın Kuruluşu ve ABD-Avrupa İlişkileri (1776-1876)”, *ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, (2011): 81-103.

BİRSİN, Mehmet. *İslam Hukukunda İnsan Hakları Kuramı*. 1.Baskı. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.

BOYAR, Oya. - ÇINARLI, Gülден. “Parlamentar Denetim Aracı Olarak İnsan Hakları İnceleme Komisyonu”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 26, Sayı:2, (2020): 608-632.

BOZKURT, Enver. *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku*. 2. Baskı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2006.

BÖCÜKCÜ, Aykut. “İnsan Hakları ve Türk Kamu Yönetiminde İnsan Haklarını Koruma Mekanizmaları.” Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019. Ulusal Tez Merkezi (602073).

BÜLBÜL, Gül. “İslahat Fermanı’nı Hazırlayan Sebepler ve İslahat Fermanı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, Sayı:2, (1989): 157-179.

BÜYÜK, Celal. “Orta Çağ Batı Düşüncesinde Hristiyanlık-Siyaset İlişkisine Genel Bir Bakış”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 7, Sayı:19, (2004): 131-138.

BÜYÜKAVCI, Mustafa. “Ombudsmanlık Kurumu”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:4, (2008): 10-13.

CEYLAN, Neslihan Aybike. “Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Hakların Bütünlüğü İlkesi”, *Anasay Süreli Yayınlar Dergisi*, Sayı 2, (2017): 217–226.

CİN, Turgay. *İnsan Hakları ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. 2.baskı. İzmir: Ege Üniversitesi Basım Evi Müdürlüğü, 2019.

CİVELEK, Jale. “1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 9, Sayı:1, (1989).

COŞKUN, Vahap. *İnsan Hakları Liberal Açıdan Bir Tahlil*. 1.Baskı. Ankara: Liberte Yayınları, 2014.

COŞKUN, Vahap. *İnsan Hakları Liberal Açıdan Bir Tahlil*. 2.Baskı. Ankara: Liberte Yayınları, 2014.

ÇAĞIRAN, Mehmet Emin. *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*. 3.Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2017.

ÇALIK Etem. “İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasi ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi”, *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, Sayı:16, (2017):41-68.

ÇATAL, Betül. “İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar”, *Konya, Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı:2, (2018): 69-99.

ÇEÇEN, Anıl. *İnsan Hakları Rehberi*, Ankara: Bilim Yayıncılık, 1999.

ÇETİN, Selvet. *Türkiye İnsan Hakları Hareketi İnsan Hakları Örgütlerine Genel Bir Bakış*. 1.Baskı. Ankara: Adres Yayınları, 2008.

ÇETİN, Selvet. *Türkiye’de İnsan Hakları Hareketi*. 1.Baskı. Ankara: Adres Yayınları, 2008.

ÇÜÇEN, A. Kadir. “İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2, Sayı:2, (2003): 27-35.

ÇÜÇEN, A. Kadir. *İnsan Hakları*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.

DERVİŞOĞLU, Suat. “İnsan Haklarının Korunması Açısından İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları”, *Türk İdare Dergisi* 3, Sayı:466, (2010): 95-120.

DİDİNMEZ, Mehmet Alp. “Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağına Akreditasyon Çerçevesinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İncelemesi.” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019. Ulusal Tez Merkezi (606887).

DİNÇAY, İsmail Hakkı. “Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 5, Sayı:2, (2015): 331-346.

DİNÇKOL, Hulusi Alphan. “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulunun Ayrımcılık Yasağının İhlali Kapsamında İdari Yaptırım Yetkisi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Araştırmaları Dergisi* 27, Sayı:1, (2021): 188-215.

DOĞAN, İlyas. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*. 1.Baskı. Ankara: Astana Yayınları, 2019.

DOĞAN, İlyas. *İnsan Hakları Hukuku Ders Kitabı*. Ed.: Adalet Kahvecioğlu. 1.Baskı. Ankara: Astana Yayınları 2013.

DOĞAN, İlyas. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. 2.Baskı. Ankara: Astana Yayınları, 2019.

DÖNER, Ayhan. *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003.

DURAL, Baran. *Siyaset Bilimi'nde Kuram-Yöntem-Güncel Yaklaşımlar*, İstanbul: Kriter Yayınları, 2001.

DURDULAR, Ercan. – NEZİROĞLU, İrfan. *TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Uluslararası Temel İnsan Hakları Belgeleri*. 1.Basım. Ankara: TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Yayınları, 2001.

DÜZGÜN Şaban Ali. “İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik”, *Kalem Araştırmaları Dergisi* 5, Sayı:1, (2007): 1-12.

EFE, Haydar. - DEMİRCİ, Murat. “Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:90, (2013): 49-72.

ERDEM, Tarhan. *Anayasalar ve Belgeler 1876-2012*. 1.Baskı. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2012

ERDOĞAN, Mustafa. *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. 5.Baskı, Ankara: Orion Kitabevi, 2016.

ERDOĞAN, Mustafa. *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*. 9.Baskı. Ankara: Hukuk Yayınları, 2016.

ERDOĞAN, Oğuzhan. - PANK, Çiğdem. “Kamu Bürokrasisinin Denetiminde İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9, Sayı:4, (2017): 91-98.

ERKAN, Serdar. “Fransız İhtilali ve Etkileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:177 (2008): 1-30.

ERKUL, İbrahim Çağrı. “İngiliz Parlamentosu’nun Mutlak Monarşiye Karşı Güç Kazanma Sürecinin Analizi”, *Uludağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 34, Sayı:2, (2015): 131-151.

EROĞLU, İzzet. “Devletin İnsan Haklarını Koruma Mekanizmaları.” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005. Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi (<http://hdl.handle.net/20.500.12575/28716>).

EROĞLU, İzzet. “TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu”, *Yasama Dergisi*, Sayı:2, (2006): 32-74.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin. *İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2017.

GEMALMAZ, Mehmet Semih. *Devlet Birey ve Özgürlük*. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012.

GEMALMAZ, Mehmet Semin. *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. 8.Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012.

GİRİTLİ, İsmet “1961 Anayasası ve Kemalist Niteliği”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, Sayı:2, (2011): 21- 36.

GİRİTLİ, İsmet. “1961 Anayasamız ve Getirdiği Yenilikler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 28, Sayı:1, (2011): 3-19.

GÖKBURUN, İbrahim. “Türkiye’de İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve İlköğretim Ders Kitaplarına Yansıması.” Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. Ulusal Tez Merkezi (205960).

GÖZLER, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. 1.Baskı. Cilt 2. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2011.

GÖZLER, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. 20.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2016.

GÖZLÜGÖL, Said Vakkas. *Avrupa İnsan Hakları Hukuku*. Ankara, Turhan Kitabevi, 2014.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref. - KİLİ, Suna. *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*. 2. Baskı Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref. *Anayasa Hukuku*, 3.Baskı, Ankara: Sevinç Matbaası, 1991.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref. *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*. 39.Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2017.

GÜLDOĞAN, Ali. “İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesinde İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının İşlevleri.” Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009. Ulusal Tez Merkezi (253099)

GÜLMEZ, Recep. “İnsan Hakları İzleme Örgütü Raporlarında 2002-2017 Yılları Arası Türkiye’de İnsan Hakları”, *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi* 2, Sayı:3, (2018): 23-44.

GÜNAY, Ünver. “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14, (2003): 21-47.

GÜNEŞ, Ümran. “Türkiye’de İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20, Sayı:1, (2018): 165-186.

GÜRBÜZ, Reşit. *İnsan Hakları ve Demokratikleşme*. 3.Baskı. İstanbul: Umuttepe Yayınları, 2018.

GÜRİZ, Adnan. *Hukuk Başlangıcı*. 18.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2017.

HAKYEMEZ, Yusuf Şevki. “2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14, Sayı:2, (2010): 387-406.

HAMDEMİR, Berkan. “Türkiye’de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Resmi ve Sivil Girişimler” Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009. Ulusal Tez Merkezi (240046).

HEKİMLER, Alpay. “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin Kabul Edilişinin 60. Yıldönümünde Taşdığı Anlam ve Önemi”, *Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Metinleri*, Sayı:1, (2009): 1-24.

IŞIK, Hüseyin Murat. “Sened-İ İttifak’tan Mütareke Dönemine Kadar Türkiye’de Anayasal ve Siyasal Değişim Süreci”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24, Sayı:41, (2019): 239-317.

İLAL, Ersan. “Magna Carta”, *İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 34, Sayı:1-4, (2011): 21-242.

KABOĞLU, İbrahim Ömer. *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 60. Yılında İnsan Hakları: Hepimiz İçin Onur ve Adalet*. Ed.: İonna KUÇURADI. İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2011.

KABOĞLU, İbrahim. - DÖNMEZ, Oğuz. “Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, (1985): 401-418.

KAHRAMAN, Mehmet. “Hukuk Devletine Katkıları Bakımından Kamu Denetçiliği”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, Sayı:16, (2011): 355-373.

KALABALIK, Halil. *İnsan Hakları Hukuku*. 2.Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2009.

KALKIŞIM, Hasan Mahmut. “İnsan Hakları Noktasından Türk Anayasa Tarihinde İki Ara Kesit: 1876 ve 1961 Anayasaları”, *Gümüşhane Üniversitesi, Küresel İktisat İşletme ve Çalışma Dergisi* 8, Sayı:16, (2019): 149-160.

KAMA, Sezen. “Parlamente Hükümet Sistemi Olarak “Westminster Modeli” Britanya Örneği Üzerine Bir Deneme”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22, Sayı:2, (2016): 161-201.

KAPANİ, Münci. *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*. 4.Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011.

KAPLAN, Çetin. - MACİT, Mustafa. - ÖZCAN, Emrah. “Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu’nun Kamuoyu Algısı Üzerine Bir Çalışma” *Çankırı, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, Sayı:2, (2014): 75-104.

KARADAĞ, Ahmet. - USTA, Sefa. “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türkiye’de Demokratikleşme, Sivil Toplum ve Sendikalar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16, Sayı:3, (2011): 29-52.

KARAGÖZ, Emine Cin, “Kadın-Erkek Eşitliği ve Ayrımcılık Yasağı Bağlamında Türkiye Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu Yetkileri”, *Yasama Dergisi*, Sayı:32, (2016): 21-40.

KARAKULAK, Seral. “Felsefe Açısından İnsan Hakları ve İnsan Hakları Sorunları.” Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. Ulusal Tez Merkezi (220954).

KARAOSMANOĞLU, Fatih. *İnsan Hakları*. 2.Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012.

KARAŞAHAN, Mesut. *Yeryüzü Cennetinin Sonbaharı; İnsan Haklarının Serencâmi*. 1.Baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.

KENANOĞLU, Macit. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı:12, (2008): 181-206.

KESKİNSOY, Ömer. - KAYA, Semih Batur. “Türk Anayasacılığının Dünü ve Bugünü”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12, Sayı:1, (2021): 48-65.

KONAN, Belkıs. “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Bakımından Osmanlı Devleti’ne Bir Bakış”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15, Sayı:4, (2011): 253-288.

KUÇURADİ, İoanna. *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, Meteksan Anonim Şirketi, 2007.

KUÇURADİ, İonna. *Çağın Olayları Arasında*. Ankara: Şiir Tiyatro Yayınları, 1981.

KUDAT, Aydın. “Hak ve Hukuk Kavramları Üzerinde Bir Değerlendirme”, *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, (2014): 87-106.

KÜÇÜK Adnan. *Anayasa Hukuku*. 3.Baskı, Ankara: Orion Kitabevi, 2015.

MENTEŞE, Sabit. “Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ’nın Demokratikleşmeye Etkisi ve Öneminin AB Süreci Yönünden Değerlendirilmesi”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, Sayı:6, (2015): 68-82.

MOSCA, G.- ÖZYÜRÜK, Mukbil. “Magna Carta’dan 20. Asra Kadar Anayasa Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5 Sayı:1, (1948): 33-58.

MUMCU, Ahmet. 1924 Anayasası, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 2, Sayı:5, (1986): 383-400.

NİYAZİ, Mehmed. *Türk Devlet Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.

ODYAKMAZ, Zehra. - KESKİN, Bayram. - DENİZ, Yusuf. “6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I,” *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı:7, (2016): 721-761.

OĞUŞGİL, Atilla. “Avrupa Birliği Yolunda Türkiye İnsan Hakları Kurumu’nun Birleşmiş Milletler Paris Prensipleri Işığında Değerlendirilmesi”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig*, Sayı:74, (2015): 175-198.

OĞUŞGİL, Atilla. “İnsan hakları eğitimine disiplinler arası yaklaşım”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Anadolu Bil. Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, Sayı: 16, (2009): 65-76.

OKUR, Yaşar. “Ombudsmanlık Kurumu: Tarihi Gelişim ve Türkiye’de Başlangıçta Birkaç Öneri”, *Denetim Dergisi*, Sayı:6, (2011): 71-83.

ORTAYLI, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 43.Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

ORTAYLI, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. 1.Baskı. Ankara: Cedit Neşriyat Yayınevi, 2016.

ÖZBUDUN, Ergun. “Türkiye’de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:68, (2012): 5-18.

ÖZEKİCİOĞLU, Seda. “Ombudsmanlık Mekanizmasının Gelişimi: Avrupa Birliği ve Türkiye Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 16, Sayı:1, (2018): 158-175.

ÖZELER, Neslihan. “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Karşılaştırılması”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, (2017): 43-62.

ÖZKAN, Salih. “İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi ve Kuşak Sınıflandırması”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5, Sayı:1, (2015): 111.126.

ÖZKİRAZ, Ahmet. - HAMDEMİR, Berkan. “Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı”, *Ankara, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 11, Sayı:2, (2009): 59-78.

PAMİR Aybars. “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 53, Sayı:2, (2004): 69-70.

POHJOLAİNEN Anna-Elina, *İnsan Hakları Ulusal Kurumlarının Geçirdiği Evrim Birleşmiş Milletlerin Rolü*, Copenhagen, Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, (2006).

REİSOĞLU, Safa. *Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları*. 1.Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2001.

SELZNİCK, Philip. - GÜL, Cengiz. “Amerikan Toplumunu ve Hukukun Üstünlüğü”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12, Sayı:1, (2008): 725-738.

SEYMEN ÇAKAR, Ayşen. “Hukuki Bir Kavram Olarak İnsan Onuru”, *Umut Vakfı Araştırma Merkezi*, Sayı:3, (2013): 1-12.

SOYSAL, Mümtaz. “Haklar ve Özgürlükler Bakımından 1961 Anayasasının Evrensel Anlamı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 24, Sayı:1, (1969): 91-94.

SUSOY Ömer Faruk, “Osmanlı Devletinden Günümüze Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması.” Yüksek Lisans Tezi Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021. Ulusal Tez Merkezi (673756).

ŞAHİN, Halil İbrahim. “Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesinin İnsan Hakları Açısından Tarihsel Önemi.” Yüksek Lisans Tezi Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

ŞAHİN, Levent. - ÖZTÜRK, “Mustafa. Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye’deki Durumu”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 54, Sayı:54, (2008): 3-29.

ŞAHYAR AKDEMİR, Duru. “Türkiye’de Yüksek Öğretimde İnsan Hakları Eğitimi: Kamu Yönetimi Bölümleri Örneği”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19, Sayı:3, (2019): 19-38.

ŞAHYAR AKDEMİR, Duru. “Uluslararası Alanda Ombudsmanlık Kurumu ve Türkiye”, *Manas Sosyal Araştırma Dergisi* 8, Sayı: 4, (2019): 3533-3552.

ŞEN, Abdülkerim. “İnsan Hakları, Çocuk Hakları ve İnsan Hakları Eğitimi”, *Anadolu Journal of Educational Sciences International* 11, Sayı:1, (2021): 462-482.

ŞEN, Ersan. – ERYILDIZ, Sefa. *Hukuka Giriş*. 1.Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

ŞENEL, Alâeddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017.

ŞENEL, Şennur. “Osmanlı Düzeninde Başarının Sırrı”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 2, Sayı:5, (1999): 331-336.

T.C BAŞBAKANLIK İnsan Hakları Başkanlığı. *İnsan Hakları Bilgi Dosyası*, Temmuz 2007. Ankara.

T.C Resmî Gazete. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu*. 20 Nisan 2016. Sayı:6701, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Tasarısı*. 28 Ocak 2016. Sayı:31853594-101-192-36/. Erişim Tarihi 15 Mayıs 2021. <https://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0596.pdf>

T.C. Resmî Gazete. *İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik*. 23 Kasım 2003. Sayı:25298. Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmî Gazete. *İnsan Hakları Danışma Kurulunun Kuruluş, Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*. 15 Ağustos 2001. Sayı: 24494, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmî Gazete. *İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetlerinin Kuruluş, Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*. 15 Ağustos 2001. Sayı 24494, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmî Gazete. *İnsan Hakları Üst Kurulunun Kuruluş, Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*. 15 Ağustos 2001. Sayı: 24494, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmî Gazete. *İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu*. 8 Aralık 1990, Sayı:3686, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmî Gazete. *Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu*. 29 Haziran 2012. Sayı:6328. Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmî Gazete. *KANUN*. 20 Temmuz 1961. Sayı: 334, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara.

TAHİROĞLU, Bülent. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik”, *İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 45, Sayı: 1-4, (2011): 649-676.

TALAS, Mustafa. “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:29, (2011): 387-401.

TANÖR, Bülent. *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri (1789- 1980)*. 24. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

TBMM, “İnsan Hakları İnceleme Komisyonu” <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/kanun.htm> [Tbmm.gov.tr](https://www.tbmm.gov.tr). Erişim Tarihi 12 Mayıs 2021.

TBMM, *Tutanak Dergisi*, 18. Dönem, C.51, B.42, Sıra Sayısı 498.

TERZİ, Mahir. - YENAL, Serkan. “İnsan Haklarının Afrika’da Hukuki Korunma Sistemi Üzerine Bir İnceleme (Bölgesel Karşılaştırmalar ve Orta Doğu Üzerine Bazı Öneriler)”, *Avrasya Etütleri Dergisi* 55, Sayı:1, (2019): 47-82.

TEZCAN, Durmuş, SANCAKDAR Oğuz, ERDEM Mustafa Ruhan, ÖNOK Rifat Murat, *İnsan Hakları El Kitabı*. 6. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

TEZCAN, Durmuş. - ERDEM, Mustafa Ruhan. - SANCAKDAR, Oğuz. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*. 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004.

TİHEK, “BM ve Ulusal İnsan Hakları Kurumları” <https://www.tih.gov.tr/bm-ve-ulusal-insan-haklari-kurumlari/> Tih.gov.tr. Erişim Tarihi 01.05.2021

TUNÇ, Hasan. – BİLİR, Faruk. - YAVUZ, Bülent. *Türk Anayasa Hukuku*. 7.Baskı. Adalet Yayınevi, 2015.

TUNÇ, Hasan. *Anayasa Hukuku*. 1.Baskı. Ankara: Gazi Yayınevi, 2018.

TÜRK, İbrahim Caner. “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Yöntemlerinin Gelişimi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, Sayı:3, (2009): 267-291.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, *2018 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara, 2019.

USAL, Zeynep Oya. *Avrupa Birliği Sürecinde Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri ve Türkiye*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2006.

USLAN, Yurdanur Ural. - GÜNER, Tuğba. “İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19, Sayı:2 (2014): 309-322.

USLU, Cennet. *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar İlişkisi*. Ankara: Liberte Yayınları, 2009.

UYGUN, Oktay. *Devlet Teorisi*. 3.Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.

ÜÇOK, Coşkun. - MUMCU, Ahmet. - BOZKURT, Gülnihal. *Türk Hukuk Tarihi*. 15. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2011.

ÜNAL, Şeref. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması”, *İstanbul, İstanbul Üniversitesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*: 8 Sayı:2, (2011): 391-406.

ÜNAL, Şeref. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri*. Ankara: TBMM Basımevi, 2001.

YAVUZ, Bülent. “Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi* 13, Sayı:1, (2009): 283-302.

YEŞİLÇAYIR, Celal. *İnsan Hakları Felsefesi*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2019.

YILDIRIM, Murat. “Sivil Toplum ve Devlet”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27, Sayı:2, (2003): 226-242.

YILDIRIM, Yavuz. “Fransız Devrimi’nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21, Ek Sayı, (2019): 251-271.

YOKUŞ, Sevtap. “Özgürlükler Bağlamında 1982 Anayasası’nın ve Evrimi”, *Anayasa Mahkemesi Anayasa Yargısı* 37, Sayı:2, (2020): 1-30.

YURTTAŞER, Mehmet Ali. “Geçmişten Günümüze Kıta Avrupası ve İngiltere Politikalarının Karşılaştırılması”, *Avrupa Birliği Politikaları Dergisi*, Özel Sayı, (2017): 229-230.

ZENGİN, Zeki Salih. “Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 6, Sayı:15, (2008): 139-170.

ÖZGEÇMİŞ